česko-slovenská historická ročenka

23/1

2021

Vydavateľ/Published by

Historický ústav AV ČR, v.v.i.

Masarykova univerzita, Brno

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Redakcia/Editorial Office

Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., e-mail: jaroslav.pazout@tul.cz

PhDr. Richard Pavlovič, PhD., e-mail: richard.pavlovic@minv.sk

česko-slovenská historická ročenka

23/1

HISTORIE
V DIGITÁLNÍM VĚKU

2021

Historický ústav AV ČR, v.v.i.
Masarykova univerzita, Brno
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Česko-slovenská historická ročenka
Recenzovaný vědecký časopis
Roč. 23, 2021, č. 1
ISSN 1214-8334

Česko-slovenská historická ročenka
Peer-reviewed scientific journal
Roč. 23, 2021, č. 1
ISSN 1214-8334

www.cskh.sk

OBSAH

DISKUSE

Od Bartončíka k Babišovi.
Dokumenty StB a jejich dopad na polistopadovou politickou scénu

RECENZE, ZPRÁVY

CONTENTS

MEMORABILIA

DISCUSSION

**From Bartončík to Babiš.
State Security Service documents and their impact
on the post-1989 political scene**

REVIEWS, NEWS

ÚVOD

Česko-slovenská historická ročenka v nové podobě

Od roku 1996 vydává Česko-slovenská komise historiků/Slovensko-česká komisia historikov ve spolupráci s dalšími institucemi (Masarykova univerzita v Brně, nakladatelství Slovenské akademie věd Veda) Česko-slovenskou historickou ročenku. V úvodníku k prvnímu svazku ji tehdejší předsedové komise Ivan Kamenec a Vilém Prečan představili jako platformu pro prezentování výsledků výzkumné činnosti na poli česko-slovenských vztahů. Nemělo přitom jít o sentimentální, idealizovaný pohled na minulost, ale o kritickou analýzu a reflexi, při vědomí skutečnost, že tyto vztahy vždy oscilovaly mezi vzájemností a konflikty. Cílem ročenky bylo též systematicky mapovat aktuální historiografickou bohemistku na Slovensku, resp. historiografickou slovakistiku v České republice. Ročenka si vytkla za cíl plnit významnou informační funkci, a to především v recenzní a bibliografické části. Hlavní motivací bylo zabránit tomu, aby se neprohlubovala informační propast mezi oběma národními historiografiemi. Vydavatelé ročenky – a vyzdvihnout je třeba především práci Vladimíra Goňce – chtěli přispět k tomu, aby se zkoumání vztahů mezi Čechy a Slováky a dějin společného státu zbavilo politické instrumentalizace, kterou byla krátce po rozpadu federace zatížená soudobá publicistika i část historické produkce v obou nástupnických státech. Stanovili si však zároveň úkol podporovat polemickou – a třeba i kontroverzní – konfrontaci názorů, podložených pečlivým výzkumem pramenů a poctivým úsilím o jejich interpretaci. Své stránky ročenka nabízela všem historikům i badatelům z příbuzných oborů, které vyzývala ke spolupráci.[1]

Většina z nás členů nově koncipované redakční rady byla a je nějakým způsobem spjata s vydáváním Česko-slovenské historické ročenky. Nejsme tak jis-

1 Na cestu. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, roč. 1, 1996, s. 7.

tě schopni v plné míře bez potřebného kritického odstupu posoudit, do jaké míry se podařilo vytyčené cíle naplnit. Snad však nevyzní příliš domýšlivě, pokud vyjádříme přesvědčení, že doposud vydaných 25 svazků ročenky sehrálo záslužnou roli ve zkoumání česko-slovenských vztahů a udržování kontaktů mezi českou a slovenskou historiografií. Na výše uvedených vytyčených cílech není třeba příliš co měnit, nicméně nyní po pětadvaceti letech cítíme potřebu posunout ročenku dále tak, aby její podoba více odpovídala stávajícím požadavkům jak historiografické obce, tak i potencionálních čtenářů z řad laické veřejnosti.

Ročenka se proto mění na odborné recenzované periodikum s ambicemi o zápis do příslušných relevantních databází periodik. Počítáme s vydáváním dvou čísel ročně, přičemž bychom rádi dosáhli jejich určité monotematičnosti. Jádrem každého čísla tak budou studie, resp. materiálové texty zaměřené na určité vymezené téma, jímž je v případě tohoto čísla „História v digitálnej ére", v případě čísla následujícího (2/2021) česko-slovenské aspekty působení firmy Baťa. Samozřejmě však přijímáme i texty vymykající se stanoveným základním tématům. Vedle studií a případně materiálií (menších edic dokumentů) počítáme s tím, že by součástí struktury každého čísla byly rubriky Recenze, obsahující recenze a anotace na z hlediska zaměření časopisu relevantní díla historiografického či příbuzného rázu, a Zprávy o významných akcích (konference, semináře, výstavy, informace o činnosti dalších bilaterálních historických komisí a společností) a jiných počinech souvisejících s věcným vymezením působení periodika. V duchu zaměření časopisu se budeme též snažit naplňovat rubriku Diskuse a při vědomí důležitosti zachování vzpomínek významných historiček a historiků i přímých aktérů dějinných událostí jako důležité součásti historické paměti i rubriku Memorabilie.

Časopis bude vycházet v režimu Open Access, tedy paralelně v tištěné a elektronické formě. Věříme, že ho tím zpřístupníme širšímu okruhu čtenářek a čtenářů. Budeme vděčni, když vedle nich nalezne též dostatek autorů/autorek i recenzentů/recenzentek, kterým jsou určeny podrobnější informace na konci periodika. Odrazem nového směřování časopisu má být i nová obálka a celkově jeho vizuálně atraktivnější forma. Ponechání původního názvu Česko-slovenská historická ročenka naopak dokládá skutečnost, že se hrdě hlásíme k její pětadvacetileté tradici.

redakční rada Česko-slovenské historické ročenky

STUDIE

DOI: 10.5817/cshr.2021.23.1.1

STUDIE

Historiografia, digitalizácia a komplexný pamäťový portál PamMap.sk

JURAJ ŠEDIVÝ

Historiography, digitisation and PamMap.sk, a comprehensive memory portal

The digital turn in the development of historiography, brought about by the emergence of the Internet about 20 to 30 years ago, has gradually produced several discursive changes, such as replacing grand master narratives with little "patchwork texts" and analogue/print texts with digital texts; increasing the importance of the visual component; promoting open access publishing and introducing new ways of analysing and visualizing historical data. Compared to the two basic publication types produced by historiography before the digital turn (monograph and journal article), a third type – historical portals – is now gaining ground. Memory portals are one type of such portals. They offer their users (who are not called "readers" anymore) digitized historical sources (digitized materials), accompanied by expert descriptions, registry tags (metadata) and encyclopaedic texts. The paper illustrates this trend by discussing the *PamMap.sk* portal and the new ways to access and process sources it offers to historians and the public at large. The portal combines (1) a database of digitised sources accompanied by metadata; (2) an encyclopaedia; and (3) a cartographic approach to the sources. Compared to print publications, memory portals offer new sources (such as audio and video, which are essential for oral history). In contrast to the "tyranny" exercised by the author of a book, the portal gives the user the freedom to choose the topic. However, the paper also shows the pitfalls of portals and their disadvantages compared to "traditional publications" (such as lack of user orientation, wikipediazation and insufficient expertise, and overburdening with too much irrelevant detail).

Keywords: Historiography, digitisation, memory portal.

Európska **historiografia** prekonala za ostatných sto rokov **niekoľko významných orientačných zlomov**. V medzivojnovom období v Európe badať väčší príklon k sociálnym a ekonomickým dejinám (*social turn*), ktorý sa výrazne posilnil po skončení 2. svetovej vojny aj pod vplyvom posunu politického spektra európskych spoločností doľava.[1] V päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch 20. storočia v súvislosti s obnovou vojnou zničených jadier európskych miest a v krajine sa nachádzajúcej infraštruktúry došlo k nebývalému rastu archeologických výskumov spojených s konkrétnym mikropriestorom. Priestorové dáta, masívnejšie zapojenie historickej geografie a topografie podporili nový trend v historických prácach daného obdobia (*spacial turn*).[2] Sedemdesiate a osemdesiate roky zacielili pozornosť odborníkov viac k dejinám mentality, prírodných zmien a jej vnímania, každodenného života, mikrohistórie (*anthropological turn*).[3] Zároveň zlacňovanie reprografických techník viedlo aj k vytváraniu kvantitatívne bohatých databáz dokumentujúcich obrazové historické pramene (*iconic turn*).[4] Napokon masívne rozšírenie počítačov od poslednej dekády 20. storočia, príchod nových dokumentačných technológií (digitálna fotografia a skenovanie) a hlavne možnosť prístupu k vzdialeným zdrojom informácií v reálnom čase (internet) priniesol doteraz najväčšiu revolúciu v historiografii (*digital turn*). Na rozdiel od predošlých zmien, ktoré ovplyvnili najmä témy výskumov, sa vďaka digitalizácii zmenili prístupy historikov k prameňom, ich metodika práce aj formy ich výstupov. Možno teda oprávnene hovoriť o najvýznamnejšej zmene diskurzívneho charakteru, akou historiografia v súčasnosti prechádza (a zároveň akou prešla za ostatných minimálne sto rokov).

Digitalizácia a jej vplyv na historiografiu

Takouto diskurzívnou zmenou však prechádzajú kvôli digitalizácii všetky moderné spoločnosti sveta a kým zmeny v historiografii sú reflektované len čiastočne, tak celospoločenské zmeny sú predmetom skúmania už dlhšie. Prebie-

1 Za najvýraznejších reprezentantov tohto vývoja možno označiť francúzskych historikov zoskupených okolo periodika *Annales d'histoire économique et sociale* založeného v roku 1929 (prvá generácia annalistov).

2 Najvýznamnejším výstupom tohto trendu je vznik historických atlasov miest (HTA).

3 Asi najvýraznejšími predstaviteľmi boli príslušníci 3. generácie francúzskych historikov školy Annales ako Jacques Le Goff či George Duby.

4 V našom stredodunajskom priestore k najvýznamnejším takýmto obrazovým databázam (budovaným ešte na analógových nosičoch) patril fotoarchív na Institut für Realienkunde des Mittelalters und der Frühen Neuzeit v rakúskom St. Pölten (dnes pôsobí pod Salzburskou univerzitou).

hajúce transformácie a rozdiel vo vnímaní staršej a mladšej generácie viacerí (medzi prvými v 2001 **Američan M. Prensky)** prirovnávajú k pre Ameriku typickému jazykovému rozdielu medzi prisťahovalcami a ich deťmi. Kým imigranti do USA ešte obvykle nehovoria americkou angličtinou dobre, tak ich deti už zväčša komunikujú bezproblémovo. Analogicky delí Prensky súčasné generácie na „digitálnych imigrantov" – *digital migrants* (generácia, ktorá sa s počítačmi zoznamovala už v dospelom veku) a generáciu „zrodenú do digitálnej doby" – *digital natives* (cca. mladší ako 30 rokov).[5] Kým generácia „digitálnych imigrantov" bola zvyknutá používať overené informácie (vedecké encyklopédie, akademické slovníky a pod.) a preštudovať veľké množstvo podkladov (napr. výskumné správy), predtým než formulovala hypotézu, tak „zrodení v digitálnej dobe" sú ochotní v záujme rýchleho prístupu k informáciám siahnuť po poloodborných alebo dokonca amatérskych zdrojoch vedomostí a vytvárajú si závery už na základe malého množstva informácií („wikipedizácia"). Digitálna generácia uprednostňuje miesto postupne konštruovaného jedného príbehu (lineárny text, často dlhý) skôr kratšie viaczdrojové informácie (hypertext, „patchworkové texty"). Digitálny text vyhral vojnu s tlačeným, pričom silným spojencom v boji mu bolo jeho spojenie s obrazom – či už statickým (digitálna fotografia) alebo dynamickým (digitálne video). Ide o jeden z dôsledkov odklonu bežného recipienta od pomalého čítania k zrýchlenému vnímaniu obrazov (*iconic turn*). Táto schematická skica diagnostikuje zmeny, akými prechádzajú (či už do veľkej miery prešli) všetky vyspelé spoločnosti v súčasnom svete. Ale prejavujú sa tieto zmeny v získavaní, recipovaní, analyzovaní a publikovaní informácií aj v historiografii?

Digitalizácia uľahčila viacero našich štandardných metodických krokov. Vo fáze heuristiky si odborník s pomocou databáz nájde oveľa rýchlejšie relevantné pramene či literatúru. Oproti časovo náročnej medziknižničnej výpožičnej službe dnes existuje tlak na open-access-publikovanie vedeckých textov (najmä tých, ktoré sú výsledkom výskumov hradených z verejných prostriedkov).[6] Mimoriadne pokročila analýza a vizualizácia dát (najmä pri veľkých kvantách údajov – napr. pôvod mešťanov vybraného mesta alebo medziinštitucionálne akademické siete pri šírení istého druhu rukopisov). Napokon pri publikovaní

---

5 K rozdielu medzi oboma diskurzmi a vnímaním oboch prístupov pozri napr.: PRENSKY, Marc: Digital Natives, Digital Immigrants. In: *On the Horizon*, 2001, roč. 9, č. 5 a 6, s. 1–6, online in: http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/10748120110424816 (30. 6. 2021).

6 Obrovské kvantum vedeckých textov s vyriešeným (alebo prinajmenšom tváriacim sa, že je vyriešený) otvoreným prístupom je možné čítať napr. na www.academia.edu alebo na www.researchgate.net.

digitalizácia a internet prispeli k tomu, že oproti pôvodne základnému kvartetu tlačených výstupov historikov (monografia – populárna kniha – vedecká štúdia – popularizačný článok) pribudlo množstvo nových foriem – napríklad diskusné fóra na sociálnych sieťach (rôznej vedeckej úrovne), streamované (a/alebo dlhodobejšie uchovávané) prednášky na konferenciách prístupné napr. na YouTube, celé kurzy či tutorialy pre učiteľov dejepisu dostupné online a podobne.

Oproti osamelému vedcovi pracujúcemu v tichu svojej pracovne sa zmenil prístup digitálnych „natives", ktorí sú online zosieťovaní (neformálne cez Skype/Zoom/Teams a pod., vedecky napr. cez Academia.edu či iné). Niekdajšiu potrebu súkromného priestoru (aj vo vedeckej sfére: zverejnenie dlhodobého výskumu až po jeho ukončení) dnes nahrádza verejný priestor, zdieľanie (*sharing*), prezentovanie rozpracovaných prác (*work in progress*), abstrakty, online prístupné prezentácie a pod.[7]

Masívne sprístupňovanie dát prinieslo so sebou na druhej strane snahu dostať istý druh informácií pod kontrolu (GDPR). Obrovské množstvo dát môže smerovať až k hypertrofii informačných systémov, pri historických portáloch môže hroziť až hypertrofiou pamäte (napr. ak budú systémy zaznamenávať a uchovávať ďalšie a ďalšie zverejňované irelevantné detaily zo životov používateľov sociálnych sietí). Významným problémom, ktorý priniesol nový digitálny diskurz, je aj *wikipedizácia* – t. j. najpoužívanejšie základné dáta sú vytvárané v zásade neodborníkmi a často aj bez akejkoľvek profesionálnej kontroly.

„Analógový" svet postupne odchádza z verejného priestoru a stáva sa prístupný len úzkej vrstve odborníkov. Podobne ako rukou písané kurentné texty 17. storočia dnes bežný človek neprečíta, alebo ako dnešný mladý človek na klasický analógový fotoaparát už nedokáže fotografovať, tak aj klasické printové výstupy (v niektorých sférach skôr, v iných neskôr) nahradzujú ich digitálne modifikácie.[8] Odovzdávanie štafety starého a nového diskurzu urýchlila celosvetová **pandémia**. Potreba sociálnej izolácie priniesla nevídaný rozmach videoprezentačných platforiem aj zručností (aj u starších ročníkov populácie vo vyspelejších krajinách). Zároveň vzrástol „hlad" po dátach a digitalizátoch, ktoré by online sprístupnili informácie, ktoré nám v izolácii chýbali – či už išlo o literatúru, ktorú sme nemali v príručnej domovskej knižnici alebo archívne (či iné) pramene. Aj samotné pamäťové inštitúcie boli v prípade pandémie kon-

---

7 Autorov pohľad vychádza aj z jeho porovnávania uverejneného už v texte ŠEDIVÝ, Juraj: Moderná a postmoderná koncepcia urbánnych dejín na príklade Bratislavy. In: *Jak psát dějiny velkých měst?* Eds. Červená, Radana – Dvořák, Tomáš – Vyskočil, Aleš. Brno 2016, s. 51–72.

8 Napr. na papier tlačené orientačné mapy boli pri orientácii v teréne už takmer úplne nahradené v mobilných telefónoch sa nachádzajúcimi digitálnymi mapami s určovaním polohy a navigáciou k bodu záujmu (GPS).

frontované s nepripravenosťou na naozajstný sociálne separovaný virtuálny svet. Ich zamestnanci mali často ťažkosti s *home office* (problém s možnosťou preniesť si archívne dokumenty mimo archív, niekde dokonca chýbajúca počítačová infraštruktúra, ktorú nahrádzali pracovníci vďaka svojim súkromným počítačom). Bádatelia (odborníci aj laici) mali vďaka nízkej miere digitálneho sprístupnenia informácií problém dostať sa k pre nich relevantným dátam. Problémy boli rozdielne závažné nielen v závislosti od stavu digitalizácie v tej-ktorej krajine, ale aj od obdobia, ktoré historik spracúva (obvykle najstaršie pramene patria k cimėliám a boli digitalizované medzi prvými, kdežto drvivá väčšina novovekého materiálu ešte digitalizovaná nebola). Vo všeobecnosti však možno povedať, že v prípade historikov hľadajúcich relevantnú informáciu z prameňa ide najskôr o 1) prístup k základnému prehľadu o archíve (sprievodca jeho fondmi a zbierkami), 2) v prípade, že si vybral konkrétny fond alebo zbierku, potreboval by k nemu archívnu pomôcku (ideálne inventár), 3) napokon pri prezeraní inventára zistil, že by potreboval konkrétne archívne dokumenty (resp. potreboval by prístup k ich digitalizátom).

Tieto tri základné problémové kroky netrápili len profesionálnych historikov, ale aj študentov. V rámci svojich záverečných prác nevedeli často, v ktorom archíve majú materiál, ak im ho školiteľ poradil, bol problém dostať sa k inventárom (často sú len v printovej podobe, v malých knižniciach nedostupné) a napokon nebolo vždy ľahké či možné dostať sa ani k samotným archívnym dokumentom (pamäťové inštitúcie boli dlhú dobu pre bádateľov neprístupné, alebo fungovali len vo veľmi obmedzenej miere).

Východiskom z problémov pre bádateľov a študentov by mohla byť masívna digitalizácia materiálu v pamäťových inštitúciách. Tú od nich očakávajú aj bádatelia, aj univerzity. No problémom je, že kým počet bádateľov rastie, tak počet archivárov (a všeobecne odborných pracovníkov v pamäťových inštitúciách) sa znižuje. Navyše pamäťové inštitúcie (podobne ako univerzity alebo bádateľské inštitúcie) zápasia s nedostatkom financií potrebných pre vytvorenie potrebného technického zázemia a zaplatenie bežných ľudských zdrojov na samotnú digitalizáciu – ale potom aj sofistikovaných odborníkov na doplnenie metadát k vytvoreným digitalizátom. Sme preto v situácii, kde každý bod trojuholníka – **1) pamäťové inštitúcie, 2) odborné pracoviská (ako HÚ SAV), 3) odborno-pedagogické inštitúcie (univerzity)** – čaká na pomoc „zhora“ alebo „zvonku“ (napr. eurofondy na postupnú rozumnú digitalizáciu a vznik metadát, ako aj ich sprístupnenie verejnosti). *Deus ex machina* ani iná „pomoc zhora“ však neprichádza (eurofondy určené na digitalizáciu historického dedičstva v Slovenskej republike boli v 2. desaťročí 21. storočia minuté prirýchlo a pridraho, pričom výstupom je stagnujúci projekt Slovakiana.sk), preto by rie-

šením problému mohlo byť prepojenie všetkých troch bodov trojuholníka pamäťové inštitúcie – bádatelia – univerzity. Presne o to sa pokúša komplexný pamäťový portál PamMap.sk.

Od CD-ROM-ov k pamäťovým portálom

Stratégie digitálneho sprístupňovania sa spočiatku (na Slovensku v 90. rokoch 20. stor.) zameriavali len na najvzácnejšie **jednotliviny** a zdigitalizovanie jedného antifonára so základnými sprievodnými štúdiami trvalo rok alebo aj dlhšie.[9] Výstupom boli jednorazové nosiče – spočiatku CD-ROM, neskôr DVD-ROM. S rozvojom digitalizácie vznikali neskôr **databázy** historických prameňov (napr. inventár múzea, obvykle len offline na intranete), často obsahovali len metadáta bez digitalizátov. Vyšším stupňom bol vznik **pamäťových portálov** spájajúcich už metadáta priamo s digitalizátmi, spočiatku len na inštitucionálnej úrovni (napr. projekt CRARC spájajúci databázy a digitalizáty z 5 archívov na Slovensku a v Rakúsku)[10], neskôr celorezortnej (napr. CEMUZ pre múzeá, BACH-systémy pre archívy), aby sa nakoniec úsilie sústredilo do budovania komplexných pamäťových portálov, ktoré by boli schopné sprístupňovať všetky druhy historických prameňov.[11]

V rámci danej trojstupňovej schémy pamäťových portálov sa vyprofilovalo viacero medzistupňov – napríklad komplexné tematické portály, ktoré sa snažia o digitalizáciu, spracovanie a sprístupnenie všetkých druhov historických prameňov – ale **len k vybranej téme**. Napríklad portál *Difmoe* sprístupňuje písomné a obrazové pramene (najmä tlačené historické knihy) k dejinám nemeckej kultúry a Nemcov v krajinách strednej a východnej Európy.[12] Podobne portál *Post bellum* sprístupňuje najrôznorodejšie pramene – ale len na tému vojny a útlaku, v zásade sa obmedzuje len na pramene 20. storočia.[13] Podobne

9 Pozri napr. projekt *Memoria mundi – Bratislavské antifonáre* (výstupom bolo 5 CD-Romov pre každý kódex jeden) koordinovaný dr. Ľubomírom Jankovičom zo Slovenskej národnej knižnice.

10 Pozri https://www.crarc.findbuch.net/php/main.php (30. 6. 2021).

11 Príkladom portálu s touto ambíciou je https://hungaricana.hu, ktorá sprístupňuje archívne dokumenty, historické mapy (aj z nearchívnych zbierok), galerijné diela a dokonca aj tlačenú literatúru. Slovenským variantom by mal byť portál https://www.slovakiana.sk (30. 6. 2021).

12 Pozri https://www.difmoe.eu/d/ (31. 5. 2021) s vyše 5000 jednotlivinami (zväčša tlačenými historickými knihami).

13 Slovenský projekt Post bellum ukladá a sprístupňuje svoje digitalizované pramene na českom portáli https://www.pametnaroda.cz/cs, ktorý v súčasnosti ponúka vyše 42.000 videoklipov so spomienkami pamätníkov a vyše 95.000 digitalizovaných dokumentov (31. 5. 2021).

parciálnym portálom je aj *Monasterium.net*, kde pod jednou strechou možno nájsť digitalizáty a k nim patriace metadáta k stredovekému diplomatickému materiálu (najmä listinám a listom, ale aj k úradným knihám, menej aj k iným diplomatickým kategóriám).[14]

Nevýhodou pamäťových portálov budovaných zo štátnych (a európskych, teda opäť v podstate štátnych) zdrojov je fakt, že vo väčšine prípadov obsahujú len materiály z verejných pamäťových inštitúcií a **absentuje v nich materiál od súkromných zberateľov** či **z rodinných „archívov“** („pozostalosti“ ešte mimo archívov – v rodinách). Naopak výlučne na tento súkromný materiál sa špecializuje pamäťový portál *Topothek.at*. Ten v súčasnosti funguje tak, že súkromné osoby z danej lokality zháňajú pramene jednak zo svojich rodinných „archívov“, ale aj od priateľov či rodákov, digitalizujú ich a pridávajú spolu s viac či menej odbornými opismi na spoločný pamäťový portál. Ten ponúka digitalizáty a k nim relevantné metadáta k momentálne približne 350 lokalitám zo 14 štátov.[15] Topothek.at je súčasťou segmentu, ktorý by sme mohli nazvať ***public history*** – teda zapojenie verejnosti do budovania kolektívnej historickej pamäti. Tento aspekt bol doposiaľ pomerne málo využívaný, hoci lokálpatrioti vedia často o vývoji nejakej lokality (najmä v 20. storočí) viac než profesionálni historici, podobne zberatelia pohľadníc a fotografií majú niekedy unikátnejší materiál než oficiálne pamäťové inštitúcie, napokon aj pamätníci zaujímavých udalostí môžu historikom, urbánnym etnológom, študentom, ale aj verejnosti ponúknuť osobný (často emotívny) mikro-pohľad na makro-udalosti či procesy.

Komplexný pamäťový portál PamMap.sk

Adjektívum **komplexný** v pomenovaní pamäťového portálu avizuje ambíciu dosiahnuť úplnosť vo viacerých smeroch. Tou prvou je štruktúra uchovávaných a sprístupňovaných digitalizátov historických prameňov. Portál je navrhnutý tak, aby vedel sprostredkovať digitalizáty všetkých historických prameňov – počnúc archeologickými nálezmi cez písomnosti až k statickým či dynamic-

14 Monasterium.net (https://www.monasterium.net/mom/home) sprostredkúva už vyše pol milióna jednotlivín (najmä stredovekých listín) z vyše stovky európskych archívov (31. 5. 2021).

15 Pozri https://www.topothek.at/en/ – 12 Topoték v Nemecku, 6 v Estónsku, 14 vo Fínsku, 4 v Taliansku, 20 v Chorvátsku, ca. 250 v Rakúsku, 1 v Rumunsku, 2 v Srbsku, 3 v Švajčiarsku, 6 vo Švédsku, po 5 v Španielsku a Českej republike, 13 v Maďarsku, 1 vo Veľkej Británii (31. 5. 2021).

kým obrazovým materiálom (grafiky, videá). Ďalšia komplexita sa týka typu zdrojov, od ktorých pochádzajú digitalizáty – na rozdiel od väčšiny „štátnych" portálov sprístupňujúcich len digitalizáty z verejných pamäťových inštitúcií alebo na rozdiel od súkromných iniciatív typu Topothek.at, ktoré zase sprístupňujú len privátne zbierky, tak PamMap.sk je navrhnutý pre oba základné typy poskytovateľov. Tretí aspekt komplexity sa týka chronologického a geografického vymedzenia – portál PamMap.sk sa síce vyvinul pôvodne len ako pamäťový portál pre dejiny Bratislavy („Pamäť mesta Bratislavy"),[16] ale v súčasnosti zosieťoval informácie k neobmedzenému počtu lokalít (na bazálnej úrovni ponúka už dnes v geografickom registri digitalizáty k vyše 500 lokalitám zo štátov Európy, ale aj iných kontinentov (prevažne však k dejinám Slovenska a najmä Bratislavy – z celkovo vyše 40.000 inventárnych jednotiek sa až takmer 29.000 viaže na Bratislavu). Na úrovni mestských častí a ulíc (v budúcnosti aj čísiel domov) sprístupňuje digitalizáty zatiaľ k 5 lokalitám (Bratislava, Košice, Banská Bystrica, Turzovka, Lozorno – ďalšie sú v príprave). Ani chronologicky portál nie je obmedzený len na pramene jednej epochy, ale snaží sa komplexne recipovať vývoj lokality od najstarších čias do súčasnosti.

Základným **princípom** komplexného pamäťového portálu PamMap.sk je spojenie troch funkcionalít – databázy, encyklopédie a historického „atlasu".[17] Prvá funkcionalita – **databáza** – umožňuje vyhľadávanie digitalizátov historických prameňov. PamMap.sk ponúka filtrovanie prostredníctvom možných kombinácií až 8 filtrov a plnotextového vyhľadávania, pričom užívateľ môže svoj dopyt špecifikovať jedným alebo viacerými filtrami naraz. Môže pritom kombinovať: 1) Materiál (druh pamäťovej jednotky/prameňa), 2) Miesto, 3) Pamiatka 4) Téma, 5) Udalosť, 6) Ľudia, 7) Zdroje, 8) Čas. Teda môže napr. chcieť písomnosť (1 – materiál), ktorá sa viaže k bratislavskému Hlavnému námestiu (2 – Miesto) a téme Úrady (4 – Téma) z rokov 1300 až 1526 (8 – Čas).

1) Prvý filter (Materiál) umožňuje vyhľadať špecifický druh historického prameňa (predmet, písomnosť, mapa, grafika, veduta, fotografia, pohľadnica, 3D-vizualizácia, audio, video). Niektoré kategórie sa delia ďalej na podkategórie (napr. Písomnosť sa dá bližšie špecifikovať na Rukopisnú knihu; Diplomatický materiál; Tlače; Nápisy alebo Elektronické texty).

2) Filter Lokalita umožňuje na všeobecnom portáli vyhľadávať pamäťové jednotky k hľadaným mestám alebo obciam, na podportáloch (zatiaľ piatich lokálne špecifických portáloch) je možné hľadať cez úroveň mestských častí až

16 S týmto názvom bol sprístupnený online v roku 2015.

17 Jednoduchý opis fungovania PamMap.sk pozri naposledy napr. ŠEDIVÝ, Juraj: Dejiny hudby v Bratislave na pamäťovom portáli. In: *Dejiny hudby v Bratislave. Malé osobnosti veľkých dejín – veľké osobnosti malých dejín VI*. Ed. Bartová, Jana (v tlači).

k uliciam (do budúcnosti sa pripravuje až po úroveň konkrétneho domu, resp. parcely).

3) Filter Pamiatka sa delí na jednotlivé skupiny (Prehistorické stavby a náleziská; Hrady, zámky a kaštiele, Hradby miest, Kostoly a kláštory a pod.) pričom podportály ponúkajú špecifikáciu až na konkrétnu pamiatku (napr. v podportáli PamMap.sk/Bratislava je vo filtri Pamiatky podmnožina Kultúrne stavby a v nej konkrétne pamiatky ako Mestské divadlo /historická budova SND/, Reduta a pod.).

4) Vo filtri Téma možno nájsť klasický číselník základných tém (Všeobecné udalosti, Rodina a spoločnosť; Poľnohospodárstvo; Remeslá a priemysel; Služby; Doprava; Etniká a skupiny; Jazyk prameňa; Politika a strany; Úrady, úradníci a funkcionári; Justícia a súdy; Armáda; Polícia; Hasiči; Spolky; Náboženstvo a cirkvi; Kultúra; Školstvo; Veda; Zdravotníctvo a sociálne služby; Šport a voľný čas; Príroda). Aj v tomto prípade existujú filtre pre podtémy. Napríklad pri téme Etniká a skupiny si možno špecifikovať špeciálne Multietnické pramene; Bohemiká; Slovaciká, Germaniká, Hungariká, Judaiká a pod.

5) Samostatne či v kombinácii s iným filtrom možno vyhľadávať aj relevantné pramene ku konkrétnej historickej udalosti (napr. 1. svetová vojna 1914-1918 či obsadzovanie Bratislavy čs. vojskom na prelome 1918 a 1919). Udalosti majú opäť dve úrovne (všeobecné – ako napr. 28. októbra 1918 – vznik ČSR a lokálne špecifické – napr. 1. január 1919 – začlenenie Bratislavy do ČSR).

6) Filter Ľudia má dve subkategórie: a) osoby, ktoré zohrali úlohu v dejinách mesta, alebo v ňom žili (nielen osobnosti ale aj „obyčajní“ ľudia), b) tvorcovia prameňov. Takéto rozdelenie je praktické – dajú sa totiž odlíšiť napríklad fotografie Jozefa Hofera, ktorých sú tisícky, od fotografií na ktorých je Josef Hofer, ktorých je len niekoľko kusov.

7) Vo filtri Zdroje si užívateľ môže vyhľadať pamäťové jednotky z vybranej pamäťovej inštitúcie, z konkrétneho jej fondu/zbierky alebo z nižšej úrovne fondu. Taktiež si môže vyhľadávať v jednotlivých úrovniach súkromných zbierok jednotlivcov (pričom okrem výsledkov dostane aj krátky informačný text s linkom a/alebo mailovou adresou či iným kontaktom na majiteľa publikačných práv k užívateľom vyfiltrovaným pamäťovým jednotkám).

8) Užívateľ si môže relevantné pamäťové jednotky (pramene) vybrať aj pomocou filtra Čas. Môže žiadať zobraziť výsledky spojené s konkrétnym rokom, desaťročím, storočím či širším obdobím/epochou (napr. stredovek alebo doba bronzová). Prípadne si môže označiť presný časový úsek (napr. len pramene z rokov 1939 až 1945 alebo len z 1968 až 1969).

9) Napokon si užívateľ pri mimoriadne špecifických dopytoch môže zvoliť fulltextové vyhľadávanie. Táto základná ponuka filtrov (ako aj názvy položiek

Obr. 1: Možný výsledok hľadania cez DATABÁZOVÝ prístup „PAM“ (užívateľ zadal hľadanie: písomnosť, viažuca sa k Bratislave, k téme Vinohradníctvo, z 1. pol. 15. stor.). Vpravo na lište je možnosť zoraďovať výsledky podľa tektoniky fondu, chronologicky, podľa najnovšie pridaných a pod.

vo výstupných metadátach) je prístupná v slovenčine, nemčine, maďarčine a angličtine. Po zadaní filtrov a realizovaní elektronického vyhľadávania sa zobrazia digitalizáty pamäťových jednotiek, ktoré zvoleným kritériám zodpovedajú. Užívateľ si ich môže zoradiť podľa 5 kritérií (podľa tektoniky fondu/zbierky, chronologicky vzostupne alebo zostupne, podľa najnovšie pridaných, podľa estetickej hodnoty).

Druhou základnou funkcionalitou je možnosť vyhľadať **encyklopedické heslá** k miestam (napr. vývoj ulice a jej pomenovaní), pamiatkam (historicko-architektonický vývoj konkrétnej pamiatky), historickým udalostiam, ľuďom (krátke biografické heslo s literatúrou a linkami) alebo zdrojom (základné informácie k pamäťovým inštitúciám alebo majiteľom zbierok spolu s kontaktmi). Zároveň s textovým odborným heslom sa pod ním ukážu aj relevantné digitalizované pamäťové jednotky, ktoré sa viažu na dopytované filtre.

Na koniec tretí základný prístup je **kartograficky orientovaný (mapa/atlas)**. Po kliknutí na ikonku MAP sa užívateľ dostane z databázového prostredia do kartografického (MAP) a tie isté vyhľadávania môže realizovať prostredníctvom tých istých filtrov – len výsledkom nebudú miniatúry digitalizovaných pamäťových jednotiek, ale ich umiestnenie na modernej mape (podklad od GoogleMaps). Cez ňu si užívateľ môže preložiť historickú mapu z ponuky na lište (v chronologickom poradí) s nastaviteľnou mierou prekrytia (*opacity*). Na mape sa mu ukážu body zviazané s pamäťovými jednotkami, teda bez toho, aby užívateľ poznal názvy ulíc, môže sa vďaka mape dostať k digitalizátom pamäťových jednotiek viazaným na istú lokalitu alebo na nejakú tému (napr. zaujímajú ho všetky druhy prameňov k hudbe 19. storočia – na mape sa mu ukáže umiestnenie relevantných lokalizovateľných pamäťových jednotiek/historických prameňov).[18]

Koncepciu a štruktúru portálu navrhol Juraj Šedivý (FiF UK a o. z. Historia Posoniensis), grafiku Anna Ulahelová (VŠVU), financie na rozbehnutie projektu pomáhala získavať Daniela Danihelová (Komunitná nadácia Bratislava) a technickú realizáciu stránky malo na starosti štúdio UI42. Projekt sa vzhľadom na nízky rozpočet rozbiehal len pomaly, najmä vďaka spolupráci zatiaľ približne stovky dobrovoľníkov.[19] Veľkým akceleračným impulzom bola podpora zo strany Agentúry na podporu výskumu a vývoja (APVV).[20] K zintenzív-

18 Opis troch základných funkcionalít modifikovaný podľa textu z pozn. 15.

19 Aj na tomto mieste by som chcel vyjadriť vďaku za pomoc všetkým. Ich mená sa snažíme aktualizovať na stránke Podporovatelia, online in: http://www.pammap.sk/bratislava/buxus/generate_page.php?page_id=12 (28. 10. 2019).

20 Aj na tomto mieste ďakujem APVV za podporu projektu APVV-16-0383 (Komplexný pamäťový portál a historický atlas miest Slovenska), ktorého jedným z výsledkov je aj tento text.

Ako na to ? O projekte Podporovatelia POZOR – VÝZVA ! Kontakty

SK | EN | DE | HU
powered by ui42

pamMap

FILTER
materiály
miesta
témy
udalosti
ľudia
zdroje
pamiatky
čas
hľadať všetko

279 inventárnych jednotiek

hľadať konkrétnu OSOBU

Osobnosti

0-9 A B C D E F G H I J K L M N O P R S T U V W X Y Z

Faber, Anton (1772-1846) (0)	Fabricius, Otto von (1857-1912) (0)	Fabry, Rudolf (1915-1982) (1)
Fadrusz, Ján (1858-1903) (0)	Fajnor, Štefan (1844-1909)	Fajnor, Vladimír (1875-1952) (1)
Falb (rod. Göschl), Katharina (1874-1935) (10)	Falb (rod. Häckel), Marie (1855-1930) (4)	Falb (rod. Wurm), Šarolta (1912-2004) (17)
Falb, Christof (1844-1930) (7)	Falb, Ernst (1902-1990) (59)	Falb, Gustav (1900-1944) (10)
Falb, Heinrich (1874-1919) (9)	Falb, Heinrich (1940-) (13)	Falb, Julius (1878-1973) (9)
Falb, Vilma (1904-1954?) (9)	Falbovci (19. a 20. stor.) (9)	Fallemann, Fritz (3)
Falťan, Samuel (1920-1991) (1)	Faturik, Ondrej (1872-1936) (1)	Faust, Ovidius (1896-1972) (4)
Fazekaš, Pavol (1870ca-19..) (1)	Fehér, František (19. stor.-20. stor.) (1)	Feigler, Alexander (1856-1932) (1)
Feigler, Franz (1856-?) (0)	Feigler, Ignác ml. (1820-1894) (0)	Feigler, Ignác st. (1791-1847) (0)
Feigler, Karl (1824-1896) (0)	Felérpataky-Belopotocký, Gašpar (1794-1874)	Fekete, Vladislava (1973-) (1)

Vybrané filtre: ľudia frankl, adolf (1903-1983) ×

Adolf Frankl

(12. február 1903, Bratislava - 18. august 1983, Viedeň)
Pochádzal z Bratislavy, cez vojnu bol rasovo prenasledovaný, spolu s rodinou emigroval v roku 1950 na Západ.

Rodičia: Josef Frankl (1871 - 1944) a Esther, rod. Nasch (18... - 1944)
Súrodenci: Ignác Frankl (1901 - ???), Alexander Frankl (1905 - 1944), Leo Frankl (1907 - 1942), Stefanie Reisner, rod. Frankl (1916 - ???)
Manželka: Renée, rod. Nachmias (27. 10. 1914 - 2007)
Deti: Tomáš/Tommy Frankl (1934>, Erika Rothberg, rod. Frankl (1936 - 2013) a Ján/Jonni Frankl (1947>. Istý čas v domácnisti žil aj Benjamin/Beni Klein (1932>.

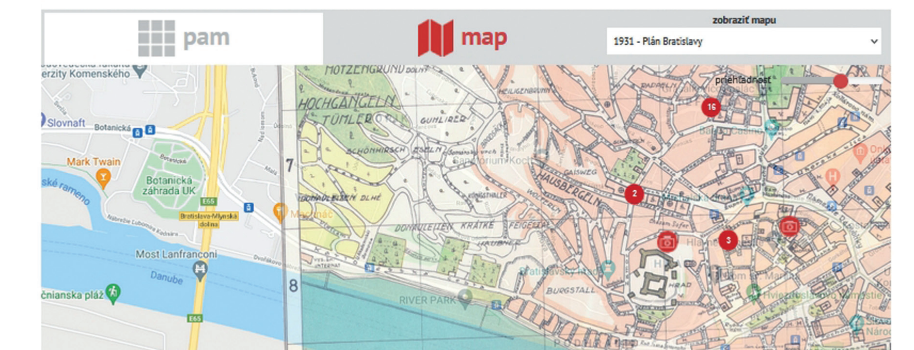
Detstvo prežil na Klariskej a Jedlíkovej ulici. V rokoch 1909-1920 navštevoval základnú (reálnu) školu, v roku 1928-1929 sa učil na večernej škole umelecko-priemyselného kreslenia pri Obchodnej a priemyselnej komore (u prof. Františka Reichentála, Gustáva Mallého, Ľudovíta Fullu a Jozefa Vydru, v roku 1930 z nej vnikla Škola umeleckých remesiel - ŠUR). Niekoľko semestrov navštevoval aj Technickú vysokú školu v Brne.
Od 1921 vypomáhal v otcovom obchode s interiérovým vybavením a tapetami na Laurinskej ulici, neskôr obchodný zástupca firmy Reit a zároveň od 1937 si otvoril vlastný obchod s tým istým sortimentom na Drevenej 10. Po rozbití ČSR (1939) bol z firmy Reit, ktorá mala centrálu v Sudetoch, prepustený a neskôr (1940-1941) mu bol arizovaný aj jeho obchod na Drevenej 10 (bývalý zamestnanec Jozef Potok, arizoval Anton Cseh).
Dňa 29. septembra 1944 bol deportovaný do Serede a približne o mesiac neskôr (3./4. 11.) do koncentračného tábora Osvienčim-Brzezinka. Po evakuácii tábora 17. alebo 18. januára 1945, pochode smrti, oslobodení a návrate do vlasti (apríl 1945) postupne obnovil predajňu (od 1946), no 1948-1949 mu ju znárodnili.
Do 1942 býval vo viacrodinnej vile na Novosvetskej ulici, neskôr v dome manželkiných rodičov na Ulici 29. augusta, potom na Špitálskej u svokrovcov, napokon do septembra 1944 na Ventúrskej 16. Po vojne býval s rodinou na Laurinskej 6.
R. 1950 emigroval s rodinou do Viedne. Neskôr žil v USA, od 60. rokov 20. stor. v Nemecku a napokon v Rakúsku.
Zasvätil život umeleckému stvárneniu holokaustu (približne 250 veľkých plátien a vyše tisíc kresieb s tematikou holokaustu). Obrazy boli až do 2017 vystavené v galérii ArtForum vo Viedni na Judenplatz 2.
J. Šedivý, 2017

pam map

zoradiť podľa
času vzostupne
estetickej hodnoty
tektoniky fondu
najnovšie pridané
času zostupne
času vzostupne

Rodný list Adolfa Frankla

Obr. 2: Možný výsledok hľadania cez ENCYKLOPEDICKÝ prístup (užívateľ zadal Ľudia: Adolf Frankl a získal text encyklopedického hesla a nižšie relevantné k danej osobe sa viažuce digitalizáty, ktoré si môže vpravo na lište zoradiť podľa rôznych kritérií).

Obr. 3: Možný výsledok hľadania cez KARTOGRAFICKÝ prístup „MAP" (užívateľ zadal hľadanie: fotografia, viažuca sa k Bratislave, k téme Školstvo, z rokov 1930 až 1940). Vpravo na lište je možné prekryť cez súčasnú Google-mapu niektorú z vybraných historických máp (v tomto prípade bol zvolený plán mesta z roku 1931).

neniu a najmä geografickému nárastu digitalizovaného materiálu došlo pripojením sa ďalších nosných spolupracujúcich univerzít – ako je FiF UK gestorom Pamäte mesta Bratislavy (lokálne špecifický podportál PamMap-u), tak je UPJŠ odborným garantom Pamäte mesta Košice, UMB garantom Pamäte mesta Banská Bystrica. Veríme, že sa zapoja aj ďalšie univerzity a/alebo pamäťové inštitú-

cie, ktoré by pre svoju lokalitu alebo lokality na okolí mohli byť lídrami v dokumentovaní a sprístupňovaní kolektívnej pamäti.

Na koniec krátkeho exkurzu o portáli PamMap.sk sa oblúkom vraciame k základnej myšlienke o možnom východisku pri sprístupňovaní historického dedičstva na Slovensku vďaka digitalizácii – na príklade komplexného pamäťového portálu PamMap.sk je vidieť, že v prípade, ak bádatelia a univerzity nečakajú, čo im pamäťové inštitúcie sami ponúknu, ale ak priložia ruku k dielu, tak sa digitalizácia môže rozbehnúť na pomerne profesionálnej úrovne vpred oveľa rýchlejšie. Navyše časť oslovených súkromných majiteľov historických prameňov už rozmnožila a v budúcnosti vďaka upozorňovaniam a nasmerovávaniu zo strany univerzít uloží (daruje alebo odpredá) svoje „poklady" do pamäťových inštitúcií.

Silnou stránkou nových portálov (ako je aj PamMap) je koncentrácia na pramene k tzv. malým dejinám (každodenný život, odraz „veľkých udalostí" na konkrétne rodiny či jednotlivcov). Odbornými portálmi ponúkané informácie sú vzhľadom na svoj charakter (ale aj formu – napr. videospomienky konkrétneho človeka) oveľa emotívnejšie než emotívne neutrálne texty v odborných knihách. Slabšou stránkou môže byť „stratenie sa v detaile" (digitalizácia nepodstatných prameňov, aké sa budú opakovať takmer v každom osobnom fonde – napr. účty). Nebezpečenstvom môže byť aj „wikipedizácia" – t. j. vytváranie odborných hesiel za pomoci neodborníkov (napr. študentov). Do budúcnosti môžu podobné portály pomáhať aj komercionalizácii minulosti – teraz nemyslíme vyberanie si osobností a udalostí z dejín, ktoré legitimizujú súčasné vládnuce skupiny v zmysle Ľ. Liptáka alebo E. Mannovej[21] – ale skôr v prieniku biznis-sveta aj do sféry historických prameňov (napr. redakcie si k historickým výročiam môžu rýchlo nájsť relevantné informácie a k nim ilustračný materiál). Čas ukáže, nakoľko sa podobné komplexné pamäťové portály popasujú aj s edičnými možnosťami a samozrejme nakoľko sa stanú ich texty interpretatívne. V každom prípade s týmito portálmi treba do budúcnosti počítať ako s legitímnou formou profesionálnych historických výstupov.

21 MANNOVÁ, Elena: *Minulosť ako supermarket? Spôsoby reprezentácie a aktualizácie dejín Slovenska*. Bratislava 2019.

DOI: 10.5817/cshr.2021.23.1.2

STUDIE

Od tištěného atlasu k webovému mapovému portálu. Úvahy nad přípravou digitálních historiografických map[1]

JIŘÍ CAJTHAML, TOMÁŠ JANATA, JIŘÍ KREJČÍ, PETRA JÍLKOVÁ

From a printed atlas to a web map portal. Reflections on the preparation of digital historiographic maps.

The wider Central European region and the Czech lands have, as the proverbial "crossroads of European history", always been the subject of scholarly research by historians. *Český historický atlas. Kapitoly z dějin 20. století* [Czech Historical Atlas. Chapters from the History of the 20th Century], published in print in 2019, is yet another Czech historiographic publication in this vein, presenting selected historical events of the Czech lands and the wider related area in the 20th century. It is an important follow-up to the *Akademický atlas českých dějin* [Academic Atlas of Czech History], published in 2014. The new atlas follows the trend of making full use of the Internet, web services, HTML5 and other digital technologies in cartographic production. It is accompanied by a web map portal, work on which is an extension of the focus of the Czech Academy of Sciences' Institute of History. The aim of the portal is not to be an exhaustive encyclopaedia of historical events, but to provide a summary of interesting topics discussed within Czech historical research in the last few decades that have not yet been fully captured cartographically, as a number of new themes and especially new perspectives on history have appeared since the end of the communist era.

1 Tento příspěvek byl podpořen grantem Ministerstva kultury České republiky v rámci projektu NAKI II – DG16P02H010 s názvem „Český historický atlas".

This paper discusses the issue of transferring existing maps prepared for printed atlases into the web environment, including the design of the entire web portal containing map applications and other related content. It describes the basic steps of the transfer process and explores in detail the difficulties arising in it, especially the suitability and compatibility of the selected web technology. It also pays attention to the basic requirements of the electronic portal as such, the need to formalise the structure, and the presentation of historical information through a story, i.e. the need to link maps to other information. Technical solutions and related issues are the subject of the demonstration part of the paper, which also explores the content of the web atlas and its target audience. In general, web map portals seem to provide a trajectory along which historiographic maps are likely to develop in the future.

Keywords: Czech Historical Atlas, web map portal, historical cartography, ArcGIS, web maps

Úvod

Webový mapový portál Český historický atlas představuje digitální výstup syntézy dvou tištěných historických atlasů vydaných v rámci dlouholeté spolupráce týmu kartografů z Katedry geomatiky Fakulty stavební Českého vysokého učení technického v Praze a týmu historiků z Historického ústavu Akademie věd ČR – *Českého historického atlasu*[2] a *Akademického atlasu českých dějin*[3]. Témata a kapitoly z těchto dvou atlasů byly pečlivě vybrány a zkombinovány, aby pomocí nejmodernějších kartografických metod s využitím dostupné funkcionality webového prostředí účinně prezentovaly široké veřejnosti historická témata věnující se především geografické oblasti českých zemí. Struktura mapového portálu byla navržena s ohledem na uživatelskou přívětivost, důraz byl kladen na jednoduché a intuitivní ovládání, aby byl web snadno přístupný co nejširší veřejnosti všech věkových kategorií. Mapový portál je dostupný na https://www.ceskyhistorickyatlas.cz. Obsah portálu je členěn do osmi základních kapitol, jmenovitě Hranice a území, Hranice a regiony, Český stát a Evropa ve 20. století, Obyvatelstvo, Víra a náboženství, Historické mezníky, etapy a činy, Válečné konflikty a jejich důsledky a Krajina a člověk. Každá z kapitol je pak dále rozdělena do několika podkapitol, které v rámci portálu představují samo-

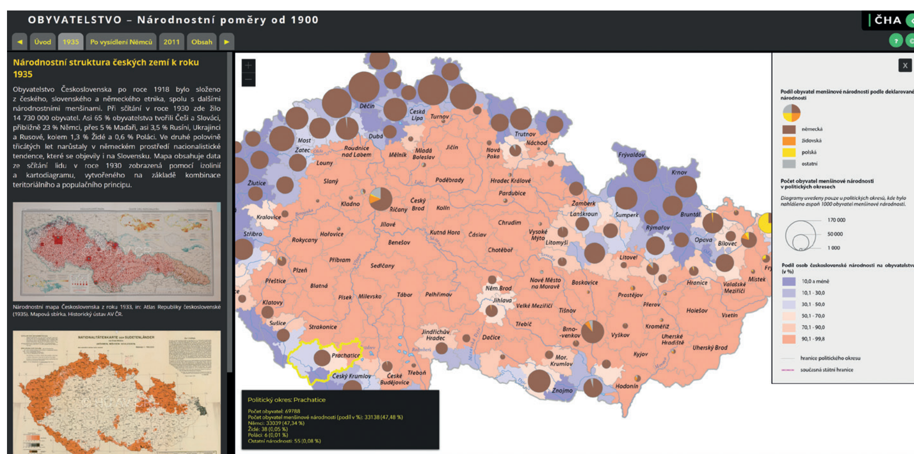
2 SEMOTANOVÁ, Eva – ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica – MOČIČKOVÁ, Jitka – CAJTHAML, Jiří – SEEMANN, Pavel – BLÁHA, Jan D. a kol.: *Český historický atlas. Kapitoly z dějin 20. století*. Praha 2019.

3 SEMOTANOVÁ, Eva – CAJTHAML, Jiří – SEEMANN, Pavel a kol.: *Akademický atlas českých dějin*. Praha 2014 (1. vydání), 2016 (2. vydání).

statné webové mapové aplikace prezentující soubor časově či tematicky úzce souvisejících map (viz Obrázek 1 a Obrázek 2).

Obrázek 1: Struktura tematického členění mapového portálu na kapitoly (vlevo) a podkapitoly (vpravo). Zdroj: autoři

Obrázek 2: Webová mapová aplikace coby podkapitola prezentující soubor tematicky souvisejících map. Zdroj: autoři

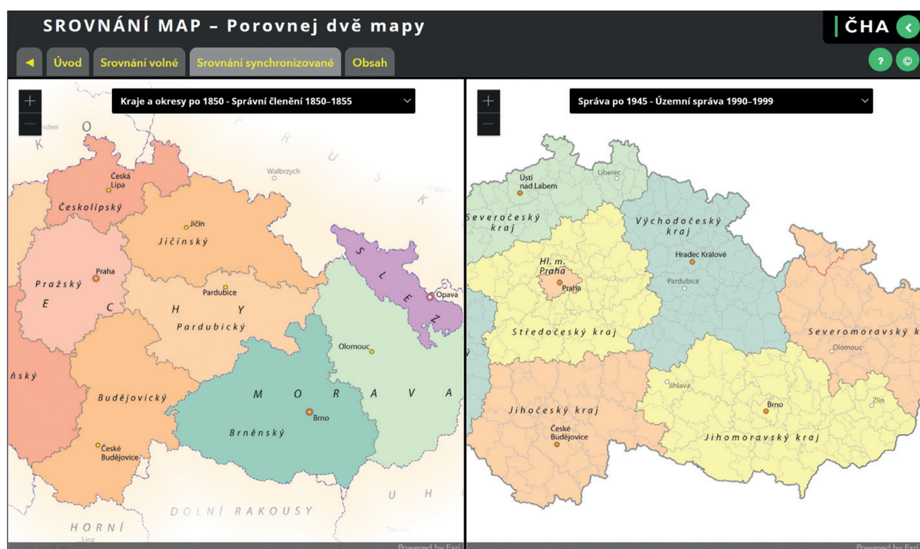
Mapové aplikace jsou doplněny doprovodnými texty s výčtem základní literatury, jež stručně představují danou tematickou podkapitolu či obsah jednotlivých map. Texty provází množství vyobrazení ze sbírek Historického ústavu AV ČR a dalších významných paměťových institucí či ze soukromých sbírek autorů. Tato vyobrazení (staré mapy, dobové fotografie dokumentů a událostí apod.) významně dokreslují tematický obsah map a obohacují vnímání dějinných procesů prostřednictvím kartografického znázornění.

Mapový portál není jen rozcestníkem odkazujícím na jednotlivé mapy či témata. Je doplněn řadou veřejnosti přístupných textů umožňujících uživateli pohled do problematiky historické kartografie jako vědního oboru a odkazuje na další díla historické kartografie, tištěná i digitální.[4] Webový portál včetně jednotlivých mapových aplikací je postaven na standardních webových technologiích HTML, CSS, JavaScript a PHP.

Webová technologie a funkcionalita

V prvotních fázích přípravy portálu proběhla rozsáhlá rešerše webových technologií pro prezentaci mapových aplikací, z nichž bylo jako nejvhodnější zvo-

4 JÍLKOVÁ, Petra – CAJTHAML, Jiří: Database of Historical Atlases: An Interactive Web Application. In: *Proceedings of the International Cartographic Association*, 2019, Vol. 2 (International Cartographic Association), No 1–4, online in: https://cha.fsv.cvut.cz/projekt/vystupy/Jilkova_Cajthaml_2019_ica.pdf (18. 7. 2021).

Obrázek 3: Porovnání dvou nebo více map v rámci mapové aplikace. Zdroj: autoři

leno řešení využívající licenci Esri Site License softwarového balíku ArcGIS. Jelikož byly všechny mapy pro účely obou tištěných atlasů vytvořeny v prostředí ArcGIS, byla z důvodu zachování původní vizuální podoby map pro jejich publikaci zvolena serverová technologie ArcGIS Server. Mapový obsah webového portálu je řešen formou webových mapových aplikací kombinujících jednotlivá historická témata do tematicky a geograficky souvisejících celků, podkapitol. Webové aplikace využívají jako svůj základ entitu Esri WebMap, jež představuje dílčí mapovou kompozici v rámci dané mapové aplikace. Hlavní výhodou webové mapy je možnost zpřehlednění vybraných historických témat (např. map vojenských tažení) pomocí nástrojů, které výrazně zvyšují informační potenciál zobrazovaného obsahu a které standardní analogová mapa není schopna poskytnout. Mapové aplikace nabízejí uživateli vedle běžných interaktivních funkcí, jako je přiblížení/oddálení mapy, zapnutí celkového pohledu či přepínání vrstev, také další nadstavbovou funkcionalitu umožňující efektivnější práci s mapovým obsahem.[5] Rozšířená funkcionalita byla u každé mapy řešena v souladu s jejím tematickým obsahem za účelem stanovení vhodného způsobu a míry interaktivity webové mapy. Na základě podrobné analýzy jednotlivých map pak bylo vytvořeno několik typových aplikací s rozšířenou funkcionalitou, jako je např. funkce zvýraznění prvku, informační vyskakovací

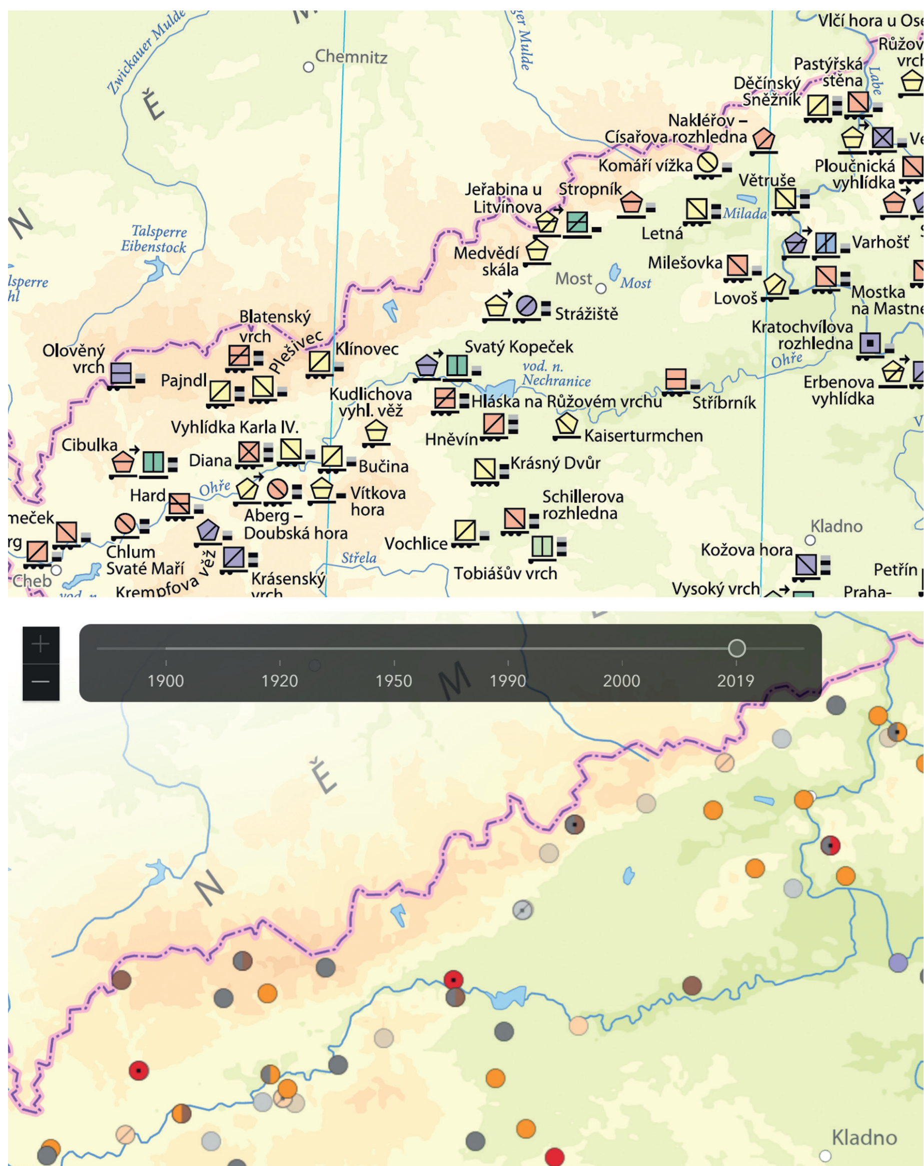
5 MUEHLENHAUS, Ian: *Web Cartography: Map Design for Interactive and Mobile Devices.* Boca Raton 2014.

okno, časová osa s posuvníkem, filtrace dat podle zvoleného atributu či interaktivní porovnání dvou nebo více map (Obrázek 3). Rozšiřující funkcionalita webových map byla naprogramována s využitím ArcGIS API for JavaScript.

Zpracování map

Webové mapové aplikace jsou založeny na mapách původně vytvořených pouze pro tištěná atlasová díla, což se odráží především ve způsobu jejich zpracování a prezentace mapového obsahu (omezené mapové pole, komplexní mapová symbolika, statická mapa apod.), který je značně odlišný od způsobu zpracování mapy pro prezentaci ve webovém prostředí (neomezené mapové pole díky možnosti posouvání mapy, jednoduchá mapová symbolika, dynamická víceúrovňová mapa apod.). Příprava map pro publikaci tedy často vyžadovala značný zásah do původních projektů map. Kromě úpravy či doplnění atributových dat pro zobrazení dodatečných informací ve vyskakovacích oknech bylo velmi často nutné zcela přepracovat původní příliš komplexní mapovou symboliku, kterou je možné částečně suplovat rozšířenou funkcionalitou dané mapové aplikace. Časový příznak vzniku či zániku tematického objektu je možné efektivně zobrazit pomocí časové osy s posuvníkem, nemusí již tedy být ve webové mapě vyjádřen pomocí mapové symboliky (Obrázek 4).

S ohledem na nemalé množství map (více než 160) byl pro jejich úpravu vytvořen metodologický postup, zahrnoval především stanovení potřebných měřítkových úrovní, stanovení pravidel pro úpravu znakového klíče a fontů a také přípravu vizualizací dat pro potřeby interaktivních funkcí výsledné webové mapy. Každá z map musela být zpracována nejméně do dvou pohledů (měřítkových úrovní), aby byla zachována alespoň základní interaktivita mapy, tedy přiblížení/oddálení mapového okna. Za účelem možné komparace map v rámci mapových aplikací bylo nutné unifikovat měřítkové řady a kartografická zobrazení map zobrazujících území českých zemí v různých etapách dějinného vývoje (např. vývoj území a hranic od dob raného středověku až do současnosti). Podobně jako v tištěném atlasu bylo využito Albersovo ekvivalentní kuželové zobrazení s rozdílným nastavením centrálního poledníku v závislosti na rozsahu historického území českých zemí. S ohledem na optimální pokrytí běžného zobrazovacího zařízení mapou ve vhodném rozlišení byly pro geografický rozsah území českých zemí zvoleny dvě základní měřítkové řady, pro území Evropy či její části pak byla zvolena samostatná měřítková řada. Z důvodu zajištění vizuální kontinuity napříč všemi měřítkovými úrovněmi byla jednotně nastavena velikost symbolů a popisu pro každé měřítko mapy. Maximální

Obrázek 4: Komplexní mapová symbolika původní mapy (nahoře) vs. zjednodušená mapová symbolika webové mapy (dole). Zdroj: autoři

úroveň přiblížení byla volena individuálně pro každou webovou mapu s ohledem na úroveň podrobnosti a generalizaci původních dat. V rámci přípravy map bylo také nutné sjednotit znakový klíč, font, legendy a vizuální podobu

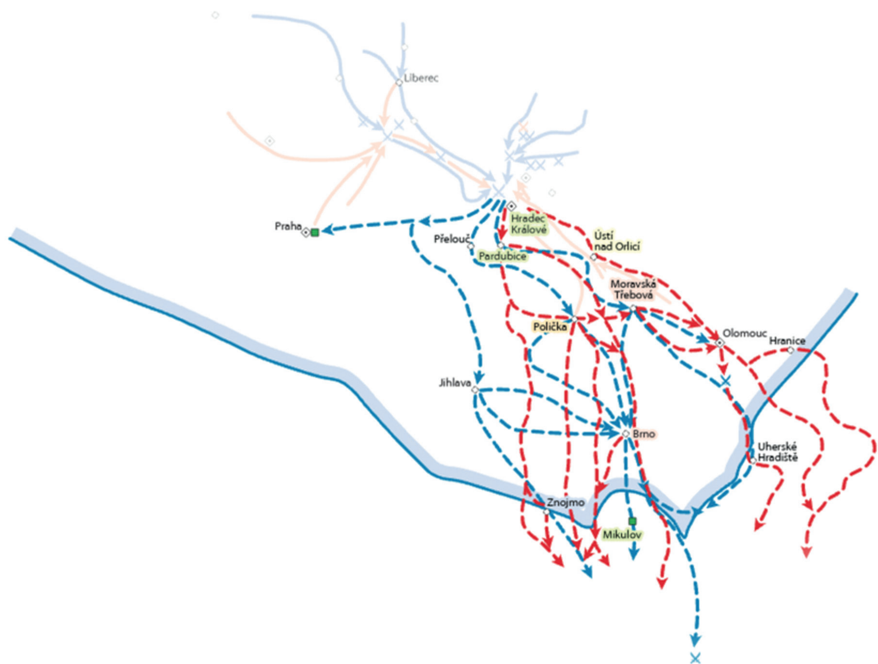
jednotlivých map, jelikož byly převzaty ze dvou různých atlasů. Pro zachování jednotného grafického ztvárnění atlasu byl převzat z většiny znakový klíč Českého historického atlasu a upravena jeho barevnost pro použití na webu. Bylo také nutné sjednotit průběh a podrobnost historických a současných hranic, aby byla zachována jednotnost dat při komparaci map napříč historickými obdobími téhož regionu.

Publikace map

Z důvodu možného využití rozšířené funkcionality (viz výše) nad výslednými webovými mapami byly mapové vrstvy v rámci mapového projektu rozděleny na tematické a podkladové (Obrázek 5). Tematické vrstvy představují tzv. aktivní obsah mapy, nad kterými lze aplikovat určitou funkcionalitu (dotazování atributů, filtrace vrstvy dle zadaného atributu, změna v čase). Všem vrstvám spadajícím do této skupiny bylo v rámci mapového projektu přiřazeno unikátní ID, které podle předem navrženého schématu jednoznačně definuje stupeň interaktivity dané vrstvy.

Takto připravený mapový projekt byl publikován v podobě dynamické mapové služby na samostatném ArcGIS Serveru, která umožňuje k jednotlivým vrstvám této služby přistupovat pomocí ArcGIS Web API, ve kterém byla rozšířená funkcionalita programována (viz výše). V cloudovém GIS prostředí ArcGIS Online pak byla na základě této mapové služby vytvořena a uložena finální webová mapa. Dle typu (úrovně funkcionality) výsledné webové mapové aplikace pak byly jednotlivé webové mapy vloženy do připravených šablon a spuštěny na mapovém portálu. V průběhu publikace se však vyskytlo nemálo překážek vyplývajících z limitů použité technologie ArcGIS Online, především v (ne)možnosti vykreslování komplexnější kartografické reprezentace jevů používané v původních mapách, jako jsou například kartodiagramy. Část problémů se podařilo vyřešit zásahem do mapového projektu a převodem původní složitější symboliky či nepodporovaného typu vrstev (anotace) do polygonové vektorové vrstvy pomocí specializované funkce, která umožňuje zachovat původní obrys daného prvku. I přesto však muselo být velmi často přijato kompromisní řešení mezi funkcionalitou mapy a komplexností kartografické reprezentace některých jevů, protože určité vrstvy nebo kartografické metody použité pro návrh tištěných map nemohly být ve webovém prostředí správně či kvalitně vykresleny.

Obrázek 5: Rozdělení vrstev webové mapy – neaktivní podkladové vrstvy (vlevo) a aktivní tematické vrstvy (vpravo). Zdroj: autoři

Závěr

Mapový portál Český historický atlas představuje v našem prostředí unikátní a moderní způsob prezentace historické tematiky ve webovém prostoru. Tvorba takového mapového portálu je velice komplexní záležitostí. V prvé řadě je nutné vytvořit celkovou koncepci portálu, vybrat a vhodně strukturovat jednotlivá témata a zvolit efektivní způsob jejich prezentace. Nejvíce pozornosti je nutné věnovat především způsobu prezentace mapového obsahu, který je základem celého webového portálu. Důležitým krokem je v této souvislosti výběr vhodné webové technologie a funkcionality mapových aplikací, která vymezí možnosti a limity prezentace mapového obsahu, jimž je nutné se při převodu map do webového prostředí přizpůsobit, což s sebou přináší nemalé komplikace a nutnost přistupovat na kompromisní řešení především v oblasti funkcionality mapy a způsobu kartografické reprezentace zobrazených jevů, které jdou často proti sobě. Velmi často je proto nutné přistoupit k zásadním změnám kartografické reprezentace vybraných jevů, aby mohla být zachována zamýšlená funkcionalita mapové aplikace, což může mnohdy snižovat kartografickou a estetickou hodnotu původní mapy. Příprava map, které byly primárně určeny pro tištěná atlasová díla, je navíc kvůli odlišnému způsobu jejich zpracování časově velmi náročná, jelikož se značně liší od způsobu zpracování mapy pro prezentaci ve webovém prostředí.

Vol. 23/1 | 2021 Česko-slovenská historická ročenka pp. 37–56

DOI: 10.5817/cshr.2021.23.1.3

STUDIE

Geographic Information Systems as a tool in historical research/ GIS jako nástroj historického výzkumu

ADAM K. GÓRKA

Geographic Information Systems like tool for historical research

With the development of computers and digital technologies in the second half of the XX century, new tools, and methods for analyzes appear. Among them are Geographic Information Systems (GIS), which benefit various fields including History. The analytical part of the GIS differs from classical Cartography concentrated on presentation information, and while regular maps are still developed, the amount of spatial analyzes rises. The Historical GIS (HGIS) operates as an interdisciplinary subfield using the historical approach to data collection and reviewing and the geographical methods of data processing and visualization. GIS software is a powerful tool to build and analyze spatial databases, yet it has its limitations and requirements for data. The archival sources are in analog form, with different levels of accuracy, and often incomplete, which calls for additional effort in data processing and reviewing, and information cross-checking. Overcoming those challenges, the outcome of HGIS is significant and enforces historical research. The following paper describes the GIS as a tool in historical studies. It outlines the development of GIS and HGIS and their origins in spatial analyzes conducted manually, their key features, functions, requirements, and challenges. Later the paper presents the practical application of HGIS, on an example of the research project, that analyzes the morphological development of post-socialist cities. By summarizing the methodology used to build a GIS database points out the process of data collection, reviewing, and processing. It describes the main cartographic sources and their characteristics that outline the challenges in using HGIS.

Keywords: HGIS, cartographic sources, data processing, spatial analysis.

Introduction

The rise of the information era started in the second half of the XX century is indicated by the development of new digital technologies. The computers allow to process the of data faster and in a more complex way. With the help appear new tools, and methods for analyzes not possible to conduct manually. Among them are Geographic Information Systems (GIS), spatial databases, where every information it holds has geographical coordinates. These allow to display the information on the map and to conduct spatial analyzes. The analytical part of the GIS differs from classical Cartography concentrated on presentation information in a static form. While regular maps are still developed and published, the amount of spatial analyzes rises. After few decades of development, many analytical tools for GIS were created, and it found application in many fields of knowledge, including History.

The Historical GIS (HGIS) is an interdisciplinary subfield using the historical approach to data collection and reviewing and the geographical methods of data processing and visualization. GIS software is a powerful tool to build and analyze spatial databases, yet it has its limitations and high requirements for data. While the contemporary data is available in the form appropriate for GIS, the archival sources are in analog form, with different levels of accuracy, and often incomplete. That is why the researcher must put an additional effort into data processing and reviewing, and information cross-checking is necessary. Overcoming those challenges, the outcome of HGIS is significant in a way of conducting spatial and statistical analyzes, visualizing the information, reconstructing, and sometimes filling the gaps in archival data. While GIS is limited to quantitative analyzes, it allows later interpretation from the multilevel dimensions.

The following paper describes the GIS as a tool in historical studies. It outlines the development of GIS and HGIS and their origins in spatial analyzes conducted manually. It describes their main features, functions, and requirements. Using GIS bring also challenges, considering data collection and processing and the later analyzes conducted with the software.

Later, the paper presents the practical application of Historical GIS, on an example of the doctoral research project, that intends to analyze morphological changes in post-socialist cities with the help of digital geospatial tools. Because of the need for in-depth analyzes and a significant amount of data, the study concentrates on case studies rather than the description of whole phenomena. The subject of the research is the city of Košice in Slovakia and its development in the years after the fall of the communist regime in Czechoslovakia. Coming

from the historical context, and by referring to general concepts, the study analyzes the morphological development of the city and the socio-economic processes that lead to them. The paper concentrates on outlining the methodology used to build a GIS database, which points out the practicalities of data collection, reviewing, and processing. It describes the main cartographic sources and their characteristics that outline the challenges in using HGIS.

The development of Geographic Information Systems and Historical GIS

The spatial analyzes were conducted much earlier than the development of the computers, potentially as early as the first maps were created, but a more systematic and statistical approach was developed later. A classic example is a study by J. Snow from 1855 where he mapped and analyzed the cholera outbreak in London in1854. While mapping the cholera cases, he noticed the spatial correlation between the localization of the households with the highest number of fatal cases and the public water pump on Broad Street, which was detected as a source of the epidemic outbreak.

Other Examples come from German geographers and their urban studies, where mapping played a crucial role in spatial analysis. In his studies, W. Geisler analyzed the city of Gdańsk. Starting with the description of the physical, geographic, demographic, and economic conditions of the city, in the following part he focused on the spatial organization and the structure. In the research, he used various types of sources including cartographic, photography, demography statistics, which was an innovative approach at that time (Geisler 1918). The outcome of the study was the plans with the identification of land and building utilization, and the height of residential buildings in the city center.

The beginning of the GIS is marked by the development of computers and their analytical possibilities. Especially the development of the vector graphic allows the use of accurate coordinates and merges the spatial data with multiple statistics. The first fully functional vector-based GIS, the Canada Geographic Information System (CGIS), was developed in the early 1960s by Roger Tomlinson (Tomlinson 1969). Later he used for the first time the phrase Geographic Information System and is considered a "father of GIS" (Waters 2017). Up to the 1980s, the GIS was a technology developed and used mostly by academics and government institutions. At that time, the first commercial companies started. In 1986 the first GIS software for the PC (MIDAS, later renamed to MapInfo) was developed, and the technology started to be widespread.

The **Geographic Information Systems** are a digital toolbox for the creation and processing of spatial databases, where every information holds geographical coordinates and a unique location. These allow displaying the information arranged in the space that allows conducting spatial analyzes. This characteristic indicates that not all the data can be used to build a database in GIS. On the other hand, lots of information can be aggregated spatially, such as those collected during censuses (in that case the data is the information assigned to specific administrative units or addresses).

In comparison to classical maps, which are static representations of spatial phenomena, the GIS is more dynamic. Its features locate GIS between statistical and graphic editing software. While the visualization of the data is an important feature, and most contemporary maps are edited and published with GIS, its analytical tools differ from graphic software. The GIS software allows digitalizing analog data to raster and vector data, that can be processed in the software. While vector data is more precise (the vector data is created by points on a Cartesian plane that is accurate in every scale, while the raster data is limited by its resolution), in some cases the information is more fit to raster graphic (Digital Terrain Model, orthophotography, etc.). The data processing with GIS includes combine/join/merge data, transform, and create new data, share the information, and prepare the outcome. The software helps conduct spatial analyzes and allows to do meta-analyses between different sets or types of data. This creates an opportunity for creating new data (like density, correlations, etc.).

Starting in the 1990s, historians use GIS and the interdisciplinary field of **Historical GIS** (HGIS) was created (Gregory and Ell 2007). HGIS refers to History in data collecting and reviewing and Geography in information processing and visualizing. It allows not only to reconstruct former stages but also to create dynamic, tempo-spatial models. In case of lacking parts of the sources, it helps to estimate and fill up the blank spots (Knowles 2008). Presented in this paper is the example of urban studies, which is just one but the significant field of HGIS.

The challenges for the HGIS rise from its characteristics. As a database tool, it concentrates on the quantitative sources and methods, while History like all humanities, often uses qualitative tools and creates a narrative outcome. In The Routledge Companion to Spatial History, authors list the criticism over HGIS and quantitative history: [HGIS] *examines only questions for which quantitative data exist; handles qualitative data poorly; enforces consistency and logic that do not inhere in many data sources; computer-based analysis is uncreative; Historical information is too imprecise for sophisticated methods and theory* (Gregory,

DeBats, and Lafreniere 2018). Moreover, there is a problem with using HGIS by non-geographers, which can end in reducing its potential and using it just as a visualization tool. On the other side, there is the threat of embracing HGIS uncritically. A. K. Knowles (2008) points out that the challenges in using HGIS are the ability to recognize spatial information fixed in historical sources, the different accuracy in mapping over time, and missing standards in documentation.

An important problem is data quality and availability (Laycock et al. 2011). The archival sources are in analog form and need to be digitalized, a process that often can't be done automatically and requires appropriate attention. The historic approach poses several challenges in terms of the availability of data with sufficient accuracy and spatial detail. Among the characteristic of archival sources are their varying data quality and completeness. Due to lack of data or gaps in the documentation, it requires the use of multiple historical sources. Among the frequently used are different types of maps (cadastral, topographic, etc.), city plans, urban planning documentation, individual building documentation, iconography. Collecting and preparing historical data requires acute attention to crosschecking and usage of historical methods such as critical source analysis (Black and MacRaild 2007; Gregory and Ell 2007). Finally, to overcome the limitation of quantitative sources, HGIS should be used as one of the analytical tools, creating a context for other analyzes. **The application of the Historical GIS**

To present the practical side of the HGIS, the following part will outline this method used in ongoing doctoral research: *Understanding of morphological changes in the post-socialist city using digital spatial tools. Case study of Kosice.* The study is a part of the bigger project: *urbanHIST History of European Urbanism in the 20th century*[1]. While the research uses an interdisciplinary approach and different methods for the reconstruction and understanding of morphological changes, this paper concentrates on the part using HGIS.

The title of the research informs on the mainframes of the studies: the timespan, the area, and the main methodological tool. Both urban space and social processes occurring in the cities are not uniform. This diversity is functional, as well as a characteristic overlook that makes them differ from each other. The cities themselves changed their faces many times in subsequent stages of their development. Their spatial form is the resultant of various factors that shape them. Thus, their image at the moment is both an expression of contemporary

1 ***urbanHIST*** *History of European Urbanism in XX c.* is a project that has received funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation program under the Marie Skłodowska-Curie grant agreement No 721933.

processes and a legacy of historical times. That is why the study needs to refer to the context of the post-socialist transformation, the previous socialist period of its development. Hence, the main aim of the study is the identification and analysis of decision-making and development processes leading to the current state of the post-socialist city of Košice, represented by time-series of the spatial database representing historical stages of the city structure.

The socialist urbanism as a dominant form of urban space in Košice is an interesting canvas for the post-socialist transformation and brought many challenges for contemporary development. During the last three decades, the population changed little: from 235 000 in 1989 to 238 593 inhabitants at the end of 2019 (according to the National Slovak Statistical Office), but in this period the city has been going through a transformation from an industrial dominated, socialistic town to a contemporary urban organism developing in the free-market economy. Nowadays, Košice is the main economic and cultural center of eastern Slovakia, and thanks to its position, most of the transformation phenomena are focusing on the city.

The historical spatial data sources

The study of such complex phenomena as urban morphology requires the use of multiple historical sources, such as maps, city plans, urban planning documentation, individual building documentation, iconography, articles with varying data quality and completeness. The sources used in the study belong to various types, and the number of categories depends on the analyzed aspect of the information, such as primary/secondary, digital/analog, archive/fieldwork, or qualitative/quantitative sources. The following part concentrates on the cartographic sources used for the GIS database. Moreover, it presents the methods used for collecting and reviewing the sources. Altogether, it points out the main challenges met during data collecting and processing.

Based on origin, both primary and secondary sources were used in the research, however, the division between them in History is not always clear (Black and MacRaild 2007; Dalton and Charnigo 2004; Kragh 1989). The same item/artifact/document can be treated as a primary or secondary source, depending on the context. While as a primary are considered the documents from the studied period and first-hand origin, the secondary sources are not only those created later but also the compilations, reports, analyzes, etc. prepared in the examined time. To this unclear category belong the archival maps. At one point they are primary sources presenting the knowledge from the an-

alyzed period, but they also are a not-objective compilation edited by their authors. Since a map is a reduced and generalized representation of the space, the editors decide which elements will be outlined and which will be loosened. A good example is the maps from the socialist period where some parts, covering strategic objects (like airports, military barracks, or some factories) are intentionally left blank. This characteristic has to be considered during source review.

The basic sources for building a digital model of morphological development of Košice are the **cartographic documents**. Those used in the research came from different origins. For the socialist period, most of the cartographic sources are analog and available in paper form, later scanned. The same characteristic has the data from the first decade of post-socialist transformation. For those periods the collected information comes mostly from the maps with two examples of ortophotomap from 1949-50 and 1990. Starting from the year 2000 the characteristic of cartographic sources changes. The GIS databases replaced printed maps. The new type of sources, the satellite pictures from Google Earth software, became available. The number of orthophotomaps grew and, together with the cadaster and OpenStreetMap database, are the highest quality sources (Figure 1).

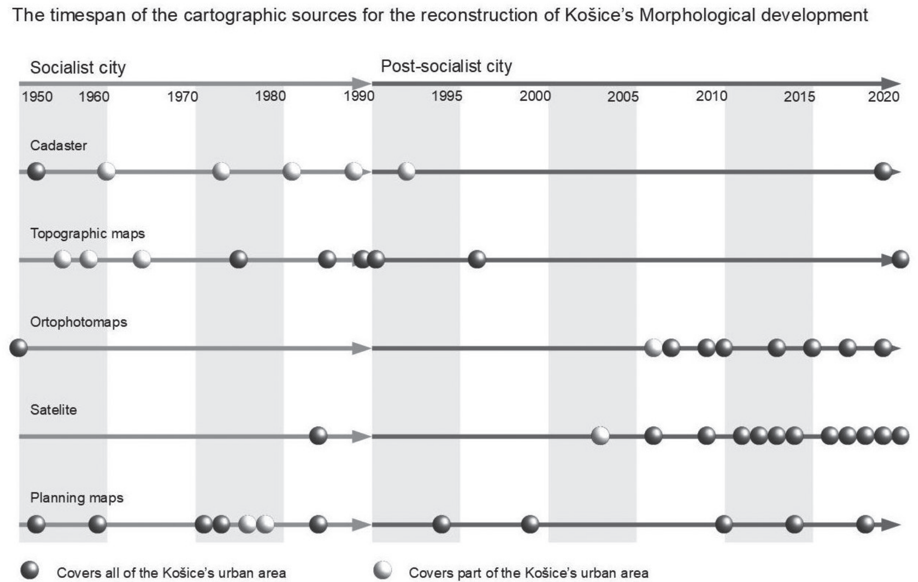

Figure 1 Timespan of the cartographic sources

The digital, contemporary sources are available online via Web Map Service (WMS) servers. The Slovak National Geoportal provides online the contemporary database but also some archival documents. The archival maps are in the form of georeferenced color scans. They cover the different areas of Slovakia, and not always the whole Košice. The topographic maps come from the period 1952-1990, but the exact dating is problematic since the single sheets are not dated but just the whole map. This situation wides the dating from those maps to the entire period when the map was created. Part of the sources was found during an archive search at Central Archives of Geodesy and Cartography (ÚAGK) in Bratislava in June 2018 from two publications, Základná Mapa SR (54 sheets) and Štátna Mapa (23 sheets). The maps, originally in printed version, were scanned by the Archive and color (Základná Mapa SR) or monochromatic (Štátna Mapa) scans were received. Both maps cover the land in a fixed order and the sheets with the same header show the same area in every edition. Each edition of the maps was signed with the exact date for which they present information. Those characteristics made them, together with ortophotomap from 1949-50 the main cartographic sources for the reconstruction of urban development in the socialist period and the beginning of the post-socialist period (Figure 2).

Štátna Mapa (the State Map) was published on a scale of 1: 5000 from 1952 until the early 1990s. Their typography was derived from the original cadastral maps. The first edition from 1952 shows the original cadastral state of private property from before the collectivization was done systematically in the 1950s. The received set of Štátna Mapa sheets comes from the years 1952, 1960, 1973, 1981, 1988, and 1992. Only the first set from 1952 covers the entire urbanized area of Košice at that time. The other editions are incomplete and consist of single sheets. The maps' details are on a high level, but during the cross-check with other sources came up that the quality of the information was not always the best. Several times the maps in their fragments had objects copied from earlier editions and not existing at the time marked in the sheet.

Základná Mapa (the Basic Map) is a topographic map published in the scales from 1:10 000 to 1:200 000. For this research, only the scale 1:10 000 was used as the most detailed. The first edition found for the area of Košice comes from the year 1976 (representing the situation in 1975) and was followed by new editions in 1986, 1990, and 1996. The edition from the year 2000 was mostly a copy of the situation from 1996 and was considered useless for the research. Later, with the development of digital cartography, Základná Mapa was replaced with the digital database available at Slovak National Geoportal. For all the editions full area of Košice was covered. The level of detail in the maps was

changing between the editions. For example, the sheets and allotments did not appear in earlier editions. The generalization of the map is higher than in cadaster and Štátna Mapa, which was a challenge for the merging and interpretation with other maps, but the full coverage and the set created for the year 1989 was an advantage to map the exact moment of transition from socialist to post-socialist period and dived the morphological development in those two periods.

Figure 2 The fragments of Štátna Mapa from 1952 (left) and Základná Mapa from 1989 (right)

The archival **planning documents**, including maps, were received from Košice's Municipality office in June 2017 in form of scans and photographs. They cover the planning process in Košice for the period from 1959 to 2014. The name and description of the scans were sometimes misleading. The map called 1952 was in fact from the master plan done in 1959, which came up in later analyzes when the plans from 1952 were found in other sources (Sekan 2015). The scale of the maps was 1:10 000 for general plans covering the whole Košice. The detailed maps of the city center from the 1970s were done on the scale 1:5 000 and 1:1 000. Their level of details was different, from single buildings to just zoning the urban space. Since the planning maps concentrate on visualizing future development, the data quality of the existing situation was often questionable, especially for older maps. The crosscheck with other sources showed that sometimes the information was outdated. The quality of maps, especially the photographs was not always the highest and sometimes their usage was limited or required additional processing in the GIS software.

The **cadaster** map was available from the WMS of the National Geoportal of Slovakia. The register showing such details as the ownership, boundaries, is available online for the present moment, while the archival information was limited. The quality of the data is the highest publicly available and served as a basic reference point for other cartographic sources. Using the cadaster data from **OpenStreetMap** (OSM) database was built. The data in vector format are open source available and were used in the research as a base layer for later processing and analysis. The dataset from OpenStreetMap was downloaded on 16.06.2019 in shapefiles from the dedicated portal GeoFabrik (www.download.geofabrik.de).

The **satellite imagery** used in the research was taken from the Google Earth software. The data covers the period from 2003 to 2019. The data advantage is the ability to get a daily date when the picture was taken and the maps are joined with the Google street view tool that allows seeing the mapping of the public space (also with the exact date when the pictures were taken). The satellite imagery resolution varies from 15 m of resolution to 15 cm and not for every set the full coverage of the entire Košice is available.

The method and the outcome

The GIS database created in the research was prepared with the QGIS software. It is an Open-Source Geographic Information System licensed under the GNU General Public License that allows uploading, transforming, and analyzing spatial data, together with creating new data and visualizing the outcome. The functionality of QGIS can be expanded by plugins that add new processing tools. During the research, several of them were used: OpenLayer plugin, Georeferencer GDAL, OSMDownloader, mmqgis, and Hotspots Analysis. The program can use online data by connecting to the WMS servers.

The created database is a compilation of various sources. The analog data were digitalized and used in form of raster layers. The digital data was available in both raster and vector form. As a starting point, the vector layer OpenStreetMap database (OSM) was used. Next, the WMS maps were added, creating the canvas for the local archival data. The procedure of uploading the archival maps started with verification of the data quality and preparation for the import to QGIS. The scans from Central Archives of Geodesy and Cartography were in great quality, resolution, and needed just a few adjustments. In the case of some planning maps, because of their quality, it was needed to cut them into pieces for better matching in QGIS. The received scans were often a merged mosaic of

separate pieces that its borders didn't match exactly. The frames of the maps were cut off and, if needed, their orientation was aligned.

The prepared maps sheets were imported to the QGIS with the Georeferencer GDAL plugin tool. It allows importing the rasters and references them to geographic projection coordinate systems by creating a new *GeoTiff* file or by adding a world file to the existing image[2]. The georeferencing of a raster is done by locating points on the raster for which accurate coordinates can be set. It can be done by writing the coordinates or pointing them out on the map. In the case of Základná Mapa and Štátna Mapa the borders of the sheets are set, and the guidelines are available via WMS from National Geoportal of Slovakia. For other maps, the georeference points had to be marked based on specific objects (streets junctions, characteristic buildings, monuments, etc.) visible on the maps and the already georeferenced layers (from WMS or local maps). In this situation, a higher number of points is needed to get a high-quality outcome.

Figure 3 The example of chronological mapping of the buildings in Kosice's center.

The *building's* layer from OSM was the base for the mapping. Every object was mapped according to the year when it was built (specifically: by the moment of first appearance/lack of appearance in cartographic sources) (Figure

2 https://docs.qgis.org/2.8/en/docs/user_manual/plugins/plugins_georeferencer.html

3). The challenge was the differences between maps. The topographic maps consist of a higher generalization level and the shapes or exact location of the buildings don't match the one from cadaster and OSM. I those cases, the researcher had to decide how to identify and match the objects from different sources. The challenge was also with matching the information from planning maps with other sources. In case of missing objects in the vector layer, new were drown according to cadaster and other sources (especially orthophotomaps). The same way every object was mapped according to its main function (housing, industry, service, infrastructure).

The OMS layer consists of only buildings physically existing in 2019 and the creation of the *demolished buildings* layer was needed. Every object in this category was mapped twice, by the year of the first appearance, and by the lack of appearance in cartographic sources. With the starting point from the 1950 ortophotomap and 1952 Statna Mapa, the missing buildings were drowned. Because of the levels of details of those sources, and blurry edges of the buildings, some of them were drowned together as one object. Later, chronologically new buildings were added or mapped as demolished. By using the layers overlying it was possible to combine structures from past stages and analyze the changes of the urban tissue.

If the data was available, the mapped objects were crosschecked with other sources and the dating was corrected. The problem was the data availability and the lack of information for the years between the used sources. This situation was especially problematic for the earlier periods when the gaps between cartographic sources were bigger. Another challenge appeared with verifying the maps, that in some areas or even single objects were outdated or misleading (for example the Dargov shopping center according to maps was mapped as a post-socialist object and in fact was built in the late 1980s). This problem didn't appear in the case of orthophotomaps and satellite pictures, which are just georeferenced and not edited. However, with this type of source, the challenge is vertical development. The tall buildings are shown in a perspective and can be seen partly outside of their footprintThe information processed in GIS data was analyzed thru many aspects. The mapping of the historical urban development in Košice was followed by the delimitation of the functional areas within the city, detection, and categorization of the active areas in the post-socialist period, and statistical analyzes of urban morphology. The GIS is a sufficient tool for statistical analyzes, yet the specific of the research and the used archival, often qualitative, sources limit them. QGIS software was used to conduct several quantitative analyzes, and the visualizations of the database (showing different aspects), enforced by other sources, were a base for the qualitative

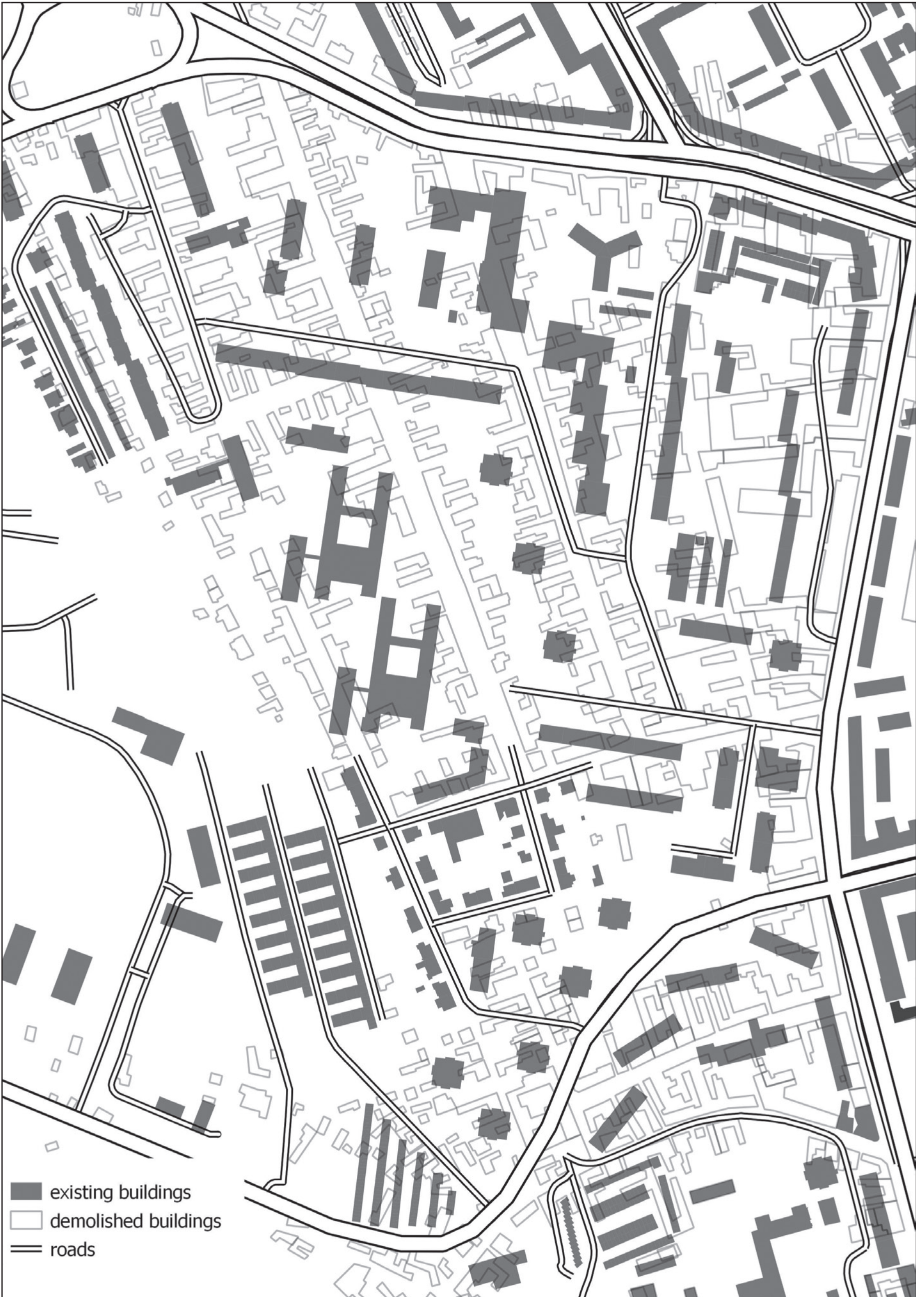

Figure 4 The comparison of urban structures.

Figure 5 The buildings density in Košice

analyzes. The statistical analyzes conducted in the research concentrate on the physical development of Košice, especially the construction and demolition of buildings. The functional categories were also considered for measuring the spatial concentration of the different forms of activities.

The density of the buildings within the city was measured (Figure 4). While the administrative units are in most cases consisting of areas not always spatially close, and different types of urban and rural space, their application for the spatial analyzes is limited. As a spatial delimitation, the geometrically fixed grid (0,25 km^2 squares) was used. In the case of the buildings crossing the grid borders, the objects were divided for land coverage analysis. The data were analyzed as a whole and divided into periods. The specific categories of the development (housing/suburbanization, industry, office buildings, retail, etc.) were also analyzed separately.

The basic analyzes were made with defining the centers-of-gravity (centroids), which is a geometrical center for the object or the object's matrix. The centroids were counted for all of the buildings in Košice and separate for each analyzed period (mapping the pre-, socialist and post-socialist development). The difference between them marks the overall direction of urban development. Additionally, each functional category of the buildings (housing, industry, infrastructure, etc.) was analyzed separately.

The trends in urban development were analyzed using the Local Indicators of Spatial Association (LISA) method (Anselin 1995). It identifies local spatial association patterns that can be interpreted as clusters (hotspots) of the same category objects. The LISA is created based on Moran's I autocorrelation and is used to determine spatial systems. It enables the determination of the similarity of spatial units concerning adjacent units and the significance of this relationship. Asa a result, the study detected several hotspots of the post-socialist development (Figure 6) later divided by their dominant form and function.

The morphological changes mapped with GIS were analyzed from the perspective of several methodological concepts, especially the English School of urban morphology, with its *morphological region* concept, that divides urban space into zones of unified morphological form and different from surrounding areas (Conzen 1960; Whitehand 2001). The Conzenian approach also points out the role of plot and infrastructure patterns in urban development (Oliveira 2016).

The detected urban patterns were interpreted by referring to general concepts of urban and social development such as industrial city well described by the *sector model* of the city by H. Hoyt (Hoyt 1939), and *postmetropolis* (Soja 2000) originating in *multiple nuclei* model of the city by C. Harris and E. Ull-

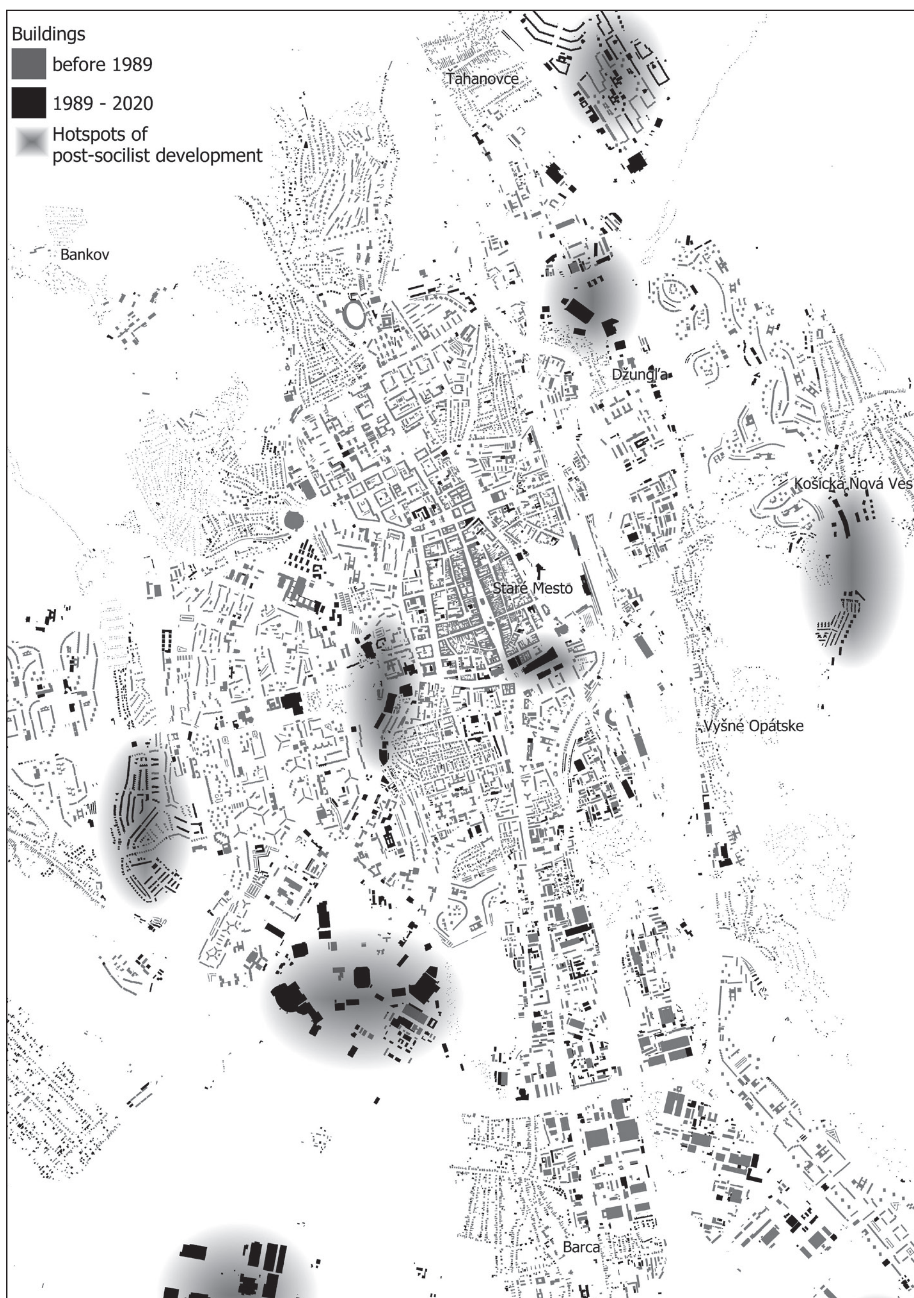

Figure 6 The post-socialist hotspots within Kosice's urban core

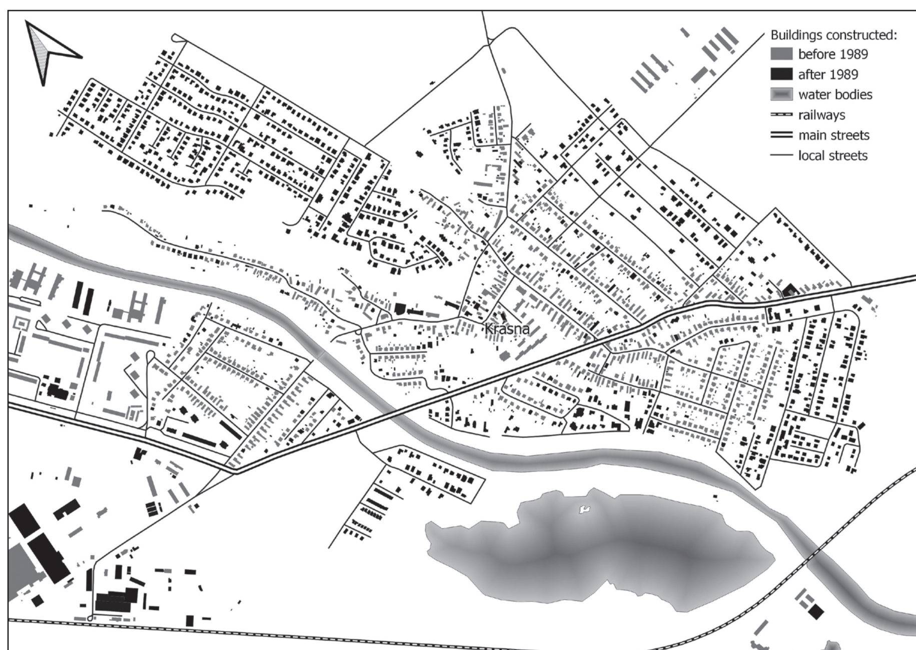

Figure 7 The suburbanization hotspot in the Krasna neighborhood.

man (Harris and Ullman 1945). The global trends together with the development of mobile technologies create new city structures with fast-growing suburbs (*urban sprawl*) and random localization of sub-centers (*edge cities*) and services within the metropolitan area (*keno-capitalism*) (Knox and Pinch 2010). In Košice, all those features were detected and the analyzes with GIS allow to delimit them (Figure 7). One of the study hypotheses was that Košice's postwar development must be revised thru the Path dependency theory (Gwosdz 2004), which was reflected in the non-linear development of the urban structures. The development and later transformation of the industrial zones in Košice were a good example of how the window of possibilities mechanism works in practice.

Conclusions

Historical Geographic Information Systems is a powerful method to conduct research. Although spatial analysis started far in analog times, with the development of computers the possibilities grow rapidly. The referred studies from

J. Snow and W. Geisler show the pre-GIS spatial analyzes – with its main limitation to a small amount of data that a scientist can process manually. The development of computers allows us to move those limits and build more sophisticated analytical tools. The development of GIS tools dates from the 1960s, and the HGIS became independent, an interdisciplinary subfield in the 1990s. In the last decades the number of historical studies using GIS is rising, yet still, for many historians GIS is unknown or used in a limited way. The development of GIS emphasizes that it can be a powerful tool of data processing and not only visualization. It is important to acknowledge the possibilities that HGIS brings in working with archival sources. Yet, the tool requires specific types of data that can be spatially identified. And the more detailed and accurate the source is, the better results HGIS provides. This leads to the main challenges in work with HGIS: data completeness and accuracy.

The difference between GIS and HGIS is the nature of the sources, hence the process of collecting, reviewing, and processing. While GIS was originally developed to deal with natural science issues, the HGIS is working within social science. The division between primary and secondary sources is of high importance. Natural sciences usually use raw data and deal mostly with primary sources. In History, secondary sources are more common, especially in archival cartography. They require a special approach and analysis of their content and the context of creation. This paper gave examples of how misleading archival maps can be, not only by their lower accuracy but also by the generalization or intentional editions by their authors. In those cases, the History is helpful with its methodology (critical source analysis, crosschecking, etc.). Even if the data is treated with the same tools in the software, the difference is in the data collection, review, and initial processing in GIS software.

Nevertheless, without the help of other sources, this tool is limited and helps mostly with quantitative analyzes/interpretation, which is far not enough to understand such a complex phenomenon as city development. Yet the information that GIS and statistics bring is significant. It helps to visualize and measure the timespan and the character of the changes. The table below sums up the main characteristics and challenges of HGIS:

The presented research project outlines this approach in practice. Working with archival sources requires high attention to the review of the source. Due to the limited historical sources and their different quality, it was necessary to recall multiple types of cartographic documentation: cadaster, maps, planning documents, ortophotomaps, satellite imagines. The maps can be considered as primary historical sources, yet at the same time, they are a compilation of the information. They differ in the chosen set of data, the generalization level, and

even a map projection can bring challenges in work with them. While each type of source has different attributes, using them required standardization. The important is the role of the researcher, which must decide how to interpret received data, for example, identify different the same objects on different maps. The archival cartographic sources consist often of mistakes, sometimes intentionally used by the authors. That is why in building a database the high importance is given to cross-checking the information – between cartographic documents but also with other sources (pictography, written, etc.).

Table 1 The characteristics and challenges of HGIS

The features	The characteristic	The challenges
The sources	Cartographic documents, Statistical information, Raster and vector graphic.	Data completeness, Data accuracy, Data details.
The functions	Digitalize analog data, Work on vector/raster data, Combine / join / merge data, Transform and create new data, Share the information.	Need for standardization of different sources, Concentration on the quantitative sources and methods, Interdisciplinary requires know-how from Geography and History.
The outcome	Reconstruction of the former stages, Estimate and fill up the blank spots, Spatial analyzes and meta-analyzes, Tempo-spatial models, Visualization.	Limited application in qualitative analyzes, Potential information overload Potential limitation just to visualization without analysis.

The prepared database can be used for analyzes. The features of GIS software allow conducting multiple and comprehensive statistical analyzes. Yet the visualized data can also show additional information without the need for statistical measurements, like the concentration of the objects in some areas. The spatial dispersion of the studied phenomena is well visible on the maps and can

quickly point the researcher to a specific interpretation. On the other hand, like all in statistical analyzes, there is a possibility of detecting a false correlation, when independent phenomena accidentally show spatial or statistical correlation. Therefore, to overcome the limitation of quantitative sources, HGIS should be used as one of the analytical tools, creating a context for other analyzes.

Vol. 23/1 | 2021 Česko-slovenská historická ročenka pp. 57–75

DOI: 10.5817/cshr.2021.23.1.4

STUDIE

K perspektívam školského dejepisu v kontexte elektronických médií

KATARÍNA LUKÁČOVÁ, MIRIAMA FILČÁKOVÁ

On the perspectives of history in school in a world of electronic media.

With the inevitable integration of digital technologies into education, the current approach to teaching faces a new and difficult challenge. Life with the Internet and computing is here to stay. Education should now focus on the application of digital technologies, the development of constructivist and exploratory learning and contribute to students' critical and analytical thinking. Mastering digital competences seems to be a key factor in the successful integration of digital technologies into the educational process, not only for students but especially for teachers. However, this process needs to be systematically and theoretically underpinned by, and continuously updated through, methodological procedures reflecting the ongoing digitisation and the implementation of these procedures in individual school subjects. The development of digital humanities and the ongoing digitisation of historical sources are transforming how history is taught at schools. In this regard, the Czech environment, in particular, is an inspiration for Slovakia. It shows us a way in which ongoing digitisation can be effectively wielded as a tool by constructivist education. We are attempting to cover all of the above challenges through our *dejinovy.sk* web project. The project is extremely challenging but also intensely rewarding, providing constant opportunities for self-improvement, especially in research in the digital humanities.

Keywords: digital competences, history, teaching, digitization.

Všadeprítomné digitálne technológie ako moderná forma informačno-komunikačných prostriedkov sa stali nenahraditeľnou zložkou života súčasného človeka, toho ako pracuje, komunikuje, trávi voľný čas, prijíma nové informácie

a ako premýšľa. Vo svojej komplexnosti sa táto transformácia stala pre ľudstvo zásadnou zmenou každodenného života práve vďaka prebiehajúcej digitalizácii. Tie umožnili rozvinúť informačnú spoločnosť, ktorá vyhľadáva, redukuje, spája, zbiera a triedi informácie rýchlejšie a aktuálnejšie.[1] Tento špecifický fenomén vo výraznej miere zasiahol aj životy detí, obklopených digitálnymi technológiami od narodenia, ktoré ich vnímajú ako samozrejmú súčasť svojej existencie. Neznamená to však, že sú deti automaticky vybavené potrebnými schopnosťami a zručnosťami ako ich efektívne aplikovať a maximálne využívať. Školský vzdelávací systém musí nevyhnutne na tieto zásadné zmeny reagovať. Cieľom predkladaného príspevku je pomenovanie problémov spojených s prebiehajúcou digitalizáciou na Slovensku a poukázanie na relevantné príklady uvedeného procesu v dejepisnej výučbe.

Záväzným dokumentom pre vzdelávanie na Slovensku, ktorý vymedzuje hlavné ciele vzdelávania je Inovovaný štátny vzdelávací program (iŠVP).[2] Zároveň určuje vzdelávacie štandardy, oblasti a prierezové témy. Cieľom takto vymedzeného vzdelávania sa stal medzipredmetový prístup a kooperácia v rámci jednotlivých predmetov vo vzdelávacej oblasti a zároveň medzi rôznymi oblasťami navzájom. Podľa iŠVP sa prierezové témy realizujú ako súčasť učebného obsahu vyučovacích predmetov, príp. prostredníctvom samostatných projektov, seminárov, vyučovacích blokov, kurzov atď.[3] Súčasťou takýchto prierezových tém by malo byť práve rozvíjanie informačných a digitálnych kompetencií žiakov.[4] Súčasná európska politika iniciuje rozvíjanie digitálnych kompetencií u všetkých občanov, ktoré podmieňujú všadeprítomné digitálne technológie výrazne ovplyvňujúce všetky aspekty každodenného života. Aj z tohto dôvodu

---

1 REDECKER, Christine a kol: *Evropský rámec digitálních kompetencí pedagogů. DigCompEdu*. Praha 2018, s. 3–4.

2 Na Slovensku reprezentuje prvú úroveň z dvojúrovňového modelu vzdelávania, keďže je východiskovým dokumentom aj pre prípravu školských vzdelávacích programov. Vzdelávací štandard pre nižšie a vyššie stredné vzdelávanie iŠVP, online in: https://www.statpedu.sk/sk/svp/inovovany-statny-vzdelavaci-program/ (30. 5. 2021).

3 Dejepis, ktorý je súčasťou vzdelávacej oblasti Človek a spoločnosť by mal spolupracovať jednak s predmetmi vo vlastnej vzdelávacej oblasti, t. j. občianskou náukou a geografiou, ale rovnako tak s predmetmi z iných oblastí (napr. jazyk a komunikácia, človek a hodnoty, umenie a kultúra a pod). Štátny vzdelávací program pre gymnáziá (úplné stredné všeobecné vzdelanie). Vzdelávací štandard pre nižšie a vyššie stredné vzdelávanie iŠVP, online in: https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/svp_nsv_6_2_2015.pdf (30. 5. 2021).

4 Takýmto prierezovým predmetom je napr. Mediálna výchova, ktorej cieľom je zvýšenie mediálnej gramotnosti žiakov. Vzdelávací štandard pre nižšie a vyššie stredné vzdelávanie iŠVP, online in: https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/statny_vzdel_program_pre_gymnazia.pdf (30. 5. 2021).

je úlohou učiteľov pripraviť žiakov na život a prácu v digitálnej spoločnosti. Dochádza tak k potrebe osvojovania si digitálnych kompetencií žiakov, ale zároveň vzniká potreba vybaviť potrebnými kompetenciami aj samotných pedagógov.[5] V súčasnej školskej praxi možno pozorovať rozvíjanie digitálnych kompetencií prevažne, ak nie výlučne, na informatike. Cieľom tohto predmetu je rozvíjanie konkrétnych skúseností, zručností a schopnosti pri práci s počítačmi a aplikáciami, budovanie základov informatiky a riešenie problémov prostredníctvom výpočtovej techniky.[6] Súčasná digitálna éra kladie na svojich používateľov omnoho vyššie nároky, ako tomu bolo v minulosti, od súčasných absolventov sa preto očakáva získanie omnoho rozsiahlejších digitálnych kompetencií.[7] Aktuálnou výzvou sa stáva implementácia rozvoja digitálnych kompetencií aj do ďalších školských prírodovedných, ale aj spoločenskovedných a humanitných predmetov. Samotný iŠVP charakterizuje ciele informatiky ako predmetu pripravujúceho žiakov na to, aby korektne využívali nadobudnuté zručnosti a poznatky i v iných predmetoch.[8] Tie sa následne musia transformovať aj do každodenného života. Všetky školské predmety by teda mali na seba prevziať zodpovednosť za rozvíjanie digitálnych kompetencií zodpovedajúcich ich obsahu.

Prebiehajúca pandémia uvedené aspekty potvrdila a zároveň ukázala najvýraznejšie problémy spojené s digitalizáciou vzdelávania na Slovensku. Samotní slovenskí učitelia definovali najvýraznejšie problémy digitalizácie nasledovne: nízka miera digitálnych kompetencií na strane pedagógov, slabá podpora zo strany štátu, ktorá by mala mať oporu v podobe reformy, nedostatok finančných prostriedkov, preťaženosť učiteľov, materiálne vybavenie tried a škôl, ako aj neochota zmeniť zaužívané tradičné spôsoby výučby. Tento fakt je podmie-

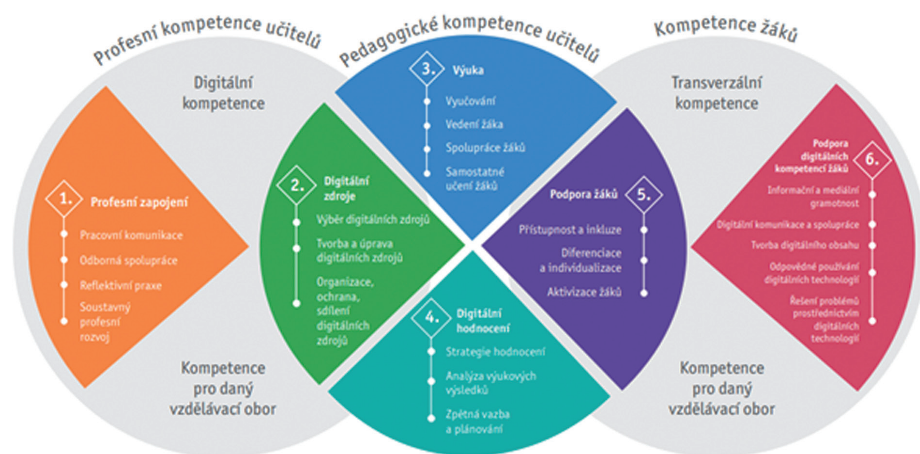
5 REDECKER, Christine a kol: *Evropský rámec digitálních kompetencí pedagogů*, s. 4.

6 Vzdelávací štandard pre nižšie a vyššie stredné vzdelávanie iŠVP, online in: https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/informatika_nsv_2014.pdf (30. 5. 2021).

7 V súčasnosti sa v anglo-americkom prostredí čoraz častejšie objavuje v súvislosti s edukáciou pojem Digitálna Bloomova taxonómia, ktorá aplikuje na jednotlivé stupne prácu s digitálnymi aplikáciami. Použitie tejto aktualizovanej verzie je založené na tom, že sa nezameriava priamo na samotné digitálne nástroje, ale skôr na to, ako môžu slúžiť na transformáciu mysle študentov na rôznych úrovniach. Bloomova digitálna taxonómia reaguje na to, že IKT sa stanú neodmysliteľnou súčasťou vzdelávania. Pozri bližšie: SNEED, Obiageli: *Integrating Technology with Bloom´s Taxonomy*, online in: https://teachonline.asu.edu/2016/05/integrating-technology-blooms-taxonomy/ (18. 8. 2021).

8 Vzdelávací štandard pre nižšie a vyššie stredné vzdelávanie iŠVP, online in: https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/informatika_nsv_2014.pdf (30. 5. 2021).

ný najmä vysokým priemerným vekom pedagogického zboru na školách.[9] Pandémia vyvolala množstvo ďalších problémov v súvislosti s dištančným vzdelávaním, ako napr. nejednotnosť vo využívaní platforiem na vzdelávanie a zdieľanie dokumentov na školách (MS Teams, Zoom, Webex, Facebook, Viber, Edupage...), sociálna diferenciácia slovenských rodín a možnosti ich technického vybavenia, ako aj neochota učiteľov vystúpiť z vlastnej komfortnej zóny po návrate k prezenčnej výučbe a opätované priklonenie sa k tradičným formám vzdelávania po návrate do škôl. Pandémia tak svojím spôsobom nastavila zrkadlo slovenskému školstvu a prehĺbila nevyhnutnú potrebu digitálnej transformácie v oblasti edukácie society. Nastolený trend rozvíjania a využívania digitálnych technológií v školskom prostredí je nevyhnutné naďalej prehlbovať aj v prezenčnej výučbe, zároveň je však nutné prekonať vyššie uvedené problémy.

Obr. 1: Oblasti a rozsah DigCompEdu s členením na jednotlivé digitálne kompetencie.[10]

Jedným z projektov, ktorý sa v súčasnosti snaží o riešenie problémov spôsobených nízkou mierou digitalizácie na slovenských školách, je projekt IT Akadémia – vzdelávanie pre 21. storočie.[11] Projekt je financovaný prostredníctvom

---

9 Uvedené názory pedagógov vychádzajú z prieskumu realizovaného v rámci projektu IT Akadémia.

10 Uvedený diagram vychádza z publikácie DigCompEdu, ktorý odporúča Európska komisia členským krajinám Európskej únie, je univerzálnym vzdelávacím rámcom, ktorý definuje potrebné digitálne kompetencie pedagógov. Podrobný rozpis digitálnych kompetencií je dostupný v dokumente DigCompEdu. Pozri bližšie: REDECKER, Christine a kol: *Evropský rámec digitálních kompetencí pedagogů*, s. 11–12.

11 IT Akadémia – vzdelávanie pre 21. storočie, online in: http://itakademia.sk/ (30. 5. 2021).

podpory Európskeho sociálneho fondu a Európskeho fondu regionálneho rozvoja v rámci Operačného programu Ľudské zdroje. Realizuje sa v spolupráci s partnerskými univerzitami – Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Univerzita Mateja Bela, Žilinská univerzita v Žiline, Technická univerzita v Košiciach a Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Cieľom projektu je vytvorenie modelu vzdelávania a prípravy mladých ľudí pre aktuálne a perspektívne potreby vedomostnej spoločnosti a trhu práce so zameraním na informatiku a IKT.[12] Súčasťou projektu IT Akadémia je vzdelávanie riaditeľov a digitálnych koordinátorov škôl, ktorí počas piatich mesiacov absolvovali inovačné vzdelávanie.[13] Jeho cieľom bolo pripravenie školy na vykonávanie konkrétnych krokov smerujúcich k jej transformácii na školu digitálnej excelencie – digitálnu školu.[14] Hlavným výstupom z tohto vzdelávania sú programy digitálnej transformácie vzdelávania na zúčastnených školách s víziou do roku 2024.[15] Vzdelávanie riaditeľov a digitálnych koordinátorov prebiehalo prostredníctvom sérií online webinárov a konzultácií zameraných prioritne na skvalitňovanie výučby a efektívneho využívania digitálnych technológií na hodinách informatiky, matematiky, prírodovedných a technických predmetov ZŠ a SŠ. Jedným zo zámerov digitálnej transformácie školy vo vzťahu k žiakom je preberanie adekvátnej zodpovednosti žiaka za vlastné učenie sa. Táto zložka prebieha prostredníctvom uplatňovania bádateľsky a konštruktivisticky[16] orientovanej výučby v prírodovedných predmetoch, matematike a informatike a prácou s otvoreným prístupom k informáciám v spoločenskovedných predmetoch.[17]

12 IT Akadémia – vzdelávanie pre 21. storočie, strategický cieľ projektu, online in: https://itakademia.sk/zakladne-informacie (30. 5. 2021).

13 Digitálny koordinátor je pedagogický zamestnanec školy, ktorého úlohou je koordinácia informatizácie a vzdelávania prostredníctvom digitálnych technológií s cieľom podporiť transformáciu vzdelávania a školy pre 21. storočie, resp. digitálnu budúcnosť. Táto pozícia vznikla v súvislosti s projektom, uľahčuje digitalizáciu škôl zabezpečením kompetentnej osoby. *Digitálny koordinátor na základnej škole*, online in: http://itakademia.sk/wp-content/uploads/2021/04/Kompetencie-a-u%CC%81lohy_Digita%CC%81lny-koordina%CC%81tor-s%CC%8Ckoly_web.pdf (30. 5. 2021).

14 Vzdelávanie riaditeľov a digitálnych koordinátorov, online in: http://itakademia.sk/navrh-programu-digitalnej-transformacie (30. 5. 2021).

15 Do projektu je zapojených celkovo 353 základných a stredných škôl z celého Slovenska.

16 Konštruktivistické učenie vedie žiaka k samostatnej konštrukcii svojho poznania a poznatkom. Úlohou učiteľa je vytvoriť pre žiaka vhodné podmienky k učeniu, viesť ho na ceste poznávania. Žiak sa má sám, vlastnou pracovnou i sociálno-diskurzívnou aktivitou, dopracovať k požadovaným vedomostiam. Pozri bližšie: TÓTHOVÁ, Renáta: *Konštruktivistický prístup vo výučbe ako možnosť rozvoja myslenia žiakov*. Bratislava 2014, s. 30.

17 *Program digitálnej transformácie vzdelávania na Slovensku a Akčného plánu na obdobie 2021–2024. Výstup z národného projektu „IT Akadémia – vzdelávanie pre 21. storočie*“, s. 15,

V rámci projektu je jedným z našich cieľov demonštrovať možnosť aplikácie konštruktivistického vzdelávania a digitálnych technológií aj v rámci výučby dejepisu a čiastočne aj iných spoločenskovedných predmetov.[18] Čím nadväzujeme na niekoľkoročné úsilie Katedry histórie FF UPJŠ o skvalitnenie výučby dejepisu na Slovensku. Týmto reprezentatívnym príkladom je publikačná a didaktická činnosť niektorých členov katedry. Alžbeta Śnieżko publikovala dva pracovné zošity pre 5. a 6. ročník ZŠ, v ktorých uplatňuje originálnu koncepciu a tvorivé učňovské úlohy rozvíjajúce žiacke historické znalosti, vedomosti a zručnosti, aplikujúc bádateľsky orientované metódy vo vzdelávaní bez podsúvania hotových faktov a poznatkov žiakom.[19] Téme globálneho vzdelávania a jeho implementácii do vzdelávacieho procesu sa venoval okrem A. Śnieżko[20] aj Mikuláš Jančura.[21] Spolu boli zostavovateľmi publikácií, ktoré vznikli ako výstupy z projektov a výstav realizovaných Katedrou histórie FF UPJŠ *Dejiny tvoríš ty!* a *Prvý dotyk so slobodou*.[22] Druhá zo spomínaných výstav je unikátna svojou realizáciou v digitálnom priestore v podobe edukačno-historického webového portálu.[23] V oblasti dejepisného vzdelávania na Slovensku je to ojedine-

---

online in: http://itakademia.sk/wp-content/uploads/2020/10/Program_DT_vzdelavania_navrh_20201016.pdf (30. 5. 2021).

18 V priebehu vzdelávania riaditeľov a digitálnych koordinátorov základných a stredných škôl sme ako lektorky viedli viacero webinárov zameraných na ukážku inovatívnych spôsobov výučby dejepisu, ako napr. Dejepis inovovane pre ZŠ: Mesto v priestore a čase, Dejepis inovovane pre SŠ: Hranice slobody, Digital Humanities: Rozvíjanie DigComp v humanitných predmetoch, Ako tvoriť analytické otázky v dejepise? či Tvoríme kreatívne s programom Canva.

19 BOJKOVÁ, Alžbeta: *Hravý dejepis. Pracovný zošit pre 5. ročník ZŠ*. Košice 2015, 72 s.; BOJKOVÁ, Alžbeta – PONČÁK, Viktor: *Hravý dejepis. Pracovný zošit pre 6. ročník ZŠ*. Košice 2016, 76 s.

20 BOJKOVÁ, Alžbeta: Dejepis globálne. In: *Rozvojové vzdelávanie. Témy a metódy IV*. Ed. Uličná, Ivana. Bratislava 2018, s. 6–54.

21 JANČURA, Mikuláš: Úvaha o dejinách vedy a techniky v kontexte filozofie globálneho vzdelávania. In: *Rozvojové vzdelávanie. Témy a metódy IV*. Ed. Uličná, Ivana. Bratislava 2018, s. 55–67; JANČURA, Mikuláš: Dejiny modernej dopravy cez optiku globálneho vzdelávania. Náhľad do problematiky. In: *Rozvojové vzdelávanie. Témy a metódy IV*. Ed. Uličná, Ivana. Bratislava 2018, s. 68–79.

22 V súvislosti s výstavou bola vydaná aj publikácia. Pozri bližšie: JANČURA, Mikuláš – BOJKOVÁ, Alžbeta (Eds.): *Dejiny tvoríš Ty! História – škola – verejný priestor*. Košice 2019, 116 s. Uvedená publikácia obsahuje aj ukážku vzorovej hodiny s využitím trojfázového modelu výučby EUR. Pozri bližšie: BOJKOVÁ, Alžbeta – HROMUĽÁKOVÁ, Katarína: *Vzorová hodina. „Dejiny tvoríš Ty!"*. Košice 2019, s. 92–112, online in: https://www.upjs.sk/public/media/17371/Dejiny_tvoris_Ty_komplet_nahlad.pdf (30. 5. 2021).

23 Webová stránka vznikla ako výstup projektu realizovaný v rámci schémy VVGS (Vnútorný vedecký grantový systém, kód VVGS-2019-1385 v osobitnej sekcii venovanej podpore e-learningu), pod Univerzitou Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Pozri bližšie online in: https://

lý jav, ktorý súvisí so slabým záujmom o vedecké etablovanie didaktiky dejepisu ako samostatnej výskumnej oblasti.[24] Z pohľadu laickej verejnosti, ale aj vedeckej komunity, možno aj v súčasnosti pozorovať istú stereotypizáciu humanitných a spoločenskovedných predmetov. Predstava o týchto disciplínach (predmetoch) sa zúžila na podobu výkladových a opisných predmetov, ktoré sú schopné rozvíjať maximálne tak schopnosť kriticky myslieť, bez možností uplatnenia konštruktivisticky a bádateľsky orientovaných metód. Toto generalizovanie však neodráža skutočnosť, keďže v rámci uvedených predmetov je priam nevyhnutné uplatňovať uvedené inovatívne prístupy, vrátane aplikácie digitálnych didaktických pomôcok.

Do spomínaného projektu IT Akadémia sme vstupovali s viacerými ambíciami a otázkami, so snahou reagovať na aktuálne didaktické výzvy v oblasti dejepisného vzdelávania a jeho implementácie do digitálneho priestoru. V súčasnosti možno pozorovať snahu viacerých vedecko-výskumných a kultúrnych inštitúcií sprostredkovať svoje zbierky v digitalizovanej podobe širokej verejnosti. Aj preto sme si položili pred vstupom do projektu otázku, ako možno prebiehajúcu digitalizáciu využiť v dejepisnej výučbe. Moderné technológie predstavujú zásadnú výzvu pre premenu súčasnej historickej kultúry a školskej výučby. Vychádzajúc z vyššie uvedeného diagramu DigComp je jednou zo základných úloh učiteľa poznať rôzne druhy digitálnych zdrojov v oblasti svojho aprobačného predmetu a následne využívať ich potenciál pri výučbe. Je preto nevyhnutné reflektovať prebiehajúcu digitalizáciu historických prameňov aj na hodinách dejepisu, aplikáciou konštruktivistického a bádateľského vzdelávania, ktoré je rovnako vhodné na prírodovedné, ako aj spoločenskovedné a humanitné predmety.[25] Práve digitálne technológie a ich využívanie v dejepise

---

prvydotyksoslobodou.sk/ (30. 5. 2021). K výstave vznikla aj online publikácia. Pozri bližšie: JANČURA, Mikuláš – ŚNIEŻKO, Alžbeta: *Prvý dotyk so slobodou. Sprítomňovanie minulosti na príklade nežnej revolúcie z novembra 89*. Košice 2021, 134 s., online in: https://prvydotyksoslobodou.sk/wp-content/uploads/2021/04/Prvy-dotyk-so-slobodou_e-ucebnica.pdf (30. 5. 2021).

24 Možno pozorovať ojedinelé prípady, ktoré však zväčša vychádzajú z prostredia neziskových organizácií a občianskych združení, napr. Post Bellum (ponúkajú aj metodické materiály pre pedagógov, dostupné online in: https://www.postbellum.sk/vzdelavame/metodicke-materialy-pre-pedagogov/ (30. 5. 2021), Človek v ohrození n. o. (Kolektív autorov): *Učíme (sa) v globálnych súvislostiach. Globálne vzdelávanie vo vyučovaní predmetu dejepis na stredných školách.* Bratislava 2015, 101 s., online in: https://globalnevzdelavanie.sk/ucime-sa-v-globalnych-suvislostiach-4/ (30. 5. 2021).

25 Priekopnícke práce v oblasti konštruktivistického vzdelávania zaoberajúce sa využívaním počítačov a informačných technológií pri vzdelávaní študentov spočiatku v oblasti matematiky sa spájajú s menom moderného pedagóga Seymoura Paperta. S. Papert pracoval v 60. rokoch 20. storočia na Ženevskej univerzite u švajčiarskeho filozofa, psychológa a epistemoló-

umožňujú v mnohých ohľadoch v súčasnej dobe a vzhľadom na stav učebníc vhodne doplňovať a rozširovať ich papierový formát. Takéto inovatívne prepojenie textov, obrazov a audiovizuálnych materiálov s digitálnym priestorom prinieslo do výučby úplne nový priestorový a didaktický rozmer.

Rozvíjanie digitálnych kompetencií v dejepise sa opiera najmä o práce z oblasti digitálnych humanitných a spoločenských vied (Digital Humanities), vedeckú disciplínu na pomedzí digitálnych technológií a humanitných vied. Jej cieľom je aplikácia výpočtových technológií, procesov, mechanizmov a metód do oblasti výskumu humanitných vied.[26] Produkciou a používaním inovatívnych aplikácií a digitálnych nástrojov umožňujú digitálne humanitné vedy nové spôsoby výučby a výskumu, pričom zároveň študujú, aký vplyv majú tieto zmeny na kultúrne dedičstvo spoločnosti.[27] Raná práca digitálnych humanitných vied bola zameraná predovšetkým na to, aby sa hmotné predmety kultúrnej a umeleckej hodnoty prispôsobili forme, v ktorej by mohli byť objektom výpočtovej techniky. Niektoré z produktov digitálnych humanitných vied majú širokospektrálny potenciál aj v oblasti edukačného procesu. Patria medzi nich predovšetkým elektronické databázy a knižnice, obsahujúce tisíce diel a prameňov rozličného charakteru. Tiež projekty zamerané na vizualizáciu dát, ako napr. Geografické informačné systémy (GIS), ktoré sú kombináciou vizualizačného softvéru a databáz, 3D objekty a aplikácie využívajúce virtuálnu realitu či sieťové analýzy.[28]

---

ga Jeana Piageta. Ich spolupráca viedla k skvelým poznatkom o tom, ako sa deti učia matematicky myslieť. Papert nadviazal na Piagetovu teóriu konštruktivizmu s vlastnou teóriou učenia a prepojil progresívne vzdelávacie tradície s internetovým vekom, aby udržal životaschopnosť školskej dochádzky a zabezpečil demokratizáciu myšlienok. STAGER, Gary: Seymour Papert (1928–2016) Father of educational computing. In: *Nature*, 2016, č. 537, s. 308.

26 Ide o akékoľvek kultúrne formy, ako sú obrazy, knihy, články, zvuky, filmy, videá, umelecké diela či historické pramene, ktoré sú archivované prostredníctvom pokrokovej digitálnej techniky. Umožňujú tak chrániť originálne diela, pretože digitálna kópia znižuje potrebu manipulácie s originálom, zároveň digitálna verzia môže byť uložená v prípade, že je originál poškodený. Digitálne kópie je možné spracovávať aj na diaľku prostredníctvom internetu, takže vedci nie sú nútení navštevovať knižnice, archívy či múzeá v inom meste či štáte. Digitálny súbor možno kopírovať v neobmedzenom počte reprodukcií, ktoré sú identické s pôvodným originálom a prístupné z celého sveta. Pozri bližšie: BERRY, David – FAGERJORD, Anders: *Digital humanities. Knowledge and Critique in a Digital Age*. Cambridge 2017, s. 39–41.

27 BERRY, David – FAGERJORD, Anders: *Digital humanities*, s. 46–47.

28 Ako príklad uvedieme napr. aplikáciu Český historický atlas, online in: http://cha.fsv.cvut.cz/atlas.php, aplikáciu Via Appia Sitsim, online in: http://www.sitsim.no/, aplikáciu Google Arts & Culture, online in: https://artsandculture.google.com/, digitálne prehliadky galérií a múzeí, online in: https://artsandculture.google.com/partner a pod.

Uvedený trend možno pozorovať aj v práci českých didaktikov dejepisu v rámci viacerých inšpiratívnych príkladov podporujúcich bádateľskú výuku. Najreprezentatívnejším z nich je projekt historylab.cz, ktorý vznikol v rámci projektu Inovace výuky dějepisu: vývoj digitální aplikace pro práci s prameny v rokoch 2016 – 2017, webový portál je aj v súčasnosti stále aktívny, pričom nové cvičenia pribúdajú každý týždeň. Idea vytvorenia digitálnej aplikácie na prácu s historickými prameňmi a ich zavádzanie do dejepisu v súlade s bádateľsky orientovanou výučbou vzišla z Oddělení vzdělávání Ústavu pro studium totalitních režimů.[29] Historylab.cz predstavuje komplexnú didaktickú pomôcku, ktorá systematicky pokrýva výučbu dejín 20. storočia, zároveň má v záujme doplniť aj cvičenia k starším dejinám, od praveku až po 19. storočie pre základné a stredné školy.[30] Ambíciou aplikácie historylab.cz je previesť žiakov pri pátraní od najstarších dejín, prieskume archeologických nálezísk, interpretácií stredovekých máp, až k najnovším dejinám 20. storočia.[31] Medzi ďalšie inšpiratívne aktivity z Oddělení vzdělávání Ústavu pro studium totalitních režimů zameraného na súčasné dejiny a dejepisné vzdelávanie patrí aj portál dejepis21.cz, kde okrem odkazu na historylab.cz možno nájsť aj množstvo ďalších podnetných zdrojov rozvíjajúcich historické myslenie pri výučbe dejepisu zamerané najmä na obdobie druhej polovice 20. storočia.[32] Uvedené projekty sa venujú témam, akými sú obraz príslušníka, pád komunistickej diktatúry, obete okupácie roku 1968, obraz vojny a antisemitizmu v rokoch 1945 – 1989 a mnoho ďalších.[33] Ich

29 ČINÁTL, Kamil – PÝCHA, Čeněk: *Implementace vzělávací inovace v digitálním prostředí. Evaluační studie projektu HistoryLab*. Praha 2021, online in: https://drive.google.com/file/d/1FhhquT8A59PSdHqTxiFxGNbRwXa56gNr/view (30. 5. 2021).

30 Dostupné na portáli historylab.cz budú v septembri 2021.

31 Historylab – blog, online in: https://historylab.cz/blog/ (30. 5. 2021).

32 Vyučovacie hodiny venujúce sa dejinám Československa v prvej polovici 20. storočia ponúka webový portál Digitální pracovna, zdôrazňujúci pri výučbe najmä národný a etnický potenciál uvedeného obdobia dejín. Digitální pracovna. Interaktivní aktivity k výuce o období 1918–1948, online in: https://digitalnipracovna.cz/?fbclid=IwAR0eayRdv9zM3Vmdxad6dtT-pw2tKimo2uHN5G8fhM8xs8qS8t2tdTjc-9bI (30. 5. 2021).

33 Aplikácia ponúka filmové obrazy príslušníkov Zboru národnej bezpečnosti, vznikajúce pred a najmä po roku 1989. Okrem audiovizuálneho záznamu aplikácia navádza najmä na prácu s týmto druhom prameňa, čo je nenahraditeľnou súčasťou konštruktivistického vzdelávania, žiak sám spoznáva a pracuje s uvedeným zdrojom. Online in: https://obrazyprislusnika.dejepis21.cz/ (30. 5. 2021). Zároveň portál ponúka inšpiráciu pre reflexiu výuky komunistickej diktatúry a jej pádu v roku 1989 v Československom prostredí, rovnako tak prostredníctvom práce s historickými prameňmi. Online in: http://www.dejepis21.cz/postery#jakucit (30.5.2021). Širokospektrálne využitie má aj interaktívna mapa obetí okupácie v roku 1968, dostupná online in: https://obetiokupace.dejepis21.cz/ (30. 5. 2021). Obrazy druhej svetovej vojny približuje aplikácia prostredníctvom analýzy obrazových prameňov týkajúcich sa udalostí vojny, nie prostredníctvom faktografických poznatkov, ale upriamením pozornosti na

cieľom nie je len prezentácia faktov, ale rozvíjanie konštruktivistického vzdelávania, podnecovanie diskusie a historického myslenia žiakov. Uvedený portál je najrozsiahlejšou databázou materiálov v Česku, poskytuje nevyhnutné metodické materiály pre učiteľov, vzdelávacie aplikácie, metodiky a množstvo ďalších materiálov.[34] Webový portál dejepis21.cz môže slúžiť ako obrovská inšpirácia a zdroj aktivít aj slovenských pedagógov. Rozsiahle možnosti poskytujúce bezplatný historický obsah a vzdelávacie aktivity pre pedagógov s použitím inovatívnych digitálnych nástrojov ponúka napríklad aj webový portál historiana.eu.[35] Portál obsahuje niekoľko desiatok rozličných aktivít vrátane e-learningových, ktorých tvorcovia sú učitelia z celej Európy. Skvelým príkladom práce českých didaktikov dejepisu v oblasti zavádzania digitálnych technológií do dejepisnej výučby je počítačová hra Attentat 1942. Hra bola vyvinutá vedcami z Filozofické a Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy a Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky. Hra kombinuje prvky počítačových hier, atmosféru v Protektoráte Čechy a Morava po atentáte na Heydricha navodzuje prostredníctvom interaktívneho komiksu, čím hráčovi umožňuje prežívať dejinné udalosti z pohľadu rozličných osôb.[36] Zabezpečuje tak aj rozvoj multiperspektívneho nazerania na dejinné udalosti, jednu zo základných požiadaviek modernej výučby histórie. Vzdelávacie počítačové simulácie navyše fungujú ako typ konštruktivistického učebného prostredia a zároveň pomáhajú študentom pri preberaní zodpovednosti za svoje učenie. Vystavujú študentov rôznym rozmanitým skúsenostiam, ktoré získavajú bez námahy a nutnosti memorovania faktov, približujú zážitok historickej udalosti a podporujú sociálnu

---

vybrané fenomény, ako napr. byrokracia, práca či uniforma. Online in: https://obrazyvalky.dejepis21.cz/ (30. 5. 2021). Nekonvenčným projektom je aj aplikácia Antisemitismus 1945 – 1989, tematizujúca slabo reflektovaný úsek židovských dejín v podobe materiálov a pracovných listov. Online in: http://antisemitismus4589.dejepis21.cz/ (30. 5. 2021). Uvedené témy sú v slovenskom prostredí dejepisného vzdelávania veľmi slabo reflektované a zároveň učiteľmi dejepisu často vnímané ako veľmi problematické. Neuralgickým bodom výučby dejepisu na Slovensku je obdobie druhej polovice 20. storočia spojené s vplyvom komunistického režimu. Českí didaktici sa nevyhýbajú ani týmto na prvý pohľad kontroverzným témam. Metodické materiály uvedenej problematiky môžu veľmi efektívne poslúžiť aj pri výučbe na Slovensku. Pozri bližšie: Třetí odboj v didaktické perspektivě, online in: http://www.dejepis21.cz/treti-odboj, príp. podrobnejšie teoreticko-metodologické ukotvenie spomínanej problematiky v spojitosti s konkrétnymi prípadovými štúdiami možno nájsť v PINKAS, Jaroslav (Ed.): *Třetí odboj v didaktické perspektivě. Dejiny v diskuzi*. Praha 2020, 224 s.

34 Dějepis v 21. století, online in: http://www.dejepis21.cz/dejepis-v-21-stoleti (30. 5. 2021).

35 https://historiana.eu/

36 ŠISLER, Vít: *Československo 38–89. Atentát počítačová hra pro veřejnost*, online in: http://cs3889.cz/article.do?articleId=1424 (30. 5. 2021).

kooperáciu.[37] Podobný typ simulácií nám zároveň ukazuje, že je možné nazerať na minulosť moderným, prístupným a zároveň atraktívnym spôsobom, čím zároveň dokážeme podporovať vnímanie minulosti ako sociálneho a kultúrneho konštruktu.[38]

Na tomto mieste sa vynára otázka stavu digitalizácie v dejepisnej výučbe na Slovensku. Ako sme už vyššie naznačili práca s digitálnymi technológiami sa v našom prostredí objavuje ojedinele, má intuitívny charakter bez metodického a odborného základu.[39] Prístup vychádzajúci z pedagogického konštruktivizmu, pozostávajúci predovšetkým z analýzy a interpretácie prameňov, nie je ani v súčasnosti na slovenských školách bežnou súčasťou hodín dejepisu. Zároveň naráža na množstvo prekážok. V oblasti humanitných a spoločenskovedných predmetov, dejepisu nevynímajúc, je možné pozorovať výraznú absenciu metodík, roztrúsenosť materiálov a aktivít v rámci veľkého množstva digitálnych portálov. Aj tu je možné pozorovať badateľný odsun týchto vedných disciplín na (predmetu) perifériu záujmu takejto formy vzdelávania, prejavujúci sa minimálnym priestorom venovaným výučbe týchto predmetov, ktoré len v obmedzenej miere využívajú digitálne technológie. Uvedený fenomén potvrdzuje webový portál zriadený Ministerstvom školstva SR, ktorý vznikol pre potreby dištančného vzdelávania – ucimenadialku.sk. Tento portál ponúka rôzne zdroje vzdelávania v rámci vzdelávacích oblastí, ako aj vyučovacích predmetov. Pri filtrovaní predmetu dejepis, webový portál ako prvý odkaz nachádza práve spomínané portály dejepis21.cz a historylab,cz, teda české vzdelávacie aplikácie, vychádzajúce z českého kurikula. Uvedené webové stránky sú síce skvelou pomôckou aj pre slovenského učiteľa, ale zároveň potvrdzujú, že sa v našom prostredí nenachádza obdobný portál vhodný aj na dištančnú výuku. Ostatné filtrované zdroje možno len ťažko považovať za adekvátnu náhradu konštruktivisticky ladenej výučby dejepisu.[40] O efektívnosti spomínaného portálu preto

---

37 PINKAS, Jaroslav – HANNEMANN, Tereza: A computer simulation in the context of history teaching in Czech schools. Using the ´Czechoslovakia 38–39´ educational simulation. In: *Historical Encounters*, 2020, roč. 7, č, 2, s. 79.

38 PINKAS, Jaroslav – HANNEMANN, Tereza: *A computer simulation in the context of history teaching in Czech schools*, s. 80. Viac k počítačovým simuláciám a počítačovým hrám v dejepisom vzdelávaní pozri: CHAPMAN, Adam: *Digial Games as History. How Videogames Represent the Past and Offer Access to Historical Practice*. New York 2016, 290 s.

39 Metodiky pre prírodovedné predmety možno nájsť napr. na stránkach IT Akadémia, opierajúc sa o spomínaný projekt. Ako problematickejšie sa opäť ukazujú metodiky spoločenskovedných a humanitných predmetov, ktoré by naviedli pedagógov k aplikácií digitálnych pomôcok do praxe.

40 Výnimku azda tvorí portál globalnevzdelavanie.sk, spolu s vyššie citovanou publikáciou Učíme (sa) v globálnych súvislostiach. Globálne vzdelávanie vo vyučovaní predmetu dejepis na stredných školách, na ktorú sa však kvôli chybe v hypertextovom prepojení nedá pripojiť.

môžeme polemizovať. V spoločnosti stále rezonujúcou témou je aj portál viki.iedu.sk slúžiaci učiteľom na tvorbu a zdieľanie rôznych typov interaktívnych úloh, materiálov či kvízov v podobe databázy.[41] Pre dejepis ponúka uvedený portál len obmedzené množstvo učebných figúr vo forme výkladových videí, doplnených o pracovné listy, avšak bez metodického postupu. Uvedené videá reprezentujú výkladový spôsob výučby, podávajúci študentom hotové poznatky bez akejkoľvek účasti žiakov na vyučovacom procese. Žiak má možnosť prejaviť aktivitu pri práci s pracovnými listami, ktoré sú však výrazne faktografické, často v nich absentujú úlohy rozvíjajúce afektívne a psychomotorické ciele a tým nereflektujú základné požiadavky iŠVP a konštruktivistického vzdelávania.[42] Na etablovanie „dejepisu v ére internetu", predovšetkým na vyššie uvedené skutočnosti, sa javí akútna potreba zriadenia portálu, ktorý by koncentroval učebné figúry a učebné situácie zohľadňujúce konštruktivisticky a bádateľsky orientovanú výučbu a k nim prináležiace metodické postupy.[43] Zároveň by združoval odborníkov z oblasti didaktiky dejepisu a histórie, ktorí by ponúkali odborné školenia, kurzy, príp. webináre na skvalitňovanie výučby dejepisu na Slovensku.

Na túto aktuálnu didaktickú výzvu sme sa pokúsili reagovať vytvorením vlastného webového portálu, v rámci prípravy na projekt IT Akadémia, v ktorom sme sa venovali snahe rozvíjať bádateľsky orientovanú výučbu na dejepise. Webová stránka dejinoviny.sk ponúka katalóg učebných figúr, ktoré sú založené na bádaní, pátraní a analýze digitalizovaných a voľne dostupných historických prameňov. Niektoré materiály si vyrábame samy prostredníctvom digitálnej aplikácie Canva. Zároveň pracujeme s nástrojom na tvorbu webových stránok WordPress. Pri tvorbe učebných figúr vychádzame z koncepcie kanadského

---

41 GDOVINOVÁ, Denisa: Ministerstvo školstva kúpilo portál za 20 miliónov eur. Nik ho nepoužíva, opravujú ho učitelia. In: *Denník N*, online in: https://dennikn.sk/2130146/ministerstvo-skolstva-kupilo-portal-za-20-milionov-eur-nik-ho-nepouziva-opravuju-ho-ucitelia/ (30. 5. 2021).

42 Centrálne úložisko digitálneho obsahu Viki, online in: https://viki.iedu.sk/resources/search;phrase=dejepis (30. 5. 2021).

43 Pojem učebná figúra pochádza od švajčiarskeho didaktika dejepisu Petra Gautschiho, ktorý pod pojmom učebná figúra rozumie podobu cvičenia, príp. metodického modelu, z ktorého vyplýva určitá rola (napr. rola žiačok a žiakov ako pátračov či bádateľov niečoho, čo je niekedy neisté alebo nejednoznačné). Slovenský didaktik dejepisu Viliam Kratochvíl ďalej dodáva, že ide o didaktické situácie, predstavujúce určitý systém, do ktorého vstupuje učiteľ spolu so žiakmi v spojitosti s prostredím, pravidlami a obmedzeniami potrebných k objavovaniu určitého poznatku. KRATOCHVÍL, Viliam: *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu*. Bratislava 2019, s. 135.

didaktika Stéphanea Lévesquea[44] a slovenského didaktika dejepisu Viliama Kratochvíla.[45] Otázky a úlohy sú koncipované tak, aby odhalili určitý procesný koncept, ktorý povedie k lepšiemu pochopeniu a jeho potenciálne efektívnejšiemu využitiu v dejepisnom vzdelávaní. Sú to podobné epistemologické koncepcie, ktoré využívajú aj historici pri štúdiu a interpretácii minulosti. S. Lévesque definoval päť otázok rozvíjajúcich procedurálne koncepty žiakov. Čo je dôležité v minulosti? Rozvíjajúci koncept historického významu. Čo sa zmenilo a čo zostalo rovnaké? Rozvíjajúci koncept kontinuity a zmeny v historickom vedomí žiakov. Zmenili sa veci k lepšiemu alebo horšiemu? Rozvíjajúci koncept pokroku a úpadku. Akým spôsobom interpretujeme „surové" zdroje o minulosti? Rozvíjanie konceptu historickej evidencie. Ako môžeme porozumieť našim predkom, ktorí mali odlišné morálne rámce? Rozvíjanie konceptu historickej empatie.[46]Dejinoviny.sk je webová stránka vhodná pre prácu s historickými prameňmi a skvalitňovanie dejepisnej výučby. Zameriava sa na program digitálnej transformácie vzdelávania na Slovensku. Ponúka najmä učiteľom, ale aj žiakom prostredie, v ktorom môžu tvorivo pracovať a tvoriť za pomoci digitálnych a interaktívnych prostriedkov, pomocou ktorých analyzujú historické pramene krok po kroku. Hravou formou si tak žiaci osvojujú zručnosti, ktoré podporujú kritické myslenie, rozvíjajú historickú gramotnosť a historické vedomie. Žiak je ten, ktorý svojou činnosťou objavuje a buduje poznatky. Ako vzorové spomenieme tri učebné figúry – Mesto v premenách času a priestoru, Hranice slobody a Zlaté 20. roky? Jednotlivé cvičenia sú vytvorené tak, aby korešpondovali s obsahom iŠVP, jednou vyučovacou jednotkou, príp. tematickým celkom a tvorili integrálnu časť učebného plánu učiteľa. Je vlastným učiteľským umením, či sa rozhodne použiť časť učebnej figúry a vyplniť ňou časť vyučovacej jednotky alebo ju využije ako celok. Samotné prevedenie učebnej figúry sa skladá z úvodnej obrazovky, prostredníctvom ktorej je možné sa dostať k čiastkovým cvičeniam, ktoré tvoria celú učebnú figúru a zároveň ponúkajú učiteľovi metodický postup danej aktivity. Ten je sprievodcom učiteľa pri výučbe učebnej figúry, vysvetľuje jednotlivé kroky, ponúka doplňujúce otázky, príp. návrhy na domácu a doplnkovú aktivitu žiakov. Samotný názov cvičení otvára diskusiu v triede a je zároveň cieľom bádania a aktivít. Pri vytváraní jednotlivých cvičení sme podriadili stupeň formálneho vzdelávania potrebám pri

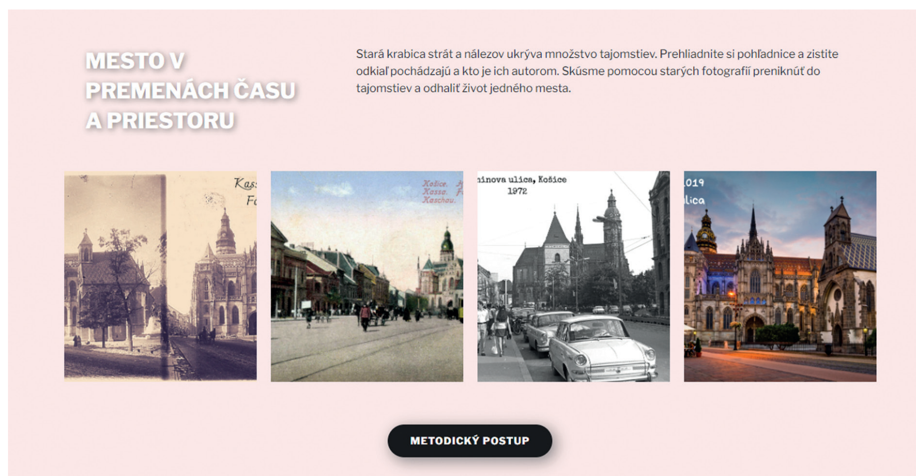
44 Pod vedením S. Lévesquea vznikol projekt The Virtual History Laboratory, ktorý sprostredkúva online výučbu dejepisu. Pozri bližšie online in: http://www.virtualhistorian.ca/ (30. 5. 2021).

45 Pozri bližšie: KRATOCHVÍL, Viliam: *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu*, 270 s.

46 LÉVESQUE, Stéphane: *Thinking Historically. Educating Students for the Twenty-First Century*. Toronto 2008, s. 37.

príprave webinárov v rámci projektu IT Akadémia. Z didaktického hľadiska sú však tieto učebné figúry otvorené a prispôsobiteľné aj vyšším, príp. nižším stupňom vzdelávania, v závislosti od analytických, kognitívnych a interpretačných schopností žiakov. Z dlhodobého hľadiska plánujeme učebné figúry dopĺňať priebežne, bež väčších dôrazov na určitú vekovú skupinu, so zameraním predovšetkým na dejiny 19. a 20. storočia.

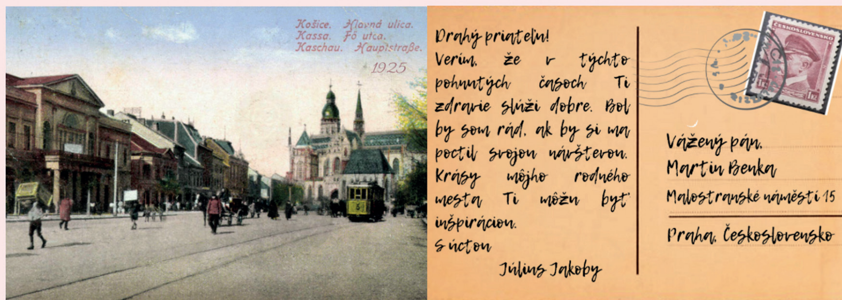
Učebná figúra Mesto v premenách času a priestoru je určená pre vzdelávanie študentov 5. ročníka ZŠ vychádzajúca z tematického celku Človek v premenách času a priestoru. Žiaci získavajú prostredníctvom analýzy historických prameňov (pohľadníc) predstavu o premenách svojho mesta a osobnostiach regionálnych, ale aj národných dejín v čase a priestore. Žiaci si osvojujú prácu s historickým časom a priestorom, s historickými faktami, udalosťami a javmi pri vyhľadávaní relevantných informácií overovaním historických faktov.

Obr. 2: Ukážka učebnej figúry Mesto v premenách času a priestoru.[47]

Učebná figúra Hranice slobody je určená pre študentov SŠ a vychádza z tematického celku Československo za železnou oponou. Žiaci získavajú pomocou analýzy rôznych historických prameňov predstavu o možnostiach opustiť, respektíve neopustiť hranice východného bloku v období druhej polovice 20. storočia. Rozpoznávajú dôsledky februárového prevratu a prejavy totality a dôsledky obdobia normalizácie. Oboznamujú sa s prejavmi odporu obyvateľstva vo východnom bloku a príčinami migrácie, analyzujú na konkrétnych prí-

47 Mesto v premenách času a priestoru, online in: http://dejinoviny.sk/mesto-v-premenach-casu/ (30. 5. 2021).

Obr. 3: Náhľad historického prameňa učebnej figúry Mesto v premenách času a priestoru.

behoch rôzne podoby každodenného života. Pracujú s historickými prameňmi z daného historického obdobia, vyhodnocujú dáta pri práci s digitalizovaným prameňom. Žiaci si osvojujú prácu s historickými faktami a udalosťami, dokážu určiť príčiny a vymedziť dôsledky historických procesov využívajúc pri práci digitálne pomôcky. Učebná figúra vychádza z trojfázového učebného modelu EUR, čomu sú prispôsobené aj jednotlivé čiastkové cvičenia učebnej figúry. [48]

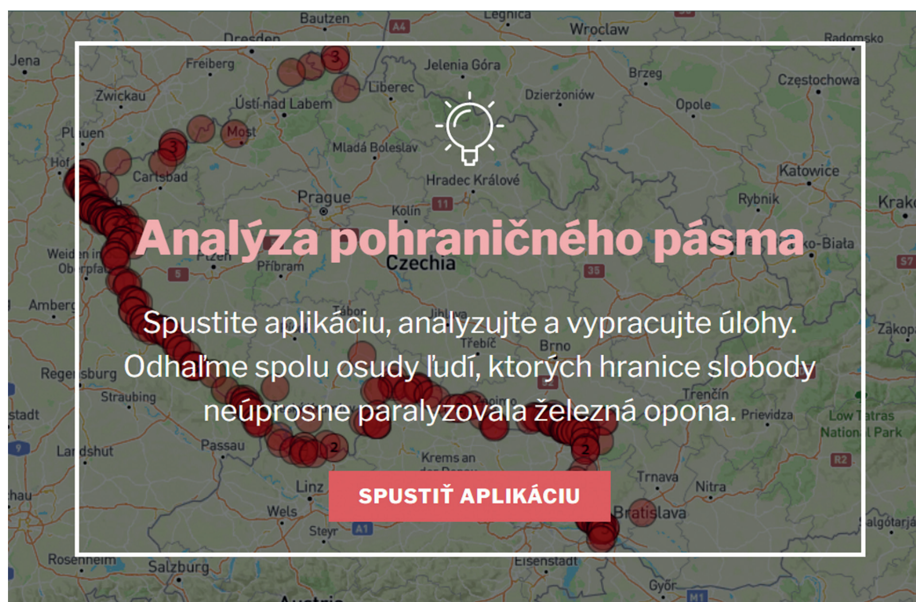
Učebná figúra Zlaté 20. roky? je určená pre 9. ročník ZŠ a vychádza z tematického celku Európa v medzivojnovom období. Žiaci pomocou štyroch odlišných typov úloh získavajú predstavu o rozmanitosti politického, sociálneho aj kultúrneho života v 20. rokoch 20. storočia v Európe. Cieľom učebnej figúry je objasniť základné znaky parlamentnej demokracie, rozlíšiť demokratický a nedemokratický charakter štátu a rekonštruovať každodenný život v období 20. rokov 20. storočia prostredníctvom digitálneho cvičenia. Učebná figúra využíva digitálnu aplikáciu Genially na tvorbu didaktických hier. Žiaka prevedie misiami, pričom každá z úloh, správna aj nesprávna, vedie žiaka k poznaniu

48 Uvedený učebný model, pozostávajúci z troch základných učebných činností v stratégií učenia a myslenia. E – evokácia (ktorej cieľom je oživenie už existujúcich, prv osvojených vedomostí, príp. vzbudenie záujmu žiakov o učenie s cieľom aktivizovať), U – uvedomenie (prostredníctvom tejto fázy sa žiaci dostávajú do kontaktu s novými informáciami a myšlienkami, predstavujúcimi nové učivo), R – reflexia (záverečná, najdôležitejšia fáza predstavujúca vytváranie trvalých výsledkov učenia sa, počas ktorej si žiaci upevňujú nadobudnuté vedomosti, pričom aktívne rekonštruujú aj svoje pamäťové schémy, aby zodpovedali novozískaným informáciám). Pozri bližšie: TUREK, Ivan: *Didaktika*. Bratislava 2008, s. 260–261.

a k preberaniu zodpovednosti za vlastné učenie sa. Každá misia má motivačnú zložku, za každú správne splnenú misiu žiak získava číselnú hodnotu, ktorá mu v závere odomyká „esenciu“ učiva.

Obr. 4: Ukážka učebnej figúry Hranice slobody.[49]

Obr. 5: Náhľad práce s digitalizovaným prameňom, interaktívnou mapu.[50]

49 Hranice slobody, online in: http://dejinoviny.sk/hranice-slobody/ (30. 5. 2021).
50 Mapa železná opona, online in: https://mapa.zelezna-opona.cz/ (30. 5. 2021).

Obr. 6: Ukážka učebnej figúry Zlaté 20. roky?[51]

Obr. 7: Náhľad didaktickej digitálnej hry, Misia 2.

Súčasný prístup vo výučbe stojí v dôsledku nových podmienok pred neľahkou výzvou v podobe nevyhnutnej implementácie digitálnych technológií do výchovno-vzdelávacieho procesu. Súžitie s internetom a výpočtovou technikou sa stalo nezastaviteľné. Aktuálnym cieľom vzdelávania by mala byť aplikácia digitálnych technológií, rozvíjanie konštruktivisticky a bádateľsky oriento-

51 Zlaté 20. roky?, online in: http://dejinoviny.sk/zlate-dvadsiate-roky/ (30. 5. 2021).

vanej výučby a prispievanie tak ku kritickému a analytickému uvažovaniu žiakov. Ako kľúčový faktor úspešného zapojenia digitálnych technológií do edukačného procesu sa javí zvládnutie digitálnych kompetencií nielen u žiakov, ale predovšetkým u samotných pedagógov. Tento proces si však vyžaduje potrebu systematického a teoretického ukotvenia a neustálej aktualizácie tohto procesu v podobe metodických postupov zohľadňujúcich prebiehajúcu digitalizáciu a ich implementáciu na jednotlivé školské predmety. Štátny vzdelávací program ako záväzný kurikulárny dokument na Slovensku, stanovujúci všeobecné ciele vzdelávania, však v súčasnej dobe nereflektuje prebiehajúcu digitalizáciu a ponecháva tak rozvíjanie digitálnych kompetencií naďalej výlučne v oblasti informatiky, príp. mediálnej výchove.

Rozvoj digitálnych humanitných vied a prebiehajúca digitalizácia historických prameňov predurčili ich aplikáciu do dejepisu. Digitálne technológie nám umožňujú dejepis preniesť efektívne do „online sveta" a odbremeniť ho od nabalených mýtov a stereotypov, pod nánosom ktorých je stále vnímaný len ako výkladový predmet. Prácou s digitálnymi zdrojmi je možné rozvíjať bádateľsky orientovanú výučbu prostredníctvom práce s historickými prameňmi. Inšpiráciou v tejto oblasti je predovšetkým české prostredie, ktoré naznačuje spôsob, akým je možné efektívne aplikovať prebiehajúcu digitalizáciu ako nástroj konštruktivistického vzdelávania aj v našom priestore. Mentalite dieťaťa 21. storočia je postupne potrebné prispôsobiť formát dejepisnej výučby, papierové učebnice bude časom nevyhnutné doplniť, príp. nahradiť, ich digitálnou podobou. Otvára sa tak diskusia, v súvislosti s celosvetovými globálnymi zmenami, o ekonomickejšej a zároveň aj ekologickejšej podobe učebníc. Na druhej strane tiež otvárajú otázky o efektívnosti a možných limitoch zavádzania IKT do vyučovacieho procesu. Taliansky filozof Luciano Floridi pôsobiaci na univerzite v Oxforde vo svojej knihe *Čtvrtá revoluce: Jak infosféra mění tvář lidské reality* načrtáva téru, že súčasný svet vstúpil do veku hyperhistórie. Zatiaľ čo v období histórie individuálny a spoločenský blahobyt súvisel s IKT, vo veku hyperhistórie je na IKT úplne závislý. [52] Floridi naznačuje, že IKT majú svojím spôsobom zábudlivú pamäť, rýchle sa stávajú zastaralými a zároveň je možné ich znovu premazávať a znovu nahrávať. Príkladom sú informačné nosiče (diskety, CD a DVD), na ktoré prestáva byť dostupná zodpovedajúca technológia. Rovnako internet obsahuje milióny webových stránok, ktoré už nikto neaktualizuje, čím

52 FLORIDI, Luciano: *Čtvrtá revoluce. Jak infosféra mění tvář lidské reality*. Praha 2019, s. 19.

vlastne IKT neuchováva minulosť pre budúcu spotrebu, pretože nás núti žiť vo večnej prítomnosti. Autor rovnako tak akcentuje potencionálnu katastrofickú hrozbu kvantity dát vytvorených súčasne, čo sa môže odraziť aj vo vzdelávaní.[53] Súčasná hyperhistorická spoločnosť stojí pred veľkou výzvou, keďže v nej neexistuje presne ustálená otázka, čo má byť obsahom vzdelávania a k čomu vlastne vzdelávanie v informačnej spoločnosti je.[54] V spojitosti s dejepisom nástrahy online sveta dobre zadefinoval aj americky historik Sam Wineburg, ktorý reagoval na množstvo irelevantných, nepravdivých či diskutabilných informácií, ktoré možno pri surfovaní na internete nájsť. Podľa Wineburga budú mať dejiny v digitálnej ére význam len vtedy, kým v nás budú vyvolávať „nevoľnosť" voči tvrdeniam spojených s falošnými dôkazmi, aj preto, že budúcnosť minulosti je síce dostupná na obrazovkách našich smartfónov, no jej osud je v našich rukách.[55] To, čo pred nástupom digitálnej epochy ležalo na pleciach editorov, vydavateľov, knihovníkov či odborníkoch vo svojej oblasti, je v súčasnosti zodpovednosťou nás všetkých.[56] A v prvom rade učiteľov dejepisu.

Všetky vyššie uvedené výzvy sa snažíme pretaviť do vlastného projektu prostredníctvom webového projektu dejinoviny.sk. Táto práca je však aj pre nás obrovskou výzvou, keďže je výrazne časovo a finančne náročná a momentálne sa jej venujeme dve, popri vlastnej výskumnej činnosti. Zároveň je však tento projekt pre nás aj sebarealizáciou a prináša neustále možnosti sebazdokonaľovania najmä pri výskume v oblasti digitálnych humanitných vied.

53 FLORIDI, Luciano: *Čtvrtá revoluce*, s. 34.

54 FLORIDI, Luciano: *Čtvrtá revoluce*, s. 102.

55 WINEBURG, Sam: *Why Learn History (When It's Already on Your Phone)*. Chicago and London 2018, s. 177–178.

56 WINEBURG, Sam: *Why Learn History*, s. 159.

DOI: 10.5817/cshr.2021.23.1.5

STUDIE

eBadatelna Archivu bezpečnostních složek

SVĚTLANA PTÁČNÍKOVÁ

EBadatelna of the Security Services Archive.

The *eBadatelna* [eReadingRoom] application, developed in cooperation between the Security Services Archive and the IT department of the Institute for the Study of Totalitarian Regimes and launched in 2016, enables interested parties to electronically search transcribed archival materials and registered researchers to remotely access some of the digitised archival materials. So far, the application covers fully digitised collections or their parts for which at least basic descriptive information exists. This paper provides an introduction to the history of the development of the application and describes in detail its use: from registering through displaying archival files and their finding aids to searching for materials on a specific person or topic and downloading selected materials. It also discusses the methodological pitfalls of the application that need to be addressed.

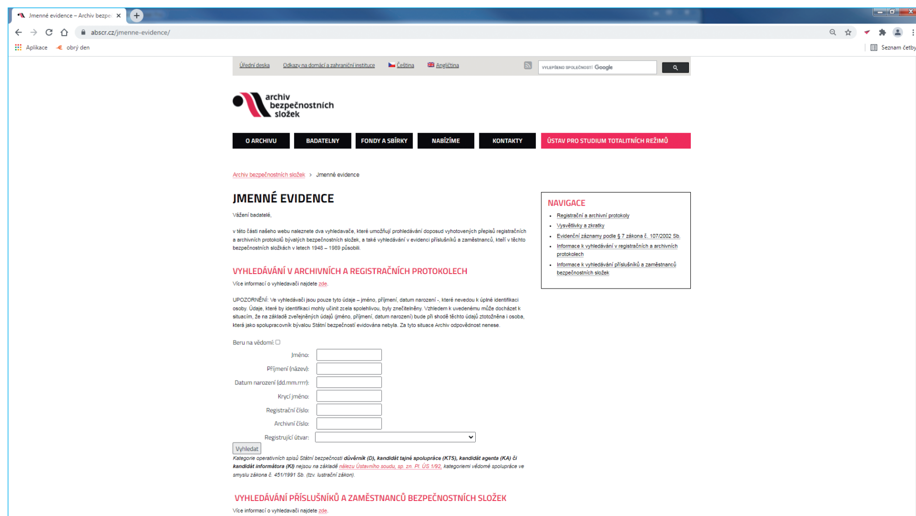
Keywords: *eBadatelna*, Security Services Archive, search in digitised archives (digitisation / digitised materials), remote access

Aplikace eBadatelna usnadňuje badatelům vyhledávání v archivních pomůckách Archivu bezpečnostních složek (ABS) již od roku 2016 a umožňuje těm z nich, kteří jsou registrováni (tj. jejichž totožnost je ověřena), dálkový přístup k archivem spravovaným archiváliím.

Nejdříve se vraťme o několik let zpět do historie: Archiv bezpečnostních složek zahájil svoji faktickou činnost k 1. 2. 2008, přičemž navázal svým způsobem na činnost Archivu ministerstva vnitra (AMV). Možnosti badatelů, kteří kdysi mířili do AMV, byly vzhledem ke stávající legislativě velmi omezené. Dosti dlouho nemohli dostat do rukou ani existující archivní pomůcky, byli závislí

na tom, co jim na základě jejich požadavku pracovníci archivu dohledali a předložili.

Je pochopitelné, že za této situace byli badatelé vděční za každý pokrok, jímž byly po vzniku ABS jeho webové stránky. Na nich byl (a je) zveřejněn vyhledavač v registračních a archivních pomůckách bývalých bezpečnostních složek, který umožňoval zjistit, zda k osobě, o níž se žadatel zajímal, byly bývalou Státní bezpečností vedeny nějaké svazky či spisy (byť šlo – a stále jde – o údaj orientační).[1]

Dalším tehdy oceňovaným krokem bylo zveřejnění archivních pomůcek a soupisů, bohužel pouze ve formě naskenovaných PDF souborů, které neumožňovaly jiný způsob vyhledávání než pomocí rejstříků na jejich konci.

Tehdejší vedení Ústavu pro studium totalitních režimů slibovalo od počátku možnost studia digitalizovaných archiválií „z tepla obývacího pokoje". Bohužel, zůstalo pouze u slibu. V roce 2009 byl sice spuštěn tzv. „elektronický archiv", který měl badateli umožnit studium jím vybraných digitalizovaných archiválií, ale ten fungoval (pokud fungoval) pouze v rámci badatelen, a navíc vykazoval značné nedostatky. Archiv bezpečnostních složek tedy začal za pomocí IT úseku Ústavu pro studium totalitních režimů (vlastní IT oddělení tehdy totiž ještě neměl) vyvíjet zcela novou aplikaci, která byla po přibližně rok a půl trvajícím vývoji spuštěna za velkého zájmu médií v březnu 2016.

1 Viz https://www.abscr.cz/jmenne-evidence/.

Mnohé jiné archivy v té době již delší dobu zveřejňovaly na svých webových stránkách zejména starší archiválie. Situace Archivu bezpečnostních složek ovšem byla v tomto ohledu specifická. Díky výjimce dle odstavce 11 § 37 zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě, mohou být předkládány ke studiu prakticky všechny archiválie ve správě ABS, aniž by se muselo řešit jejich stáří či existence osobních nebo citlivých osobních údajů v nich obsažených. Archiv ovšem nemůže tyto archiválie bez úpravy zveřejňovat. Bylo proto nezbytné vytvořit takovou aplikaci, která umožní dodržet ustanovení zákona. Jde především o evidenci předkládaných archiválií, identifikaci badatele a možnost vyplňování údajů do elektronické formy badatelského listu. V podstatě to znamenalo přenést činnosti, které je badatel povinen učinit v badatelně archivu, k němu domů (či kamkoliv, kde má přístup k internetu). V praktickém ohledu bylo nutné vytvořit systém umožňující jednoznačnou identifikaci badatele a ukládající informace o jím prostudovaných archiváliích.

Po dokončení vývojových prací, které probíhaly v těsné spolupráci s IT Ústavu pro studium totalitních režimů, byla eBadatelna na jaře 2016 spuštěna v testovacím režimu. Badatelům se tak otevřela možnost bez nutnosti registrace studovat i elektronicky prohledávat archivní pomůcky a těm registrovaným pak i studovat a stahovat si část digitalizovaných archiválií on-line. V první fázi se archiv rozhodl nepokoušet se o dálkovou identifikaci badatelů, např. prostřednictvím datových schránek, protože legislativní i praktické problémy mohly tehdy ohrozit, popř. oddálit spuštění aplikace. Používání aplikace bylo tedy podmíněno alespoň jednou návštěvou badatelny a identifikací badatele na místě prostřednictvím jeho občanského průkazu nebo jiného dokladu totožnosti, jak ukládá platný zákon 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě, a prováděcí vyhláška č. 645/2004 Sb., ve znění pozdějších předpisů. Velká výhoda však spočívala v tom, že bylo možné zjednodušit registraci a přihlašování do systému na kombinaci badatelovy e-mailové adresy a jím zvoleného hesla. Badatel mohl veškeré kroky k registraci učinit prostřednictvím internetu. V říjnu 2019 byla do eBadatelny přidána možnost registrace a aktivace uživatelského účtu ryze elektronickou cestou bez nutnosti osobní návštěvy badatelny. K tomu je nutno disponovat tzv. elektronickou identitou, tedy buď občanským průkazem vydaným po 1. 7. 2018 s aktivovaným čipem, nebo uživatelským profilem, založeným na portálu www.eidentita.cz Národní identitní autority (NIA), za pomoci registrovaného telefonního čísla pro zasílání SMS a ověřené identity uživatele na libovolném kontaktním místě státní správy (Czech POINT).

V době vzniku tohoto článku má eBadatelna 1550 aktivních uživatelů. Toto číslo se neustále mění. Noví badatelé přibývají, ale dochází i k opačnému procesu: registrovaní a ověření badatelé jsou jednou ročně vyzváni, aby potvrdili

správnost jimi nahlášených osobních údajů. Pokud tak neučiní, je jim účet pozastaven a posléze zrušen.

Do eBadatelny jsou prozatím zařazovány plně digitalizované fondy nebo jejich části, k nimž existují alespoň základní popisné informace. Z tzv. spisových fondů, tj. fondů běžné písemné agendy útvarů jsou to fondy centrálních útvarů unitárního ministerstva vnitra a Federálního ministerstva vnitra, jako Sekretariát Federálního ministerstva vnitra, Organizační a vnitřní správa Federálního ministerstva vnitra nebo Inspekce ministra vnitra ČSSR. Jsou to archivní soubory, které byly systematicky digitalizovány pro svůj význam a důležitost informací, které z nich lze čerpat. Obsahují mimo jiné i materiály kolegia ministra národní bezpečnosti a kolegia ministra vnitra, jimiž prošly mnohé klíčové události tehdejší doby, pokud se týkaly bezpečnosti. Byly v nich probírány ty nejpodstatnější otázky týkající se organizace a činnosti bezpečnostního aparátu. Největší objem tímto způsobem přístupných skenů, téměř pět a půl milionu, ovšem tvoří tzv. svazková agenda, tj. svazky kontrarozvědného rozpracování, svazky tajných spolupracovníků, zvláštní agenturní svazky a tzv. sbírka Ministerstvo národní bezpečnosti, tedy sbírka obsahující zejména operativní svazky a vyšetřovací spisy StB týkající se procesů s některými stranickými funkcionáři a vedoucími pracovníky státního aparátu. Jsou zde rovněž některé fondy tzv. Studijního ústavu, jako Velitelství StB Praha, Kabinet státobezpečnostních materiálů nebo nejnověji fond Židovské organizace, vzniklý soustředěním dokumentace zabavené různým židovským a sionistickým organizacím. Jejich zpřístupněním chtěl Archiv bezpečnostních složek především uspokojit zájem veřejnosti o tento typ archiválií (bohužel zejména vlivem některých novinářů a „mediálních historiků“ jsou svazky mnohými považovány za alfu a omegu toho, co může archiv nabídnout). I v tomto případě byly přitom zvoleny systematicky digitalizované celky.

Pokud bychom eBadatelnu srovnali s jinými aplikacemi, které umožňují zpřístupňování digitálních reprodukcí archiválií, např. s aplikací Vademecum, je hlavní předností eBadatelny přesná evidence archiválií, studovaných tím kterým konkrétním badatelem, tedy to, že zcela naplňuje příslušná ustanovení archivního zákona týkající se nahlížení do archiválií. Na rozdíl od Vademeca si uživatel může archiválii nejen zobrazit, ale i stáhnout. Je tu však také stinná stránka spočívající v prozatímní nemožnosti elektronické identifikace badatele-cizince. Na vyřešení této otázky však nemá archiv vliv.

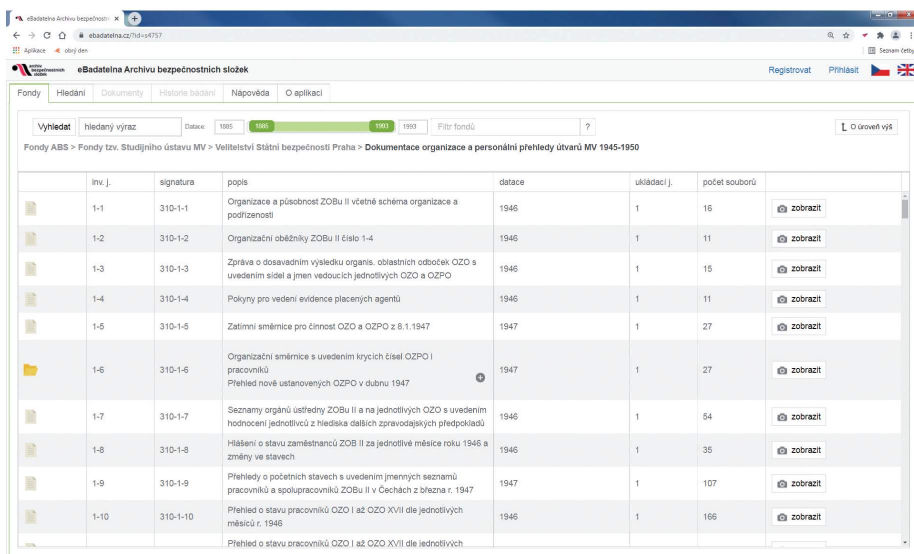
V určitém okamžiku narazila ovšem eBadatelna na technologické limity. Původně byla totiž dimenzována na určitou kapacitu dat a v okamžiku, kdy by jí bylo dosaženo, by se neúměrně prodlužovala doba vyhledávání i zobrazování archiválií. Další problém představovala skutečnost, že digitalizáty nebyly zob-

razovány přímo z úložiště, ale šlo o kopie pro potřeby eBadatelny. Rovněž způsob jejich vkládání do aplikace byl poměrně složitý. Proto začali pracovníci IT úseku vyvíjet zcela novou aplikaci SODA, která představuje jednotné řešení pořizování, správy a zpřístupňování digitálních reprodukcí a do níž je integrována i eBadatelna. Aplikace bude v nejbližší době nasazena do ostrého provozu.

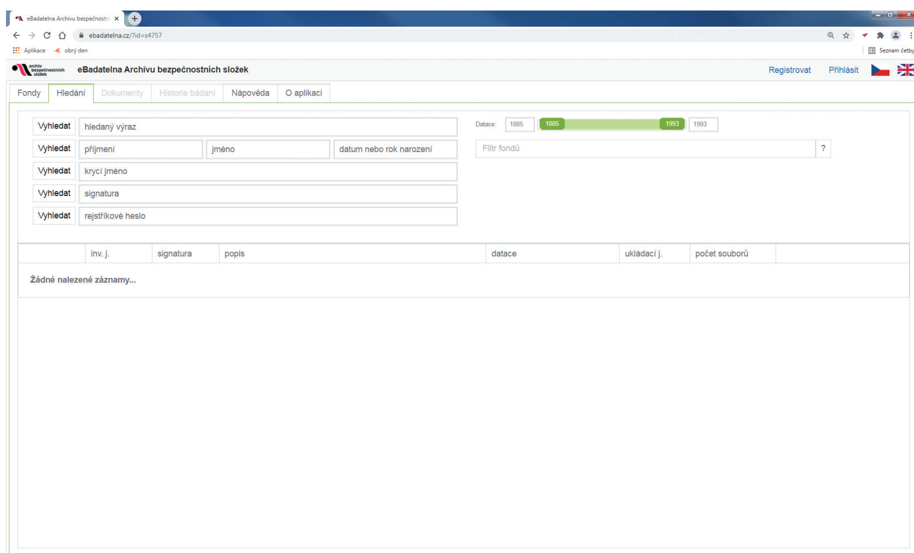
V sovislosti s eBadatelnou – a zejména se systémem SODA – bude třeba dořešit některé metodologické otázky. Archivářům netřeba vysvětlovat, že archivní zpracování má svoji posloupnost, tedy archivní uspořádání souboru, vytvoření archivní pomůcky (ideálně v systému elektronického zpracování archiválií, který odpovídá základním pravidlům pro zpracování archiválií) a konečně jeho digitalizaci a publikaci digitalizátů on-line. V České republice se pro elektronické zpracování archiválií používají zejména systémy ELZA nebo ProArchiv, které jsou nadále rozvíjeny a v budoucnu se počítá i s napojením digitalizátů (pro prezentaci dat z aplikace ELZA je např. vyvíjen software ARON – ARchiv ONline –, jehož možné využití pro své potřeby nevylučuje ani Archiv bezpečnostních složek, který má ve zmíněné aplikaci zpracováno již několik archivních souborů.

Archiv je bohužel nucen potýkat se s neblahým dědictvím minulosti, v počátcích jeho existence byl totiž kladen důraz především na digitalizaci bez ohledu na stav zpracování archiválií. Archiv má velké množství digitalizovaných archiválií, ale způsob digitalizace neodpovídá členění archiválií dle základních pravidel pro jejich zpracování. V dané chvíli jsou tak striktně odděleny fyzické archivní soubory a k nim existující stávající schválené archivní pomůcky na straně jedné a eBadatelna jakožto nástroj pro vyhledávání v elektronicky přepsaných archivních pomůckách, které se od těch schválených mohou v detailech lišit, a pro zobrazování digitalizovaných archiválií. Je otázka, zda se tento nesoulad podaří vyřešit. Obávám se, že u archivních souborů, které neodpovídají základním pravidlům, půjde o stav setrvalý. U fondů a sbírek zpracovaných v ELZE by měla být situace v budoucnu lepší – jedním z cílů IT úseku archivu je, aby byl možný export dat z ELZY do výše zmíněného systému SODA a následně prezentace těchto dat prostřednictvím eBadatelny. Jako archivářka považuji popsanou funkcionalitu za klíčovou. Digitalizace musí vycházet z archivního zpracování, nikoliv naopak.

Výhody aplikace eBadatelna mohli badatelé naplno ocenit v době koronavirové krize v letech 2020 a 2021, kdy byl archiv nucen v důsledku epidemiologické situace své badatelny uzavřít nebo výrazně omezit jejich činnost. Badatelé si tak v roce 2020 prostřednictvím této aplikace prostudovali 32 384 inventárních jednotek. Pokud mezi uživateli dosud nejste, snad vás tento příspěvek motivuje k tomu, abyste se mezi ně zařadili i vy.

Obr. 1 Pokud si otevřete úvodní stránku http://www.ebadatelna.cz/, uvidíte napravo tlačítko „registrovat". Po jeho rozkliknutí se ukáže tenhle formulář. ebadatelna.cz/account/register

Obr. 2 Vyplníte všechny požadované kolonky a kliknete na „registrovat". Jestliže máte možnost elektronické identifikace, postupujete podle návodu, který je popsán pod příslušným prolinkem. Jak už bylo řečeno, k pročítání přepsaných archivních pomůcek není registrace nutná. Kliknutím na záložku „Fondy" se zobrazí tematické skupiny, soustřeďující typově obdobné fondy a sbírky. Ty lze dále rozbalit na jednotlivé archivní soubory a posléze signatury s popisy.

Obr. 3 Badatelé si je mohou postupně rozbalovat a pročítat.

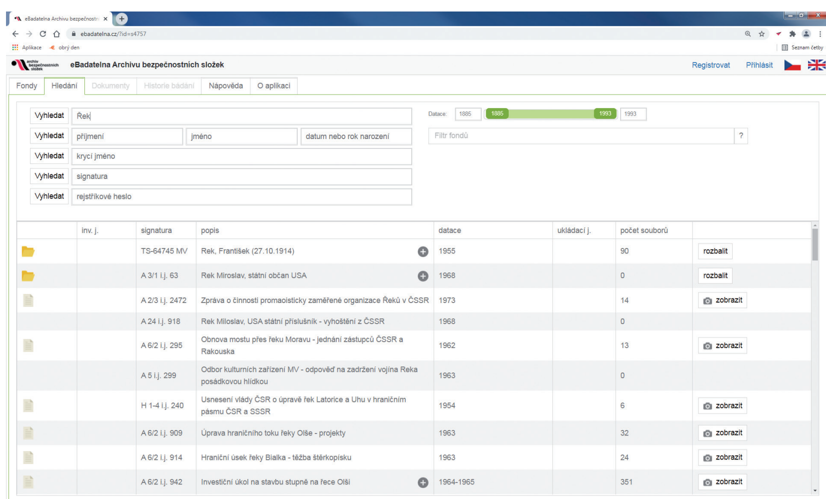
eBadatelna Archivu bezpečnostních složek

Fondy | Hledání | Dokumenty | Historie bádání | Nápověda | O aplikaci

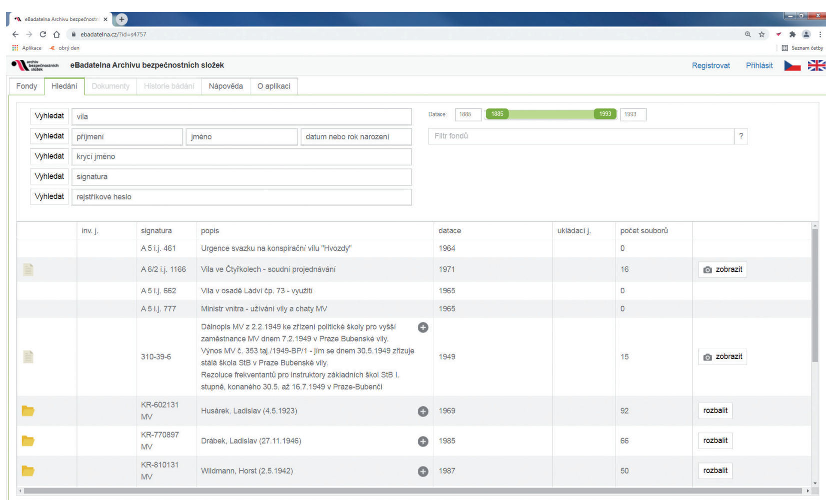
Fondy ABS

	inv. j.	signatura	popis	datace	metráž	ukládací j.	počet sou...	
			Fondy tzv. Studijního ústavu MV				686 536	rozbalit
			Fondy centrálních útvarů ministerstva vnitra (MV, FMV) a ministerstva vnitra České socialistické republiky (MV ČSR)				1 083 067	rozbalit
			Fondy územních útvarů Sboru národní bezpečnosti a Státní bezpečnosti				0	
			Fondy územních útvarů Sboru národní bezpečnosti a Veřejné bezpečnosti				0	rozbalit
			Operativní a vyšetřovací agenda bývalých státně-bezpečnostních složek (fondy tzv. svazkové agendy)				5 402 083	rozbalit
			Vězeňství a tábory nucených prací				0	
			Fondy Zpravodajské správy Generálního štábu ČSLA				0	
			Archivní fondy útvarů Pohraniční a Vnitřní stráže				0	rozbalit
			Sbírky				0	

Obr. 4 Ovšem většina dá jistě přednost vyhledávání, které umožní zjistit, zda se v ABS nachází něco k tématu nebo osobě, které badatele zajímají, a to napříč fondy. I to lze učinit bez registrace. V tom případě se kliknutím na tlačítko „Hledání“ otevře vyhledávací formulář, kam je možné zadat jméno osoby, krycí jméno, rejstříkové heslo nebo téma.

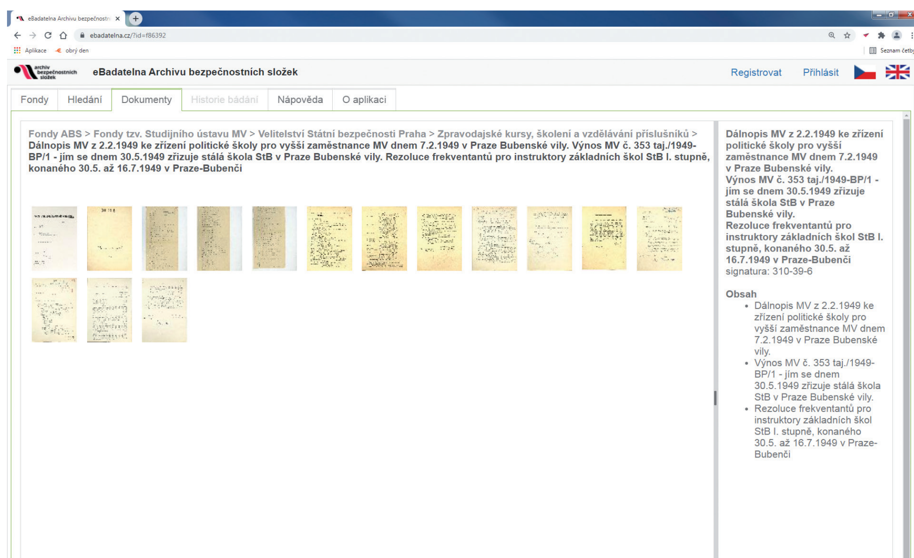

Obr. 5 Aplikace umožňuje prohledávat plnotextově všechna dostupná pole. Používá slovníky, které dokáží vyhledat většinu tvarů kořene daného slova bez ohledu na diakritiku. Při zadání některých velmi krátkých slov se může zobrazit velké množství výsledků (např. při dohledávání archiválií k problematice Řeků systém automaticky nabídne i archiválie, obsahující slovo řeka) – v tom případě je dobré použít některý z omezovačů či vyhledávat dle specifických kritérií. Výsledky jsou řazené dle relevance, tj. ty, které obsahují přímo zadané slovo, jsou na nejvyšších místech.[2]

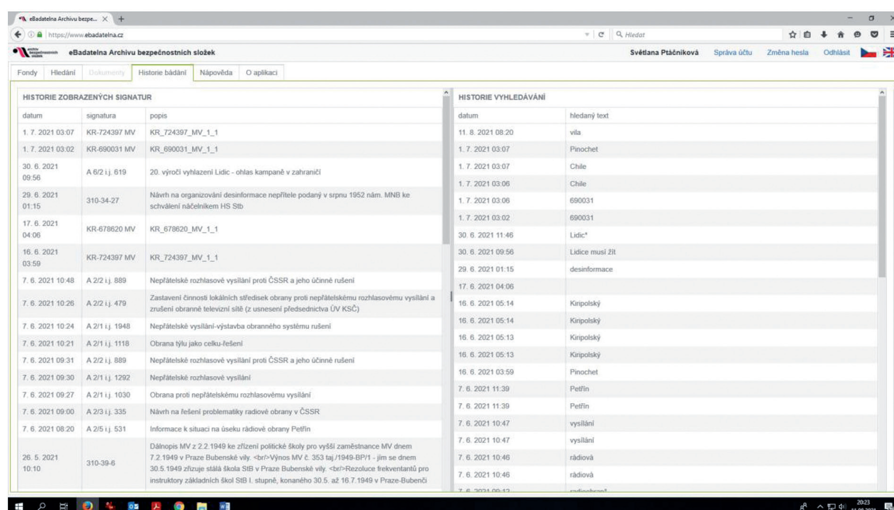

Obr. 6 Ve výsledcích figurují i krycí názvy svazků, tedy např. při zadání slova „vila" budou výsledky obsahovat i odkazy na svazky osob vedených pod tímto krycím jménem:

2 Vše je podrobně popsáno pod záložkou „Nápověda".

Obr. 7 Položky, u nichž je vpravo tlačítko „zobrazit", si registrovaný badatel (viz výše) může otevřít, a pokud ho archiválie zaujme, lze ji označit a stáhnout ve formě souboru PDF, opatřeného vodoznakem.

Obr. 8 Ještě krátce zmíním záložku Historie bádání – pokud na ni registrovaný badatel klikne, uvidí vlevo přehled zobrazených signatur a vpravo přehled jím vyhledávaných témat nebo jmen. Přehled signatur, zobrazených badatelem v daném roce, se stává součástí jeho badatelského listu.

Vol. 23/1 | 2021 Česko-slovenská historická ročenka pp. 87–97

DOI: 10.5817/cshr.2021.23.1.6

STUDIE

Informačný systém Elektronický archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky

LUCIA TOKÁROVÁ

The "Electronic Archive of the Ministry of Interior of the Slovak Republic" information system

In our current information society, the use of information and communication technologies is a necessary prerequisite for satisfying the public's increasing interest in easy and, above all, instant access to information contained in archival sources. The implementation of an electronic archival information system, which centrally stores archival heritage and makes archival documents available in electronic form, is an important step in the modernisation of state archives. The "Electronic Archive of the Ministry of the Interior of the Slovak Republic" system was created under the "Information Society" operational programme and serves as a central digital repository for archival documents and also as a web portal, which gives the general public faster and easier access to archival services. The information system contains basic information on archival collections, finding aids and electronic copies of archival documents. It uses electronic forms, giving users the opportunity to submit requests via the Internet in a user-friendly environment. In addition, the system facilitates optimisation and speeds up the internal processes of the State Archives. The individual functionalities of the specialised archive portal improve the efficiency of State Archives staff during collection, registration, preservation and access to archival documents. As large quantities of documents stored in the fonds and collections of state archives are gradually being digitised, archival documents will be increasingly available in digital form thanks to the system.

Keywords: Electronic Archive, digitisation, electronic services, archive portal.

Rozvoj digitálnych technológií preniká do všetkých oblastí spoločnosti a neustále prináša nové výzvy, ktorým musí čeliť aj slovenské archívnictvo. Používanie informačných a komunikačných technológií je i v tejto oblasti nevyhnutnou podmienkou napredovania k digitálnej európskej spoločnosti, na druhej strane tiež poskytuje príležitosti riešiť problémy, s ktorými dlhodobo zápasia štátne archívy. Ukladanie a sprístupňovanie obrovského množstva archívnych dokumentov je časovo a priestorovo náročné, navyše narastajúci záujem verejnosti je limitovaný nedostatočným personálnym i technickým zabezpečením archívov. V súčasnej informačnej dobe sa pritom zvyšuje zo strany bádateľov záujem o jednoduchý a najmä okamžitý prístup k digitálnym kópiám archívnych prameňov. Zavedenie elektronického archívneho informačného systému, ktorý by centrálne evidoval archívne dedičstvo a prostredníctvom elektronických služieb by občanom a odbornej verejnosti umožňoval komfortný prístup k archívnym dokumentom cez internet sa preto javí ako jeden z významných krokov k transformácii nevyhovujúceho stavu štátnych archívov a k ich modernizácii.

S týmto zámerom bol v rámci Operačného programu Informatizácia spoločnosti vytvorený špecializovaný portál Elektronický archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky (ISEA) ako moderné digitálne úložisko archívnych dokumentov, ktorý by zároveň zabezpečoval systematické preberanie a sprístupnenie čo najväčšieho množstva archívnych súborov a prostredníctvom elektronických služieb by občanom umožnil nenáročný prístup k informáciám obsiahnutým v archívnych dokumentoch. Ako dlhodobé centrálne úložisko má pritom zaistiť trvalé uloženie nielen elektronických záznamov, ale aj digitálnych kópií pôvodne listinných dokumentov uchovávaných v štátnych archívoch.[1]

Vecným gestorom uvedeného projektu je odbor archívov a registratúr Ministerstva vnútra SR a zastrešuje všetky štátne archívy – ústredný Slovenský národný archív a osem štátnych archívov s regionálnou územnou pôsobnosťou vrátane ich pracovísk a špecializovaných pracovísk. Pri budovaní informačného systému boli zohľadnené kľúčové medzinárodné štandardy, aby výsledné riešenie bolo integrovateľné do medzinárodného archívneho prostredia.[2]

---

1 Elektronický archív bol budovaný od roku 2013 v rámci Operačného programu Informatizácia spoločnosti (OPIS) financovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja. V integrácii elektronického systému sa pokračovalo v 2. fáze projektu v rámci Operačného programu Integrovaná infraštruktúra v rokoch 2016 – 2017. Bližšie informácie na webovom sídle Ministerstva vnútra Slovenskej republiky: https://www.minv.sk/?EA_MV; https://www.minv.sk/?elektronicky-archiv-mv-sr-2-faza (13. 5. 2021).

2 Elektronický archív zahŕňa koncepčný model a architektúru riešenia OAIS (Open Archival Information System ISO 14721:2003), všeobecný medzinárodný štandard pre archívny opis ISAD (G), metadátový štandard pre opis digitálnych zdrojov Dublin Core, štandard pre ar-

Zavedenie elektronických služieb pre verejnosť a umožnenie prístupu k voľne dostupným dokumentom v digitálnej podobe prináša hneď niekoľko výhod. Elektronický archív v prvom rade zjednodušuje a urýchľuje prístup k archívnym fondom a archívnym pomôckam pre odbornú i laickú verejnosť. Využívaním elektronických služieb odpadáva nutnosť osobnej návštevy alebo kontaktovania archívu. Sprístupnenie informácií o archívnych fondoch prostredníctvom online databázy nielen uľahčuje ich vyhľadávanie, ale zjednodušuje aj možnosti prístupu k dokumentom a skracuje čas potrebný na ich predkladanie. Služby sú poskytované rýchlejším a efektívnejším spôsobom. Elektronický archív navyše pomáha riešiť nedostatočné technické alebo personálne zabezpečenie archívov, keďže ponúka možnosť dlhodobého uloženia elektronických archívnych dokumentov, ktoré by si v súčasných podmienkach štátnych archívov vyžadovalo významné investície do technického vybavenia. Efektívnejšie poskytovanie služieb pritom vytvára časové úspory pracovníkom archívu.

Nezanedbateľným prínosom predovšetkým z pohľadu archivára je optimalizácia a zrýchlenie interných procesov štátnych archívov, najmä zjednodušenie vyraďovacieho procesu, systematické preberanie a evidovanie archívnych dokumentov. Elektronický archív súčasne zabezpečuje centralizáciu systémov. Zavedenie jedného centralizovaného elektronického archívu, do ktorého sú začlenené existujúce informačné systémy štátnych archívov, umožňuje evidovanie archívneho dedičstva v rámci ústrednej evidencie.[3] Pracovníci archívov majú možnosť vstupovať do online databázy a aktualizovať príslušné informácie týkajúce sa jednotlivých archívnych fondov. V neposlednom rade systém zabezpečuje ochranu archívneho dedičstva. Zavedením informačného systému je zaistená nielen zvýšená bezpečnosť, uchovávanie a ochrana elektronických dokumentov, ale zároveň je umožnené i ukladanie digitalizovaných, pôvodne neelektronických dokumentov, na ochranu ktorých je nevyhnutné zabezpečiť prísne podmienky zamedzujúce ich poškodeniu alebo odcudzeniu. Prístup k digitálnym kópiám listinných dokumentov takýmto spôsobom chráni originály archívnych dokumentov.

---

chívne pomôcky EAD (Encoded Archival Description) a štandard pre opis metadát METS (Metada Encoding and Transmission Standard). *Štúdia uskutočniteľnosti – Elektronický archív Ministerstva vnútra SR*, 2012, s. 45, online in: https://www.opis.gov.sk/data/files/3941_el-arch-mv-sr.pdf?csrt=17200074138207848645 (13. 5. 2021).

3 Elektronický archív je prepojený s existujúcimi systémami archívov, napr. s informačným systémom na správu registratúry Fabasoft, s aplikáciou WinAfondy slúžiacou na evidenciu archívneho dedičstva a pod.; do elektronického archívu boli migrované výstupy s aplikácie Bach – Inventáre používanej na vyhotovovanie archívnych pomôcok. *Štúdia uskutočniteľnosti – Elektronický archív Ministerstva vnútra SR*, 2012, s. 14–15, online in: https://www.opis.gov.sk/data/files/3941_el-arch-mv-sr.pdf?csrt=17200074138207848645 (13. 5. 2021).

Problém, ktorý vystupuje do popredia pri zavedení elektronického systému a zabezpečovaní efektívneho sprístupňovania archívnych dokumentov, je digitalizácia enormného množstva archívnych dokumentov. Štátne archívy v súčasnosti spravujú viac ako 200-tisíc bežných metrov dokumentov, z ktorých je len minimum v elektronickej podobe. Navyše časová a finančná náročnosť procesu digitalizácie vyžadujúca značné investície výrazne odďaľuje možnosť komplexného poskytovania služieb, ktoré vo veľkej miere zaostávajú za okolitými krajinami. Aj z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov na zabezpečenie technického vybavenia a realizácie samotnej digitalizácie, s ktorými zápasia slovenské archívy, ponúka v súčasnosti elektronický archív predovšetkým základné informácie o archívnych fondoch a archívnych zbierkach spravovaných štátnymi archívmi a predstavuje elektronické komunikačné centrum umožňujúce podávať online žiadosti o prístup k archívnym dokumentov. Systém okrem toho slúži ako platforma pre vzájomnú komunikáciu s inštitúciami verejnej správy.[4]

Služby používateľského rozhrania

Používateľské služby elektronického archívu sú dostupné cez špecializovaný portál Elektronické služby Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, ktorý umožňuje všetkým záujemcom (občanom, bádateľom, podnikateľom alebo domácim či zahraničným inštitúciám verejnej správy) prístup k archívnym dokumentom.[5]

Základnou podmienkou pre využívanie elektronických služieb je registrácia k personalizovanej funkcionalite archívu, teda vytvorenie osobného prostredia

4 V zmysle zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov majú pôvodcovia registratúry podľa § 16 ods. 3 uvedeného zákona povinnosť predkladať návrh na vyradenie registratúrnych záznamov elektronicky prostredníctvom elektronického formulára v Elektronickom archíve Slovenska.

5 Prístup k elektronickým službám je umožnený na portáli Elektronických služieb Ministerstva vnútra Slovenskej republiky https://portal.minv.sk v sekcii Životné udalosti – Elektronický archív Slovenska: https://portal.minv.sk/wps/wcm/connect/sk/site/main/zivotne-situacie/Elektronicky-archiv-Slovenska/ (13. 5. 2021); tiež cez Ústredný portál verejnej správy (ÚPVS) www.slovensko.sk v sekcii Životné situácie – Občan a štát – Archív dokumentov Slovenskej republiky – Prístup k elektronickým archívnym dokumentom Slovenskej republiky: https://www.slovensko.sk/sk/zivotne-situacie/zivotna-situacia/_pristup-k-elektronickym-archiv/ (13. 5. 2021); alebo prostredníctvom odkazu na webovom sídle Ministerstva vnútra Slovenskej republiky www.minv.sk v sekcii Verejná správa – Archívy, registratúry, heraldika – Archívnictvo – Elektronický archív Slovenska: https://www.minv.sk/?elektronicky-archiv-slovenska-mv-sr (13. 5. 2021).

Obr. 1: Náhľad na úvodnú stránku portálu Elektronické služby Ministerstva vnútra Slovenskej republiky.

fyzickej alebo právnickej osoby, prostredníctvom ktorého používateľ komunikuje so štátnym archívom a podáva vybrané žiadosti. Nevyhnutným predpokladom je pritom prihlásenie cez aktivovaný elektronický občiansky preukaz s elektronickým čipom (tzv. eID karta) na Ústrednom portáli verejnej správy a aktívne osobné prostredie.[6]

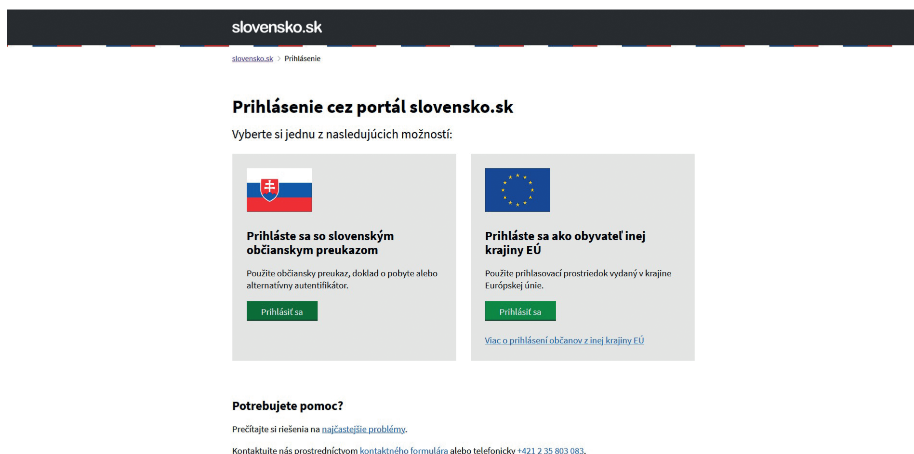
Pre neregistrovaných používateľov elektronického archívu je aj bez prihlásenia prístupné prezeranie obsahu archívu a vyhľadávanie v archívnych fondoch a archívnych zbierkach všetkých štátnych archívov. Prostredníctvom funkcie fulltextového vyhľadávania v online databáze majú používatelia možnosť vyhľadávať štruktúrované údaje o archívnych fondoch,[7] môžu prezerať voľne prístupné archívne pomôcky a majú tiež k dispozícii náhľady voľne prístupných dokumentov.[8]

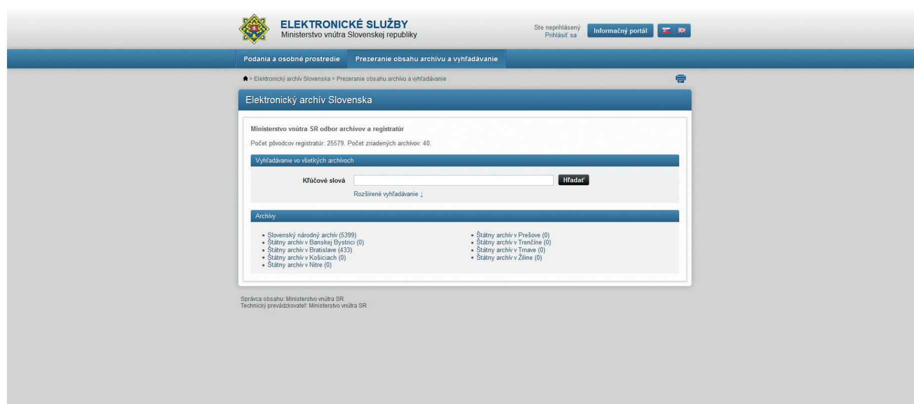
6 Fyzická osoba má možnosť požiadať o vytvorenie osobného prostredia prostredníctvom formulára Podanie žiadosti o vytvorenie osobného prostredia pre fyzickú osobu. Právnická osoba podáva žiadosť o vytvorenie personalizovaného prostredia pre právnickú osobu cez univerzálne podanie na Ústrednom portáli verejnej správy www.slovensko.sk v sekcii Všeobecná agenda – poskytovateľ služby Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky: https://www.slovensko.sk/sk/detail-sluzby?externalCode=App.GeneralAgenda (13. 5. 2021).

7 Opisy archívnych fondov sú vyhotovované podľa všeobecného medzinárodného štandardu pre archívny opis ISAD(G): General International Standard Archival Description, Second Edition.

8 Systém poskytuje funkcionalitu pristupovania k trom typom dokumentov – k voľne dostupným archívnym dokumentom bez obmedzení, k archívnym dokumentom prístupným len po prihlásení a k archívnym dokumentom s obmedzeným prístupom. *Používateľská príručka elektronických služieb – Elektronický archív MV SR*, s. 11, online in: https://portal.minv.sk/

Obr. 2: Náhľad na prihlásenie cez Ústredný portál verejnej správy s elektronickým občianskym preukazom.

Obr. 3: Prezeranie obsahu archívu a vyhľadávanie v elektronickom archíve.

Registrovaným používateľom umožňuje systém po prihlásení plnohodnotné využívanie dostupných elektronických služieb. Okrem vyhľadávania archívnych fondov a archívnych pomôcok majú možnosť podania žiadostí o prístup k archívnym dokumentom alebo vkladania komentárov. V rámci svojho osobného prostredia môžu prezerať históriu podaných žiadostí a sprístupnený obsah archívu, uložené kritériá vyhľadávania či termíny návštev archívu. K dispo-

wps/wcm/connect/492c6e0d-a05c-4681-8da0-3bea43715084/ISEA_Pouzivatelska_prirucka+elektronickych+sluzieb_v30_+2017_04_19.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=492c6e0d-a05c-4681-8da0-3bea4371508 (20. 5. 2021).

zícii majú tiež aktuálne štatistiky, napr. o počte zriadených archívov, archívnych pomôcok alebo inventárnych záznamov a podobne.[9]

Podávanie žiadostí o prístup k archívnym dokumentom v rámci bádateľskej a správnej agendy prebieha prostredníctvom elektronických formulárov. Používateľ má možnosť požiadať o predloženie archívnych dokumentov na štúdium v archíve, resp. o prístup k elektronickým archívnym dokumentom, o nahliadnutie do matriky či vyhotovenie neosvedčených kópií z archívnych dokumentov, prípadne požiadať o súhlas vyhotovovať kópie archívnych dokumentov v priestoroch archívu vlastným reprografickým zariadením. Podmienkou pre podanie uvedených žiadostí je vyplnený bádateľský list. Elektronický archív tiež umožňuje službu poskytnutia správnej informácie z archívu v podobe výpisu, odpisu, potvrdenia alebo osvedčenej kópie z archívneho dokumentu alebo povolenie nasnímať priestory archívu na vzdelávacie, propagačné alebo komerčné účely.

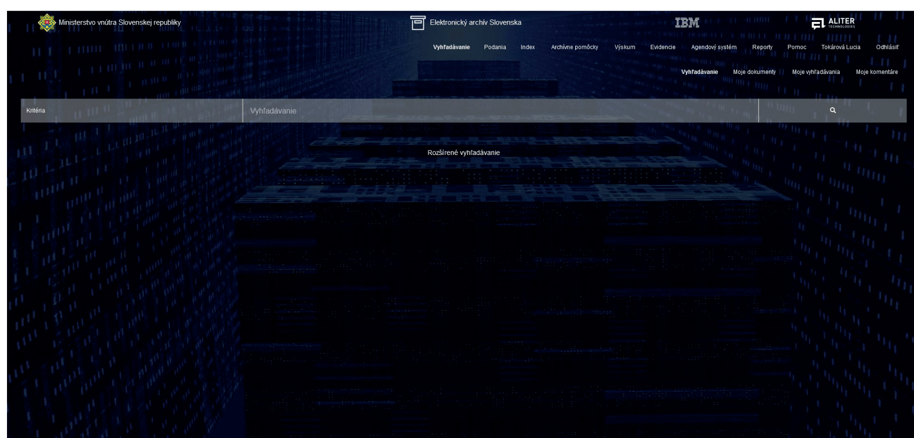
Ďalšie služby spojené s vyraďovacím a mimovyraďovacím konaním umožňujú správcom registratúry iniciovať vyraďovacie konanie a podávať návrh na vyradenie registratúrnych záznamov[10] alebo poskytujú občanom možnosť ponúknuť archívu dokumenty v ich osobnom vlastníctve ako dar, na predaj alebo na úschovu v mimovyraďovacom konaní. Do elektronického archívu je zároveň možné vkladať vyradené registratúrne záznamy s trvalou dokumentárnou hodnotou, zdigitalizované archívne dokumenty cez zdieľané úložisko v rámci mimovyraďovacích konaní, ako aj dávky archívnych dokumentov a elektronických kópií s podpornou službou spravovania elektronických archívnych dokumentov.

9 *Používateľská príručka elektronických služieb – Elektronický archív MV SR*, s. 10, online in: https://portal.minv.sk/wps/wcm/connect/492c6e0d-a05c-4681-8da0-3bea43715084/ISEA_Pouzivatelska_prirucka+elektronickych+sluzieb_v30_+2017_04_19.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=492c6e0d-a05c-4681-8da0-3bea43715084 (20. 5. 2021).

10 Pred podaním návrhu na vyradenie registratúrnych záznamov je právnická osoba povinná požiadať o vytvorenie personalizovaného prostredia právnickej osoby, ktorú zastupuje. Prístup pre zamestnanca zabezpečuje štatutár. Povinnou prílohou k návrhu na vyradenie je zoznam vecných skupín registratúrnych záznamov navrhnutých na vyradenie, ktorý má správca registratúry možnosť vytvoriť pomocou elektronického formulára alebo priložiť k návrhu na vyradenie ako prílohu.

Agendy archívneho portálu

Pracovníkom štátnych archívov poskytuje potrebnú funkcionalitu na prácu v elektronickom archíve špecializovaný archívny portál. Procesy vykonávané v rámci archívneho portálu pokrývajú základné odborné činnosti archivára, ako vyraďovanie registratúrnych záznamov a preberania archívnych dokumentov od ich pôvodcov alebo vlastníkov na úseku predarchívnej starostlivosti, evidovanie preberaných archívnych dokumentov a udržiavanie evidencie v súlade s aktuálnym stavom, ďalej sprístupňovanie archívnych dokumentov vypracúvaním archívnych pomôcok a nakoniec umožňovanie prístupu širokej verejnosti k archívnym dokumentom, archívnym pomôckam a k evidencii archívneho dedičstva.

Obr. 4: Náhľad na úvodnú obrazovku archívneho portálu.

Práca s archívnym portálom je v súvislosti s uvedenými činnosťami rozdelená do nasledovných oblastí – vyhľadávanie, podania, index, archívne pomôcky, výskum, evidencie, agendový systém a reporty. Na spracovanie bádateľskej a správnej agendy má archivár k dispozícii funkcionalitu podania, ktorú využíva pri vybavovaní žiadostí podaných od občanov cez používateľské rozhranie, pri vyrubovaní a spracovaní správnych poplatkov a poplatkov za služby archívu, ako aj pri organizovaní svojej činnosti prostredníctvom úloh.

Záložka Index slúži na zobrazovanie štruktúry obsahu archívu, opisných metadát a archívnych súborov. Vďaka tejto funkcionalite môže archivár prehľadávať a zobrazovať obsah archívu, aktualizovať uložené záznamy a ich metadáta.

Elektronický archív ďalej umožňuje tvorbu, evidovanie a sprístupňovanie archívnych pomôcok v elektronickej podobe. Samotný text úvodu archívnej

Obr. 5: Ukážka podaní v rámci bádateľskej a správnej agendy zobrazených na archívnom portáli.

Obr. 6: Náhľad na zoznam archívnych pomôcok uložených v elektronickom archíve zobrazený na archívnom portáli.

pomôcky je možné vytvoriť prostredníctvom textového editora priamo vo formulári alebo nahrať digitalizovaný spolu s archívnou pomôckou. Archivár má v rámci archívneho portálu takisto možnosť vytvoriť vlastný výskum a evidovať k nemu uložené vyhľadávania, označené archívne dokumenty a vlastné poznámky.

Pomocou funkcionality evidencie zabezpečuje systém vedenie vybraných evidencií v súlade s aktuálnym stavom, napr. vedenie evidencie pôvodcov archívnych fondov a pôvodcov registratúry formou zložiek pôvodcov obsahujú-

cich všetky potrebné informácie alebo vedenie evidencií prírastkov, úbytkov a depozitov, ktoré obsahujú údaje o preberaných a vyradených archívnych dokumentoch a sú elektronickou náhradou papierovej knihy prírastkov, úbytkov a depozitov. Záložka Agendový systém umožňuje prehľadnú prácu s vyraďovacími, mimovyraďovacími a následnými preberacími konaniami. Spravovanie jednotlivých konaní sa v elektronickom archíve uskutočňuje prostredníctvom úloh, ktoré vznikajú na základe podaní na portáli elektronických služieb. Vďaka tejto funkcionalite je navyše prístupné vkladanie digitalizátov do elektronického archívu.

V rámci archívneho portálu majú archivári tiež k dispozícii reporty, ktoré poskytujú v závislosti od príslušnej role v informačnom systéme možnosť sledovať výstupy rôznych štatistík, napr. počet aktívnych osobných prostredí v elektronickom archíve, vydaných správnych informácií, prehľad bádateľov alebo predložených žiadostí, počet archívnych pomôcok a inventárnych záznamov a podobne.

Záver

Uvedené možnosti, ktoré ponúka elektronický archív, poukazujú na jeho významnú úlohu v modernizácii štátnych archívov. Vďaka jeho funkcionalitám umožňujúcim archivárom vykonávať odborné činnosti rýchlejším a efektívnejším spôsobom majú záujemcovia z radov odbornej i laickej verejnosti možnosť jednoduchšieho prístupu k službám archívov, navyše v príjemnom používateľskom prostredí. Jednoduchý online prístup pritom možno ešte väčšmi oceniť v podmienkach svetovej pandémie, ktorá prinútila spoločnosť aktívnejšie využívať moderné technológie. Práve v čase, keď sú archívy pre bádateľov v dôsledku protipandemických opatrení mnohokrát neprístupné a štátne archívy sú nútené pri poskytovaní služieb zohľadňovať i otázku bezpečnosti, predstavujú online platformy a masívna digitalizácia kľúčovú úlohu. Vo väčšej miere sa ukazuje nevyhnutné pracovať na **urýchlení technologickej transformácie** štátnych archívov, ktoré tak môžu prostredníctvom vzdialeného prístupu poskytovať nielen komfortný, ale aj bezpečný prístup k informáciám obsiahnutým v archívnych dokumentoch a sprístupňovať archívne pramene v ich digitálnej podobe.

S postupným procesom digitalizácie obrovského množstva dokumentov uložených vo fondoch a zbierkach štátnych archívov sa bude elektronický archív ďalej rozvíjať a ako moderné archívne úložisko a webový portál môže v budúcnosti poskytovať komplexné sofistikované služby pre občanov a odbornú

verejnosť. Elektronický archív už dnes prináša možnosť efektívnejšie uspokojovať požiadavky občanov a bádateľov a vytvára zo štátnych archívov modernejšie pracoviská zabezpečujúce ochranu a sprístupňovanie slovenského archívneho dedičstva.

MEMORABILIE

DOI: 10.5817/cshr.2021.23.1.7

MEMORABILIE

Spomienky a návraty

IVAN KAMENEC

Redakcia Česko-slovenskej historickej ročenky ma požiadala, aby som napísal niekoľko reflexií na svoje dvadsaťtriročné pôsobenie v bilaterálnej komisii slovenských a českých historikov. Ponuka mi nechtiac pripomenula môj pokročilý vek, lebo ako poznamenal Milan Lasica, „spomienky sú príznakom staroby". V tom čase sa od nie ešte celkom senilných seniorov občas očakávajú memoárové vyjadrenia, pokiaľ možno bez mentorstva. Pokúsim sa o to, lebo ponuka ma primäla k opätovnému prezretiu si nejakých dostupných materiálov (napríklad viacerých zväzkov tejto ročenky), čím som nevdojak aj trochu „omladol". V tejto súvislosti mi na um prichádzajú slová Alexandra Matušku, ktorý na margo memoárových textov napísal, s pre neho typickým sarkastickým nadhľadom: „Kto povie o sebe celú pravdu, aj keby chcel? A keď veľmi chce, už nehovorí pravdu. Každý povie nejakú, celú nikto. Celá sa však dá uhádnuť z tej povedanej." Asi to platí aj pri mojom spomienkovom pokuse, v rámci ktorého sa mi pred očami vynárajú predovšetkým pohodové zážitky a skúsenosti z mojej činnosti v komisii. Pravdaže, nechcem, neviem a na tomto mieste vlastne ani nemôžem čo len stručne opísať doterajšiu mnohostrannú činnosť Slovensko-českej/Česko-slovenskej komisie historikov. Pevne však verím, že táto téma si raz nájde svojho kvalifikovaného autora, ktorý sa jej bude patrične venovať. Komisia si to zaslúži, lebo sa svojou prácou trvalo zapísala do dejín českého a slovenského dejepisectva za ostatných takmer tridsať rokov.

Moje stručné spomienkové poznámky a postrehy nemajú presne vymedzenú vnútornú tematickú ani chronologickú štruktúru. Zahrnujú obdobie od roku 1994 do roku 2017, kedy sa skončilo moje členstvo v komisii, hoci jej činnosť ďalej pozorne sledujem a teším sa z jej úspechov. Uvedomujem si, že moje spo-

mínanie je dosť neusporiadané, torzovité. Objavujú sa v ňom viac-menej náhodne vybrané subjektívne názory na udalosti a činnosť komisie, na jej členov i mnohých jej obetavých spolupracovníkov vo svetle, v akom som ich osobne zažíval a vnímal. Činnosť v komisii totiž považujem za jednu z najplodnejších a zároveň najpríjemnejších stránok svojho profesionálneho života, na ktorú som až neskromne pyšný. Na prácu a stretávanie v komisii som sa vždy úprimne tešil, nebral som ju ako nepohodlnú či zaťažujúcu povinnosť. Pracovné rokovania s jej členmi boli nielen plodné, efektívne, ale mali neformálny, žičlivý charakter a priebeh. To im dávalo zvláštne, navzájom dobroprajné črty. Prirodzene, nemali sme na všetky prerokúvané otázky rovnaké názory, ale vedeli sme si ich vydiskutovať v kolegiálnom a tolerantnom duchu. Keď sa „zaiskrilo", vedeli sme naše polemické diskusie odľahčiť, lebo sme mali spoločné ciele. Nepamätám si, že by sa v komisii prejavili nejaké známky paternalizmu, bolestínskej urazenosti alebo ukrivdenia. Úspešne sme sa vyhli mentorovaniu, rekriminovaniu alebo legendarizovaniu a vyvolávaniu sentimentálnych emócií, čo neraz sprevádza prácu historikov v susediacich štátoch. Naopak, smerom k verejnosti sme s takýmito javmi rozhodne bojovali a potierali ich. Dúfam, že sa veľmi nemýlim, ak poviem, že tie isté alebo podobne dobré pocity z práce v komisii, ako ja, mala tiež väčšina jej členov.

Bilaterálne komisie historikov majú v českej a slovenskej historiografii už niekoľko desaťročnú tradíciu. Naša komisia, ktorá začala svoju činnosť v roku 1994, mala však špecifické, do určitej miery paradoxné príčiny svojho vzniku. Nekonštituovala sa totiž žiadnym vrchnostenským príkazom alebo organizovaným podnetom, ale spontánne z autentickej vnútornej potreby historickej obce, čo pozitívne determinovalo celú jej činnosť. Nebol to však len entuziazmus a odhodlanie, ale pri jej rodnom listom stáli aj aktuálne politické udalosti a dobová spoločenská atmosféra: rozdelenie Českej a Slovenskej federatívnej republiky na dva samostatné štáty v roku 1993. Tento štátoprávny akt prijímala časť verejnosti i dejepisci (vrátane autora tohoto textu) nie vždy len s nadšením, ale aj s istými, našťastie, nepotvrdenými, obavami, prinajmenšom s rozpakmi. Vtedy skupina historikov z oboch strán rieky Moravy (Karel Pichlík, Robert Kvaček, Dušan Kováč) na jednom odbornom pracovnom stretnutí v Brne vo februári 1994 nastolila myšlienku vytvoriť bilaterálnu česko-slovenskú komisiu historikov. Jej prvotným, zo začiatku vcelku skromným, ale dôležitým cieľom bolo dosiahnuť, aby po rozdelení spoločného štátu budúca bilaterálna komisia v rámci svojej organizačnej základne kontinuálne nadväzovala na odbornú spoluprácu i neformálne kolegiálne a vždy nadštandardne priateľské styky historikov v oboch novovytvorených štátoch. Možno konštatovať, že činnosť komisie nikdy nemala formálny či nebodaj oslavný, ale predovšetkým inšpirujúci

pracovný charakter. Ak sa kritický obzrieme na doterajšie aktivity komisie, môžeme konštatovať, že tento cieľ sa podarilo naplniť, hoci nie vždy v optimálnej podobe a podľa pôvodných predstáv.

O úmysle a konkrétnych prípravách utvorenia tejto inštitúcie som sa dozvedel v apríli 1994, na vedeckej konferencii historikov na Donovaloch, venovanej päťdesiatemu výročiu Slovenského národného povstania. Tu sa – úplne mimo obsahového programu vlastnej konferencie – sformovali organizačné pravidlá, princípy i personálne obsadenie budúcej komisie. Tá od začiatku jej pôsobenia mala osemnásť členov s paritným zastúpením slovenských a českých historikov. Medzi nich som sa dostal aj ja. Dokonca som sa stal predsedom slovenskej sekcie komisie. Funkciu som vykonával dvadsať rokov. Mojím predsedníckym pendantom na českej strane bol Vilém Prečan. Spolupráca s ním bola harmonická, pre mňa zvlášť prínosná a poučná. Mohol som z nej čerpať ja i celá komisia podnety z jeho neutíchajúcich inšpiratívnych nápadov. Vila Prečana som, v dobrom slova zmysle, považoval za akúsi „šťuku v rybníku", lebo svojou invenciou a návrhmi v mnohých smeroch inšpiroval rôzne stránky práce komisie. Medzi iným, bol aj iniciátorom vydávania Česko-slovenskej historickej ročenky, o ktorej sa ešte vo svojom texte zmienim. Výber členov komisie sa robil po predchádzajúcej konzultácii a súhlase príslušných pracovníkov, a po schválení v Národných komitétoch historikov v oboch republikách. Meradlom tu bolo odborné zameranie a predchádzajúca, resp. aktuálna výskumná činnosť a spolupráca, viac alebo menej tematicky zameraná na otázky z dejín susednej krajiny a najmä komparácia mnohovrstevných vzájomných vzťahov. Ďalším kritériom bola snaha, aby v komisii mali zastúpenie bádatelia z hlavných vedecko-výskumných historických pracovísk v Českej republike a v Slovenskej republike. Pri výbere členov sa podľa možností prihliadalo aj na regionálne zastúpenie. Pravdaže, vzhľadom na intenzívny nárast univerzít, resp. vedeckých ústavov v oboch štátoch po roku 1989, a limitovaný počet členov komisie, sa nemohlo uvedené kritérium celkom naplniť. V oboch národných sekciách mali prevahu historici zaoberajúci sa témami z problematiky 19., resp. 20. storočia, kedy česko-slovenské vzťahy v dejinách boli najintenzívnejšie a ich témy sa tak logicky stávali najčastejším objektom výskumu historikov. V komisii mali však zastúpenie aj jej dvaja zakladajúci členovia, historici starších dejín (Jindřich Schulz a Viliam Čičaj), ktorí jej výdatne pomáhali po organizačnej i odbornej stránke, keď pripravili vedecké podujatia tiež z problematiky dejín raného novoveku.

Pri posudzovaní zloženia členov komisie možno jej vyčítať, že sa tu málo rešpektoval, dnes tak prísne sledovaný, rodový princíp. V jednotlivých etapách jej činnosti vždy bola v oboch republikových sekciách zastúpená iba jedna ko-

legyňa. Pritom Miloslava Melanová, Mária Dobríková a Xénia Šuchová zanechali svojou odbornou a organizačnou prácou v komisii výraznú stopu a s veľkou mierou prispievali k priateľskej atmosfére, ktorá tam vládla. Treba ešte konštatovať, že akousi čestnou neoficiálnou a neformálnou členkou komisie bola pani Helena Prečanová, ktorá na našich akciách sprevádzala, pokiaľ jej to zdravotný stav dovoľoval, svojho manžela. Popri tom však z vlastnej iniciatívy rôznymi aktivitami obetavo pomáhala riešiť organizačné problémy, ktoré sa vyskytli v rámci pracovných zasadnutí komisie. Bola jej „dobrou dušou" a vynikajúcou hostiteľkou. Mimoriadne sme to pocítili na 29. zasadnutí komisie, ktoré sa konalo v septembri 2008 v nemeckom Scheinfelde, kam nás veľkoryso pozvali manželia Prečanovci a pripravili nám tam aj zaujímavý mimopracovný program. Mimochodom, tieto sprievodné, mimopracovné aktivity (exkurzie, návštevy kultúrnych a iných spoločenských akcií) sa stali, pokiaľ na to zvýšil čas a bolo to čo len trochu možné, vítanou doplnkovou súčasťou jednotlivých zasadnutí komisie.

Pri svojich spomienkových poznámkach nemôžem zabudnúť na dvoch tajomníkov komisie, ktorí patrili k jej zakladajúcim členom. Na českej strane to bol Vojtech Čelko a na slovenskej Roman Holec. Bez ich nesmierne obetavej práce a nasadenia by činnosť komisie nebola možná – aspoň ja si to neviem vôbec predstaviť. Vychádzam pritom hlavne z osobnej skúsenosti predsedu slovenskej sekcie komisie. Pri svojej organizačnej (ne)schopnosti, administratívnej nešikovnosti a bezradnosti, by som bez Romanovej obetavosti, komunikatívnosti, pružnosti a obdivuhodnej trpezlivosti – najmä pri rokovaniach s byrokratickými orgánmi –, svoju predsednícku funkciu nezvládol. Bolo preto celkom prirodzené, že po mojom odchode z postu predsedu slovenskej sekcie, toto miesto zaujal profesor Holec. Ešte treba upozorniť, že členmi komisie sa stali zväčša poprední historici, ktorí na svojich materských pracoviskách zastávali zodpovedné riadiace posty. Na univerzitách to boli profesori, docenti, vedúci katedier. Na vedeckých ústavoch riaditelia, ich námestníci, vedúci oddelení či iní funkcionári. Svedčí o tom nasledujúci zoznam: Robert Kvaček, Vilém Prečan, Jindřich Schulz, Jan Rychlík, Vladimír Goněc, Dušan Kováč, Roman Holec, Miroslav Pekník, Jozef Bystrický, Eduard Nižňanský, Peter Švorc, Miloslav Čaplovič, Mária Dobríková, Xénia Šuchová, Miloslava Melanová, Jaroslav Pažout, Viliam Čičaj, Karel Pichlík, Josef Harna, Vojtech Čelko, Jan Němeček. Ich členstvo v komisii nikdy nebolo formálne či iba reprezentatívne. Upozorňujem na to, lebo spomínaní kolegovia, napriek všetkej svojej pracovnej vyťaženosti, považovali prácu v komisii za jednu zo svojich priorít. Vlastným úsilím, ale aj svojou nespornou vedeckou a morálnou autoritou jej výdatne pomáhali nielen po odbornej stránke, ale aj pri stále náročnejšom finančnom

zabezpečovaní jej chodu. Nespomínam tu všetky ich kroky a zásluhy, lebo určite by som niektoré vynechal. Teda aspoň niekoľko príkladov: D. Kováč z postu vedeckého tajomníka SAV vyrokoval dohodu medzi predsedníctvami SAV a AV ČR o recipročnom krytí pracovných zasadnutí komisie dva razy do roka; českí kolegovia sa zas pričinili, že väčšinu doterajších čísiel ročenky hradila česká grantová agentúra; R. Kvaček, vďaka svojej viac ako šesťdesiatročnej pedagogickej práci, vychoval stovky českých historikov a vždy vedel medzi nimi nájsť autorov referátov pre jednotlivé vedecké podujatia komisie. V tomto smere výdatne pomáhali aj ďalší členovia komisie – vysokoškolskí učitelia, ktorí po organizačnej i odbornej stránke spoľahlivo zabezpečovali jej zasadnutia na pôde svojich materských pracovísk.

Počas môjho pôsobenia v komisii sa v nej z najrôznejších dôvodov vystriedalo, pokiaľ si to dobre pamätám, dvadsaťšesť kolegov a kolegýň. Veľmi bolestne sa nás dotkli úmrtia zakladajúcich členov komisie: nezabudnuteľnej Marienky Dobríkovej, i po nej nastupujúcej usilovnej a obetavej Xeni Šuchovej, skromného, inšpiratívneho a tolerantného Karla Pichlíka, pracovitého a veselého Josefa Harnu. Všetci zanechali v komisii svoju nezmazateľnú stopu a nezabudnuteľnú ľudskú spomienku.

Univerzity zohrávali v činnosti našej komisie zvlášť dôležitú úlohu po stránke organizačnej, odbornej a propagačnej. Úplná väčšina pracovných zasadnutí komisie a jej pravidelných sprievodných odborných akcií, ktoré sa konali dva razy do roka – striedavo raz na Slovensku, raz v Česku, prebiehali – až na niekoľko výnimiek – v mestách, kde sídlili univerzity a vysoké školy, no aj aktívne a rešpektované múzeá, archívy a knižnice. Zachovať periodicitu dvoch stretnutí za rok nebolo jednoduchou vecou a v podmienkach bilaterálnych komisii to bola mimoriadna výnimka, ktorá nemala obdobu. Sám som bol prekvapený, že sme to zvládli. Môj defetistický návrh, aby sme zmiernili toto „pekelné“ tempo a stretávali sme sa len raz v roku, bol ostatnými členmi komisie, našťastie, zamietnutý.

Na pôde univerzít, no aj iných pracovísk komisia, za nevyhnutnej organizačnej i obsahovej podpory hostiteľov, usporadúvala odborné konferencie, semináre, pódiové diskusie so študentmi a iné akcie. Na pôde Technickej univerzity v Liberci sa od roku 1991 každoročne konajú pre pedagógov stredných, resp. základných škôl tzv. liberecké dni – semináre k vybraným otázkam českých a slovenských dejín. Túto akciu, podobne ako pracovné stretnutia mladých českých a slovenských historikov na pôde Univerzity v Hradci Králové má pod odborným a organizačným patronátom Česko-slovenská/Slovensko-česká komisia historikov. Nejde tu len o symbolickú formu podpory, ale na akciách v Liberci a v Hradci Králové sa so svojimi referátmi a aktívnymi vystúpeniami

v diskusii zúčastňujú aj členovia komisie. A ešte jeden bonus: Komisia podľa svojich (stále sa zmenšujúcich) finančných prostriedkov udeľuje cenu mladým autorom za najlepšie odborné publikácie, týkajúce sa vzájomných vzťahov z českých a slovenských dejín. Pravidelnou plodnou spoluprácou komisie s jednotlivými univerzitami sa jej činnosť dostávala hlbšie do povedomia nielen príslušných vysokých škôl a ich pracovníkov, ale aj tamojších poslucháčov histórie, niekedy vari tiež širšej verejnosti, zaujímajúcej sa o národné a štátne dejiny.

Počas zasadaní komisie jej členov oficiálne prijímali najvyšší akademickí funkcionári príslušných univerzít: rektori, prorektori, dekani, prodekani, vedúci katedier, resp. ústavov. Ďalším prínosom spolupráce bol fakt, že členovia komisie alebo iní historici, ktorí boli na jej odborné podujatia pozývaní, sa bezprostredne v osobnom styku vzájomne spoznávali s kolegami na hostiteľských pracoviskách. Treba len dodať, že táto „chémia" zohrávala veľmi dôležitú úlohu aj v osobných priateľských a navzájom sa inšpirujúcich vzťahoch vo vnútri komisie a v jej celkovej organizačnej či odbornej činnosti. Treba len dúfať, že sa to pozitívne odrazí v budúcom vývoji. Túto „vedľajšiu", no veľmi dôležitú úlohu komisie hodnotím z retrospektívy svojho 23-ročného členstva v nej ako jeden z dôležitých prínosov pre české a slovenské dejepisectvo. V tejto súvislosti však treba upozorniť, že komisii sa nepodarilo naplniť jeden z jej pôvodných cieľov, ktorým bolo iniciovať založenie katedry alebo aspoň subkatedry bohemistiky na pôde z niektorých slovenských univerzít. Mal tak vzniknúť pendant slovakistiky, ktorá sa prednáša na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe.

Obsahový záber odborných podujatí komisie bol veľmi široký a pestrý. V niekoľkých smeroch azda aj prekračoval jej pôvodné zameranie. K jednotlivým témam vystupovali s referátmi kolegovia z oblasti sociológie, etnológie, politológie literárnej histórie a kunsthistórie, religionistiky atď. Prirodzene, že všetky témy priamo alebo nepriamo súviseli s česko-slovenskými vzťahmi, s ich problémami i konfliktmi, ktoré vrcholili v dvojnásobnom vzniku (obnovení), ale aj dvojnásobnom rozpade republiky. Témy vedeckých akcií komisie boli venované politickým, hospodárskym, sociálnym, vojenským, náboženským a dokonca aj športovým česko-slovenským vzťahom, vrátane problému sociálneho vysťahovalectva, resp. politického exilu v jednotlivých obdobiach 75-ročnej existencie spoločného štátu. Niekoľko odborných podujatí venovala komisia problematike tunajších národnostných menšín a náboženských komunít: maďarskej, nemeckej, poľskej, ukrajinsko-rusínskej, rómskej a židovskej. Tieto konferencie sa konali na pôde pracovísk, ktorých vedeckí pracovníci sa príslušnej problematike prednostne venovali a svojimi príspevkami prispeli k úspešnému priebehu konkrétneho podujatia. Viac razy sa komisia zaoberala aj prob-

lematikou českej a slovenskej historiografie, ktorej najnovšie výsledky zverejňovala v bibliografickej prílohe svojej ročenky.

Ako som už vyššie povedal, Česko-slovenská historická ročenka začala vychádzať z podnetu Vila Prečana v roku 1996. Považujem ju za akési „rodinné striebro" komisie, ktoré zveľaďuje a starostlivo „leští" Vlado Goněc svojou obetavou redakčnou, editorskou a manažérskou činnosťou i vlastnými odbornými textami. Musím sa však priznať, že pri jej vzniku som bol prinajmenšom skeptický voči jej dlhodobej existencii. Našťastie, mýlil som sa. Napriek všetkým finančným a administratívnym problémom doteraz vyšlo dvadsaťdva jej zväzkov, hoci v ostatných rokoch tri „iba" v podobe dvojčísiel. Ročenka predovšetkým publikovala materiály z vedeckých podujatí komisie – texty tam prednesených referátov, samostatné štúdie českých a slovenských autorov, kritické edície dokumentov a početné recenzie mnohých odborných prác z česko-slovenskej problematiky, no aj správy zo života komisie, resp. jej stanoviská k niektorým aktuálnym spoločensko-politickým otázkam, ktoré znepokojovali obec historikov v oboch krajinách. Na jej stránkach sme uverejnili aj polemické stanoviská jednak voči nacionalistickým či paternalistickým prejavom v domácej historiografii a hlavne v historickej publicistike, voči primitívnym novinárskym útokom z pera viacerých laikov či šarlatánov, ktorí obviňovali komisiu z čechoslovakizmu (obľúbená, doteraz občas ešte stále sa vyskytujúca fráza) alebo dokonca z jej údajného protislovenského zamerania, z nepriateľstva (!)) voči slovenskému štátu a národu. Podobné útoky boli typické hlavne pre obdobie tzv. mečiarizmu v druhej polovici deväťdesiatych rokov minulého storočia. Autori podobných obvinení a ich texty sú dnes, dúfam, už iba dokladom primitívneho nacionalizmu danej doby a nezohrávajú v historiografii žiadnu úlohu. Komisia však žije a pracuje ďalej. Vnímam to, okrem iného, ako zadosťučinenie a odobrenie jej práce. Ročenka v súčasnosti prechádza obsahovou i formálnou transformáciou. Pri spätnom pohľade na jej obsah možno však s hrdosťou konštatovať, že sa stala nielen rešpektovaným odborným periodikom v Čechách a na Slovensku, ale je sledovaná aj medzi časťou zahraničných historikov, predovšetkým v susedných krajinách.

Nakoniec ešte pár spomienkových poznámok na dobu, keď sa začala práca Česko-slovenskej/Slovensko-českej komisie. Boli sme príjemne prekvapení, že sa to deje za nečakanej pozornosti slovenských a českých politických elít. Už počas prvého zasadnutia komisie v Prahe v novembri 1994 nás prijal slovenský veľvyslanec v Českej republike Ivan Mjartan, za prítomnosti Luboša Dobrovského, vedúceho kancelárie českého prezidenta. Vo februári nasledujúceho roka prijal členov komisie počas jej rokovania v Bratislave slovenský prezident Michal Kováč, a v apríli 1995 v Lánoch český prezident Václav Havel. Neskôr

sme boli na audiencii u slovenského ministra zahraničia Eduarda Kukana. Mali sme vynikajúce styky s niektorými českými ambasádormi v Bratislave (najmä s Rudolfom Slánským a Vladimírom Galuškom) i s českou kultúrnou atašé Lenkou Procházkovou. Všetci sa o prácu komisie skutočne zaujímali a podľa svojich možností sa zúčastňovali aj jej vedeckých podujatí. Rovnaký nepredstieraný záujem sme cítili od slovenských ambasádorov v Prahe – Ladislava Balleka a Petra Weissa. Pri pracovných zasadnutiach komisie nás prijímali tamojší primátori, resp. oficiálni predstavitelia vyšších územných celkov. Uvedené fakty spomínam preto, že tieto tak trochu idylické vzťahy predstaviteľov politického života voči bilaterálnej komisii historikov postupne slabli. Dá sa to možno hodnotiť ako jeden z charakteristických znakov vzťahu súčasnej politiky a jej oficiálnych reprezentantov voči vede a kultúre vôbec. Veď, čo sa dá očakávať od tých našich politikov, vrátane najvyšších ústavných činiteľov, ktorí bez hanby opisujú alebo si nechávajú písať svoje kvalifikačné práce a ešte to aj s aroganciou a cynicky vysvetľujú? Začiatky práce bilaterálnej komisie s trochou nostalgie či idealizácie opísal Roman Holec slovami: „Pre komisiu to boli zlaté časy, keď ešte finančné otázky nevyčerpávali ani členov, ani podstatu ich aktivít, keď sa rodili koncepčné postoje a všetky plány mali veľké oči."Nechcem, aby záver mojich spomienkových úvah vyznieval mentorsky a staromilsky. Dobre si uvedomujem, že Slovensko-česká/Česko-slovenská komisia musí dnes pracovať v rozdielnych, neraz v nepriaznivejších podmienkach než na začiatku svojho pôsobenia. Stojí aj pred novými odbornými úlohami a organizačnými problémami, ktoré bude musieť riešiť. Domnievam sa, že môže zmysluplne nadväzovať na tradície svojho doterajšieho dvadsaťsedemročného pôsobenia tak z odbornej, organizačnej, ako aj dôležitej, vzájomne dobroprajnej ľudskej stránky.

DISKUSE

Od Bartončíka k Babišovi.

Dokumenty StB a jejich dopad
na polistopadovou politickou scénu

DOI: 10.5817/cshr.2021.23.1.8

DISKUSE

Evidence a svazky Státní bezpečnosti v polistopadové politice

PROKOP TOMEK

Records and files of the State Security Service in post-1989 politics

Prior to the Velvet Revolution of November 1989, the State Security Service (StB) was surrounded by secrecy. This soon produced a vivid sense of threat posed by the potential active influence of the "old apparatchiks" on post-November politics as well as by the vulnerability of former secret collaborators, who had assumed new roles in the new times, to blackmail. For society at large, the problem of secret collaboration has always been a sensitive matter. Reactions to records that are more than thirty years old are still surprisingly strong today. This paper attempts to describe the milestones in dealing with the StB's legacy, including the first *ad hoc* screenings (lustration), the non-transparent processing of partial data from records and files, the role of the newly emerging democratic security apparatus, the adoption of the Lustration Law and the developments leading up to the present. The handling of this legacy has been characterized by a great deal of incompetence, improvisation, confusion and uncertainty. The elimination of secret collaborators of the StB from post-1989 politics was intended to put the country on a new footing. Scandalous revelations, public ostracism, media leaks of lists of agents, lustration disputes and the gradual opening of archives became part of political and public life. The recent period is still viewed as sensitive and thus difficult to map, not least because of the relative inaccessibility of archival material.

Keywords: State Security Service, screening, agent, evidence, volumes

Příběh Státní bezpečnosti jejím formálním zrušením 15. února 1990 zdaleka neskončil. Zůstali po ní bývalí příslušníci a také dědictví StB: poznamenaná

země, ale i evidence a archivy. O tom, že předlistopadový režim nebyl jen běžnou historickou etapou, svědčí dodnes trapné i bolestné připomínky existence Státní bezpečnosti.

Téma spolupráce s StB je velice složité a mnohoznačné a tento příspěvek k němu jistě není posledním slovem, spíše dalším pokusem o shrnutí a interpretaci. Dopady dědictví StB na polistopadovou politiku a společnost jsou zmapovány jen zčásti. Zpracováno je především klíčové počáteční období let 1990–1991, a to v politické oblasti, zejména pak z hlediska parlamentních jednání.[1] Během prvních dvou let se vytvořil základní formální rámec a ustavil symbol spolupráce jako stigma minulosti i riziko budoucnosti. Kromě nesčetných publicistických příspěvků ke konkrétním osobnostem a procesu zveřejňování jejich spolupráce pak další období postrádá větší odborné pokrytí.[2]

Jde vlastně o zvláštní příběh druhého života minulosti, která se replikuje v jiné kvalitě. Je zapotřebí zdůraznit, že přes reálný vliv na polistopadovou dobu neměla a ani nemohla mít Státní bezpečnost v úmyslu vytvořit tak třaskavé dědictví, které zvláštním způsobem doplňuje a snad i násobí její původní agendu. Případy záměrné diskreditace zveřejněním spolupráce s StB byly před listopadem 1989 ojedinělé. Hlavním zájmem StB bylo utajení metod a znejistění protivníka. Navíc v listopadu a zejména prosinci 1989 došlo k významným skartacím, kterými byly zlikvidovány mnohé dokumenty kompromitující tajné spolupracovníky.[3]

V dějinách interakce Státní bezpečnosti a osobností polistopadové politiky a společnosti nešlo primárně o obsah spolupráce, ale již o samotnou evidenci. Pokud bychom ale chtěli vymezit pomocníky Státní bezpečnosti jen na základě evidence tajných spolupracovníků, narazíme na problém. Řadu důležitých pomocníků StB v této evidenci nenajdeme.

Tajný spolupracovník byl fakticky laickým pomocníkem StB. Jeho roli nelze omezit jen na informátora či udavače. Mohl být i poskytovatelem bytu či pro-

---

1 GJURIČOVÁ, Adéla – ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Návrat parlamentu. Češi a Slováci ve Federálním shromáždění 1989–1992.* Praha 2018; SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize.* Praha 2003.

2 GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal – ROUBAL, Petr – SUK, Jiří – ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Rozděleni minulostí. Vytváření politických identit v České republice po roce 1993.* Praha 2011; TOMEK, Prokop: Svazek jako historický pramen. In: *Soudobé dějiny*, roč. 12, 2005, č. 1, s. 208–214, online in: https://sd.usd.cas.cz/magno/sod/2005/mn1.php (14. 7. 2021); KOZÁK, Jiří: *Právo na pomezí diktatury a demokracie. Právní vyrovnání s totalitní minulostí v České republice po roce 1989.* Praha 2014.

3 ŽÁČEK, Pavel: Můžou přijít, jsme hotovi… Tzv. Lorencova skartace z prosince 1989 v dokumentech. In: *Pamäť národa*, Október 2004, s. 28–41, online in: https://www.upn.gov.sk/sk/pamat-naroda-uvodne-cislo/ (14. 7. 2021).

storu ke schůzkám jiných spolupracovníků s příslušníky StB, mohl dokonce pomáhat řídit jiné spolupracovníky, ale také třeba záměrně ovlivňovat prostředí, na pokyn se seznamovat s dalším osobami a pronikat do různých společenských prostředí.[4] Zvláštností byl vznik dokumentovaného vztahu – evidence. Přitom StB využívala v široké míře i neevidovaných spolupracovníků, tzv. aktivů, kteří netajili svůj pozitivní postoj k režimu a poskytovali StB na vyžádání informace a služby. Šlo mnohdy o významné funkcionáře výrobních podniků i institucí. Nejtypičtější rolí těchto neevidovaných spolupracovníků byly kádrové zákroky proti osobám sledovaným StB v podnicích či na školách.[5] Evidence StB také nijak nepodchycovala občany s kladným či neutrálním vztahem k režimu, kteří sdělovali ze strachu, z opatrnosti nebo i z přesvědčení své poznatky o domnělém či skutečném přestoupení zákonů, protispolečenském nebo neobvyklém jednání či chování osob ze svého okolí. Tato pomoc měla mnohdy závažné následky.[6] S ohledem na stávající legislativu však takové jednání nemá pro jedince na rozdíl od evidence v registrech StB žádné dodatečné důsledky.[7] Již vzhledem k těmto skutečnostem má výlučnost a zjevná stigmatizace prakticky jedině spolupracovníků StB určité, až nepochopitelné slabiny.

Možnost přístupu příslušníků StB do funkcí vymezených později tzv. lustračním zákonem byla omezená již vzhledem k tomu, že v jejich pracovním životopise byla tato překážka snadno dohledatelná. Pozornost se tedy asi i proto soustřeďovala právě na tajné spolupracovníky. Existovala jejich evidence. Do jisté míry se dochovaly jejich svazky a další dokumenty, což poskytovalo důkaz o vztahu k StB. Tito lidé někdy aspirovali na různé role ve společnosti. Hovořilo se o obavě z jejich údajných temných úmyslů.[8] Lze spekulovat ale i o tom, zda stigmatizace spolupracovníků StB nepramení z tradičního odporu k fenoménu

4 Směrnice pro spolupráci s tajnými spolupracovníky kontrarozvědky A-oper-I-3, články 1–16, online in: https://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/rmv_3_1978.pdf (14. 7. 2021).

5 TOMEK, Prokop: Prevence, profylaxe a výchova v pojetí Státní bezpečnosti. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, roč. 5, 2007, s. 137–154.

6 Typickým příkladem je dobře známý případ oznámení kurýra Miroslava Dvořáčka Milanem Kunderou v roce 1950. KOUTSKÁ, Ivana – ŽÁČEK, Pavel: Rozbor dokumentů o zatčení „agenta-chodce“ Miroslava Dvořáčka. In: *Paměť a dějiny*, roč. 1, 2008, č. 4, s. 70, online in: https://www.ustrcr.cz/publikace/pamet-a-dejiny-42008/ (14. 7. 2021).

7 Příkladem může být skutečný případ, kdy spisovatel Jan Beneš zveřejnil v časopise Polygon informaci o reálném politickém udání na spoluobčana v době normalizace. Udavač se stal v devadesátých letech příslušníkem Policie ČR a působil dokonce na Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. Z hlediska zákona dotyčný paradoxně splňoval požadavek bezúhonnosti. Měl negativní lustrační osvědčení i čistý trestní rejstřík.

8 GJURIČOVÁ, Adéla – ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Návrat parlamentu*, s. 98.

udavačství v českém prostředí. Bylo vždy chápáno jako projev zrady, důvod nespolehlivosti a ztráty důvěry.[9]

Nabízí se ale také otázka, zda se tajní spolupracovníci en bloc nestali snadným cílem mocenské změny. Náleželi často k prostředí oponentů bývalého režimu. V době převratu patřili logicky k pretendentům státní správy, politiky, moci a významných pozic ve veřejném životě. Jejich vyřazením ze soutěže se zvětšil počet příležitostí pro ostatní. Ti se o společenskou změnu třeba tolik nezasloužili, ale byli „bezúhonní". Tato teorie není ale nijak potvrzena. Ovšem třeba parlamentní rozprava v době projednávání návrhu „lustračního zákona" v říjnu 1991 naznačuje, že šlo o spor mezi čistými a mezi zasloužilými, i když zkompromitovanými, buď skutečně, nebo údajně.[10]

Je ale třeba též jasně zdůraznit, že podíl reálných tajných spolupracovníků na udržování systému před listopadem 1989 i při jejich třeba jen minimální aktivní participaci je skutečností a nelze jej v žádném případě podceňovat. Svým – byť vynuceným – souhlasem se stali součástí systému strachu, který tak pomáhali vytvářet a udržovat v chodu. Ve srovnání s těmi, kdo spolupracovat s StB jasně odmítli a riskovali následky či je přímo nesli, šlo logicky o selhání.

Rok nula – 1990

Osobní minulost se stala citlivým tématem již krátce po sametové revoluci. Klíčovým aktérem se stal nový federální ministr vnitra Richard Sacher. Řadou svědectví je doloženo, že svou roli likvidátora dědictví StB chápal mimo jiné i jako úkol být dodavatelem citlivých informací prezidentu Václavu Havlovi.[11] Tak fakticky začala první „divoká" doba lustrací. Někteří lidé pak dostávali mimo pozornost veřejnosti výzvy ke stažení se z veřejného života. Zásadním problémem byla torzovitost podkladů takových rozhodnutí a neznalost mechanismů StB. Věřilo se kdečemu, i podvrhům nebo fámám. Neporozuměním byla například kategorie evidovaného kandidáta tajné spolupráce automaticky považována za kategorii tajného spolupracovníka StB. Ve skutečnosti dotyčný o záměrech StB získat jej ke spolupráci zpravidla nic nevěděl. V roce 1992 byla vyjmuta tato kategorie z lustračního zákona na základě rozhodnutí Ústavního soudu. Nespravedlnosti dříve způsobené ale nikdo nenapravil.

---

9 HOŘEJŠ, Nikola: Hrdinové, nebo donašeči? In: *Psychologie dnes*, roč. 16, 2010, č. 11, listopad 2010, s. 30–33.

10 GJURIČOVÁ, Adéla – ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Návrat parlamentu*, s. 94.

11 SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce*, s. 358.

Fenomén tajné spolupráce a s ním spojená atmosféra strachu se přenášely dál. Každý, kdo se pohyboval v politice, byl zranitelný. Nikdo zvenčí nevěděl, co obsahují archivy StB. Kdo je kdo? Jako by se bludiště zpravodajských služeb přeneslo do politiky. Petr Pithart, stojící tehdy v čele české vlády, po letech vzpomínal, jak se jej tenkrát zmocnila tíseň. Stačilo prý, aby jej někdo obvinil a odkázal na nějaký materiál. Tehdy se nebáli jen diskreditovaní ale i čistí.[12] Možnost zneužití informací v netransparentním prostředí byla značná.

Ovšem někdy došlo k neformálnímu zásahu i oprávněně. Petr Pithart vzpomíná, jak neoficiálně získal od nového generálního prokurátora a předtím disidenta Pavla Rychetského informaci o disidentovi Pavlu Muraškovi jako o tajném spolupracovníkovi StB. Pithart Muraška, vedoucího národnostní komise Koordinačního centra Občanského fóra (KC OF), v únoru 1990 ze své iniciativy diskrétně vyzval, aby okamžitě odešel z politiky. Přestože Muraškovi nepodal o jeho (skutečné a závažné) spolupráci s StB žádný důkaz, Muraško na místě po krátkém váhání poslechl.[13]

Ministr Sacher situaci nezvládal, i když patrně neměl mocenské ambice. Ovšem jeho náměstek, reaktivovaný bývalý příslušník StB Viliam Ciklamini a také slovenský ministr vnitra Vladimír Mečiar manipulovali již na počátku roku 1990 s materiály StB a využívali je ke kompromitaci politických oponentů, zejména z hnutí Veřejnost proti násilí (VPN). Nejvýznamnějším případem na Slovensku se stalo osočení přední osobnosti VPN Jána Budaje. Jeho svazek byl tajně šířen a připraven pro jeho případnou kompromitaci. Tak jasný podíl na destabilizaci politické situace přece jen vedl aspoň k odvolání Viliama Ciklaminiho z funkce již 20. dubna 1990.[14]

Sachergate

Nová situace nastala snad až příliš rychle. Dosavadní oponenti režimu se nepřipraveni náhle ocitli v pozici vítězů. StB znali jen z osobní zkušenosti. O fungování, pozadí, struktuře, dokumentech, svazcích, informacích nevěděli prakticky nic. Proto využívali v zájmu zachování fungování státní správy služeb dosavadních „odborníků“, předlistopadových příslušníků Federálního ministerstva vnitra (FMV) a Státní bezpečnosti. K informacím, zdrojům a materiálům StB

12 *Tamtéž*, s. 367.

13 SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce*, s. 370.

14 JUDr. Viliam Ciklamini, nar. 19. 2. 1932, příslušník rozvědky od 1. 9. 1954 MV do 31. 12. 1970, krycí jméno Cidlický, naposledy major, zařazen na 3. odboru správy A I. správy FS ZS (problematika Evropa, NATO, EHS).

měli zpočátku přístup i bývalí komunisté – příslušníci StB z padesátých a šedesátých let, reaktivovaní jako bezúhonní oponenti režimu a rovněž „odborníci-".[15] Přinášeli s sebou své zastaralé představy o činnosti FMV a také své zakonzervované politické přesvědčení. Komunisté současní a bývalí nyní měli paradoxně chránit vítěze před poraženými, tedy opět před komunisty.

Dne 19. dubna 1990 interpeloval poslanec, člen branně bezpečnostního výboru (a také bývalý disident, předtím mj. v letech 1949–1952 tajemník Městského výboru ČSM v Praze a v letech 1952–1953 předseda ČSM) Ladislav Lis na společné schůzi obou sněmoven Federálního shromáždění ministra Richarda Sachera. Hovořil především o ministrových kontroverzích se členy občanských komisí, kritizoval pomalou očistu FMV a konečně i neprůhledné zacházení s citlivými údaji poslanců z evidence a archivu StB na ministerstvu. Od 16. března do 2. dubna 1990 se podle Lise materiály nacházely pod kontrolu neprověřených příslušníků FMV.

O úrovni tehdejší argumentace svědčí, že Sacher v odpovědi fakticky přešel do osobní roviny. Vrátil se k minulosti svých kritiků až do padesátých let. Na místě například uváděl údaje z archivu o Oldřichu Hromádkovi, tehdy předsedovi bezpečnostní komise KC OF a v padesátých letech příslušníku SNB. Sacher o lustracích tvrdil, že k nim došlo bez jeho vědomí a v reakci raději dohledané materiály StB uzavřel pod svoji kontrolu. Svým emotivním vystoupením dokázal v parlamentu spíše získat podporu jako bojovník proti estébácké minulosti.[16]

Podle dostupných údajů začal seznamy politicky exponovaných osob lustrovat ředitel Úřadu na ochranu ústavy a demokracie Zdeněk Formánek, opět jeden z reaktivovaných bývalých příslušníků StB. Ministr Sacher nechal v reakci na Formánkův krok vyjmout z kartoték evidenční karty poslanců a zavřel je k sobě do trezoru, aby s nimi prý nemohl nikdo manipulovat. Tvrdil, že na informacích nemá zájem, že mu jde o ochranu materiálů před zneužitím.[17]

Bez ohledu na skutečný průběh těchto lustrací představovala hlavní problém skutečnost, že k tomu došlo svévolně a zcela netransparentním způsobem. Celá kauza poprvé jasně ukázala i možnosti manipulací s materiály Státní bezpečnosti a jejich zneužití. Zvláštnost doby ukazuje i fakt, že prezident Havel pověřil rolí arbitra disidenta a filozofa Ladislava Hejdánka, aby jako nestranná

15 SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce*, s. 367

16 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Federální shromáždění ČSSR 1986–1990, Společné schůze Sněmovny lidu a Sněmovny národů, Stenoprotokoly, stenoprotokol 27. schůze, 19. 4. 1990, online in: https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027031.htm (9. 7. 2021).

17 SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce*, s. 363–365.

a morálně silná osobnost zjistil pravdu v nepřehledné situaci. Hejdánek, bez jakékoliv odborné znalosti problematiky, vynesl závěr, že chyboval Richard Sacher. Ministr přesto zůstal ve funkci až do voleb.

V knize z roku 2006 Václav Havel tvrdil, že zpětně mu tato závažná problematika není jasná.[18] Mohlo to být ale i díky časovému odstupu od oněch událostí. Historik Jiří Suk ovšem právě na základě rozhovorů s Václavem Havlem tvrdí, že téma tajných spolupracovníků mělo v roce 1990 odvést pozornost veřejnosti od problémů mladé demokracie. Lustrace měly představovat způsob, jak se vyrovnat s minulostí, když se nepodařilo zakázat KSČ. Lustracemi se měly „staré struktury" dostat mimo politiku a státní správu. Restrukturalizace ekonomiky očekávaná po volbách je pak měla dostat ze hry i v ekonomice.[19] Pokud je tomu tak, stalo se téma tajných spolupracovníků vědomě zástupným problémem, a to jen na základě momentální potřeby. Těžko říci, nakolik si byli aktéři vědomi důsledků.

Lustrace volebních kandidátů v roce 1990

Dne 22. května 1990 souhlasila vláda s lustracemi kandidátů do voleb. Prověrka sice proběhla, ale s tehdejší úrovní zpracování archivů StB šlo o lustraci krajně nedokonalou. Výsledky měly dostat jen příslušné politické strany a hnutí a naložit s nimi podle uvážení. Představitel KC OF Petr Kučera 25. května 1990 oznámil, že Občanské fórum své pozitivně lustrované kandidáty vyzve k okamžitému odstoupení z kandidátních listin. Přes rozpaky se nakonec ke stejnému kroku přihlásila i VPN. Ta zpochybnila opatření jasnozřivým prohlášením, že mechanickým uplatněním lustrací by byli ohroženi i čestní a bezúhonní lidé. Není správné se stát zajatci záznamů bývalého režimu.[20] Tento postoj ale nezvítězil.

Dne 6. června 1990, tedy vpředvečer konání voleb, označil veřejně náměstek federálního ministra vnitra Jan Ruml předsedu Československé strany lidové a Sněmovny lidu Federálního shromáždění Josefa Bartončíka za dlouholetého spolupracovníka StB a bezcharakterního člověka s temnou minulostí.

18 HAVEL, Václav: *Prosím stručně. Rozhovor s Karlem Hvížďalou, poznámky, dokumenty.* Praha 2006, s. 76.

19 SUK, Jiří: *Prezident Václav Havel a břemeno (komunistické) minulosti. Lustrace jako politický a morální problém 1989–1992.* In: GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal – ROUBAL, Petr – SUK, Jiří – ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Rozděleni minulostí*, s. 135–181.

20 SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce*, s. 380.

Přitom o spolupráci Josefa Bartončíka neexistovaly kromě evidence další důkazy.[21]

Toto nečekané zveřejnění dodnes vyvolává otazníky. Bylo skutečně nutné z morálních důvodů nebo z obavy před vlivem agenta takto neočekávaně poškodit významnou stranu? Nešlo ve skutečnosti o snahu získat politické výhody pro Občanské fórum? V každém případě předvolební lustrace v roce 1990 ukázaly obrovskou moc minulosti v politickém boji. Bartončíkova aféra v českých zemích a Budajova na Slovensku ukázaly moc evidencí, lustrací i faktu vlastnictví informací a možnosti manipulací a zneužití. Na lustrace kandidátů nakonec doplatily strany a hnutí, které svoje kandidáty lustrovaly a vyvodily z toho závěry. Ostatní na tom získaly. Ukázalo se, že jarní „sachergate" byla jen předehrou. Daleko větším problémem pro stabilitu státu se staly částečné předvolební lustrace a nakonec manipulace s kompromitujícími údaji před volbami.

Cesta k lustračnímu zákonu

Po prvních volbách v červnu 1990 zřídilo Federální shromáždění ČSFR svým usnesením č. 34 z 20. září 1990 parlamentní vyšetřovací komisi pro vyšetření událostí ze dne 17. listopadu 1989 v Praze. Komise dostala navíc 10. ledna 1991 usnesením Federálního shromáždění ČSFR č. 94 pověření zjistit, kdo z poslanců Federálního shromáždění, členů federální vlády a jejích náměstků, zaměstnanců Kanceláře Federálního shromáždění a zaměstnanců Úřadu předsednictva vlády byl registrován jako spolupracovník StB a v jaké kategorii. Pro splnění úkolu byly komisi na vyžádání poskytnuty originální písemné evidenční podklady Státní bezpečnosti. Komise nechala se souhlasem federálního ministra vnitra Jána Langoše svézt 11. prosince 1990 z krajských správ SNB všechny registry svazků. Z nich byl pro její potřeby zpracován zjednodušený digitální soupis, podle nějž byli prověřováni poslanci a pracovníci vyjmenovaných institucí. Takto vznikla první databáze základních údajů o spolupracovnících StB mimo FMV. O výsledku zkoumání bylo informováno Federální shromáždění.[22]

Dne 21. března 1991 oznámila vyšetřovací komise jména deseti pozitivně vylustrovaných poslanců. Dne 23. května 1991 byly zveřejněny výsledky lustrací federální vlády a jejích náměstků (14 pozitivních lustrací) a pracovníků úřadu vlády ČSFR (33 pozitivních lustrací). V kanceláři Federálního shromáždění

21 Registrace byla nesporná a přes neexistenci svazku naznačovala, že spolupráce nebyla formální. Viz záznam v registračním protokolu Správy StB Brno: https://www.abscr.cz/data/knihy//BRN/12/BRN_12_49.jpg (13. 7. 2021).

22 GJURIČOVÁ, Adéla – ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Návrat parlamentu*, s. 92–93.

bylo pozitivně lustrováno 25 osob. Lustrace měla zjevné výsledky. Současně se dostalo pozitivně lustrovaným nežádoucí pozornosti, bez možnosti se hájit. Rozpoutala se diskuse o oprávněnosti tohoto nástroje. Občané samotnou spoluprací s StB nepřestoupili zákon. Na druhou stranu veřejnost měla právo na kontrolu svých činitelů.

Parlamentní vyšetřovací komise pro vyšetření událostí ze dne 17. listopadu 1989 v Praze byla prvním kamenem na cestě k lustračnímu zákonu. Jeho předkladatelem byl poslanec Pavel Rychetský, který jej vnímal i jako regulátor někdy extrémních snah a iniciativ i divokých lustrací.[23] Nový zákon se měl stát naplněním usnesení Federálního shromáždění č. 94/1991 z 10. ledna 1991. V něm se hovořilo výhradně o nepřípustnosti výkonu vrcholných funkcí bývalými spolupracovníky StB. Po dlouhých diskusích byl 4. října 1991 přijat zákon č. 451/1991 Sb. stanovující „některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích", tak zvaný „lustrační zákon". Původní vládní návrh počítal s určitým opravným mechanismem, tedy komisionálním posuzováním pozitivních lustrací. Ze složité debaty vyšel zákon silně pozměněn. Pokud se původně hovořilo jen o spolupráci s StB, byl nyní zákon zacílen i na aktivní budovatele a podporovatele režimu z řad KSČ.

Smysl zákona a jeho vztah k minulosti občanů chápali poslanci různými způsoby. Poslanec OF Jindřich Konečný například charakterizoval v rozpravě 2. října 1991 faktický smysl zákona: „Tímto zákonem, který vláda připravila, se budeme snažit obyvatele naší republiky dovést k názoru, že využívání změny režimu k přechodné destabilizaci společnosti, k osobnímu prospěchu prostřednictvím mocenských struktur je nemorální a postižitelné. Budeme se tak snažit vytvořit také určité memento pro naši společnost, jakési varování pro každého jedince v naší společnosti před chováním, které by v demokratické společnosti nemělo mít místo."[24] Při rozpravě se ozývaly četné kritické hlasy, a to nejen ze strany komunistických poslanců. Poslanci Ivan Fišera a Pavel Dostál (Klub poslanců sociálně demokratické orientace) nebo Petr Uhl (Občanské hnutí) se zastávali lidí, kteří se za minulého režimu sice zkompromitovali, zprvu jej budovali či podporovali, ale posléze se také proti němu aktivně postavili, byli jím pronásledováni a měli zásluhy na reformě pražského jara nebo později působili v disentu. Poslanec Jan Sokol (Občanské hnutí) varoval nejen před možnou

23 *Tamtéž*, s. 96.

24 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Federální shromáždění ČSFR 1990–1992, Společné schůze Sněmovny lidu a Sněmovny národů, Stenoprotokoly, stenoprotokol 17. schůze, 2. 10. 1991, online in: https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/017schuz/s017059.htm (14. 7. 2021).

nespravedlností, ale i před iluzí, že demokracii půjde ochránit zákonem.[25] Pravicoví poslanci naopak zastávali zcela nekompromisní stanovisko ochrany společnosti před konspirátory.[26]

Nikdo se také při rozpravě nezabýval možností, že spolupracovníci StB nemuseli nutně být vědomými a aktivními pomahači Státní bezpečnosti. Návrh zákona charakterizoval v důvodové zprávě evidovaného občana jednoznačně tak, že se: „podílel se na potlačování lidských a občanských práv […] jako vědomý spolupracovník StB".[27] V řadě případů tomu tak ale nebylo. Evidovaný například po podpisu spolupráci vyzradil, sabotoval ji, nepředal jedinou zprávu a po krátké době ukončil spolupráci bez výsledku. Zákon byl nejpřísnější v jediné kategorii, která se zjišťovala jednoduchou lustrací. Evidovaní se nedokázali účinně bránit, protože jediným potřebným a nezvratitelným důkazem byla samotná evidence. Deklarovaným smyslem zákona měla být ochrana systému státní správy před osobami politicky kompromitovanými, s neprůhlednou a rizikovou minulostí. Jeho zastánci tvrdili, že není plošným trestem. Byl výsledkem politického kompromisu, což se na jeho podobě projevilo. Zatímco ověření evidence osob v registrech svazků StB bylo jednoznačné (byť postupem doby přibývaly některé původně neznámé evidenční podklady), tak třeba (ne)členství v Lidových milicích, v akčních výborech v únoru 1948 nebo v prověrkových komisích po roce 1968 se prokazovalo jen čestným prohlášením.

Po přijetí zákona se stal fakt evidence předmětem stížností směřovaných jak k ústavnímu soudu, tak i k mezinárodním institucím. Stěžovatelé jej označovali jako sporný z hlediska ochrany základních práv a svobod. V roce 1992 odmítl ústavní soud neústavnost zákona, kterou požadovala prohlásit skupina 99 poslanců. Soud ale zcela správně zrušil zahrnutí kategorií Důvěrník, Kandidát tajné spolupráce a Důvěrný styk do vědomé spolupráce. Zrušil rovněž udělování výjimek a dohledávání faktu vědomé spolupráce lustrovaných podle původní verze zákona. Zákon poslanci přijali nejprve na dobu pěti let. V roce 1995 platnost prodloužili na deset let a v roce 2000 omezení zcela zrušili. Jako rozšíření přijala Česká národní rada 28. dubna 1992 tzv. malý lustrační zákon stanovující určitá omezení pro výkon některých funkcí v Policii ČR a Vězeňské službě ČR.

---

25 Tamtéž, online in: https://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/017schuz/s017062.htm (14. 7. 2021).

26 GJURIČOVÁ, Adéla – ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Návrat parlamentu*, s. 98.

27 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Federální shromáždění ČSFR 1990–1992, Tisky, vládní návrh zákona, kterým se stanoví některé další podmínky pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské federativní republiky, České republiky a Slovenské republiky, online in: https://www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t0841_00.htm (13. 7. 2021).

Seznamy spolupracovníků StB

Na přelomu let 1991–1992 došlo – není přitom podstatné jak – k úniku digitálního souboru přepsaných záznamů z registrů svazků StB.[28] Soubor pocházel z činnosti parlamentní vyšetřovací komise pro vyšetření událostí ze dne 17. listopadu 1989 v Praze. Předlistopadový disident Petr Cibulka začal přepis záznamů asi 120 000 osob vydávat veřejně. Nejprve „seznamy" vyšly ve třech pokračováních, první 4. června 1992, v třináctém až patnáctém čísle časopisu Necenzurované noviny (Rudá krávo). Bylo to právě v době konání druhých svobodných voleb (5.–6. června 1992). Později Cibulka vydal seznamy i v knižní formě. Dostupné jsou dosud i na internetu.[29] Nelegální zveřejnění nemělo pro vydavatele žádné následky. Současně ale znamenalo faktické vyřazení § 19 lustračního zákona, který zamezoval zveřejňování výsledku lustrace. Ani tato skutečnost nevedla k úpravám zákona.

Neúplný a neověřený „seznam" obsahoval pravá jména, data narození, krycí jména a registrační čísla rezidentů, agentů a držitelů propůjčených bytů. Zveřejnění vyvolalo velkou odezvu. Část společnosti jej odsuzovala jako signál k zahájení honu na čarodějnice, část naopak vnímala seznámení veřejnosti s podklady jako potřebné. Nutno poznamenat, že seznam v této podobě představoval pouze základní orientační pomůcku, neposkytoval žádné údaje o vlastním obsahu spolupráce.

Soustředění na pouhou evidenci bylo chybou. Vznikl chaos, který sice jakoby umožňoval každému pátrat v evidencích, ale na základě jen částečné a neautorizované struktury údajů původních evidenčních podkladů. Navíc nešlo o přepisy všech existujících registrů svazků. Výsledek obsahoval neproniknutelnou směs záznamů patologických udavačů na jedné straně i přinucených a spolupráci odmítajících občanů.

Materiály StB

Nesouhlas konkrétních osob se svojí evidencí v podkladech StB vedl k soudním žalobám na ochranu osobnosti. Od listopadu 1991 do 5. září 2001 jich

28 Viz text Jiřího Vaňka, online in: https://web.archive.org/web/20080401105344/http://www.geocities.com/gvanek2000/eleder.html (14. 7. 2021).

29 *Cibulkovy seznamy spolupracovníků StB.* Praha 1999, online in: http://www.cibulka.com/ (14. 7. 2021).

evidovalo Ministerstvo vnitra ČR 692.[30] Řadu sporů stát, zastoupený Ministerstvem vnitra ČR, které bylo ze zákona odpovědné za podklady, prohrál. V současnosti jde pouze o jednotlivé případy ročně. Například za rok 2020 musel Archiv bezpečnostních složek provést na základě rozhodnutí soudu výmaz z evidence na svém webovém vyhledavači u čtyř osob.[31] Soudní rozhodnutí v těchto komplikovaných věcech nebyla mnohdy jednoznačná. Soudy se opíraly často o neexistenci důkazů proti evidovaným a jednoduše tak jednaly podle zásady in dubio pro reo. Považovaly také za relevantní výpovědi příslušníků StB. Podobná situace byla třeba i na Slovensku. K zpochybňování evidence a materiálů StB se přikláněli dokonce i bývalí disidenti.[32]

Daleko menší rozměry měla polemika o věrohodnosti vlastních materiálů StB, o možnosti přístupu k nim a o rozsahu zpřístupnění. Ochota státu umožnit občanům přístup k dokumentaci StB dlouho chyběla. Celé další desetiletí zůstaly dokumenty utajené. V Slovenské republice dokonce dlouho disponovala materiály StB Slovenská informační služba. Prvním krokem byl zákon č. 140/1996 Sb. o zpřístupnění svazků vzniklých činností Státní bezpečnosti, novelizovaný roku 2002. Ten umožňoval přístup jen poměrně úzkému okruhu osob, na které byly svazky vedeny. Velmi významným ale bylo přijetí zákona č. 499/2004 Sb. o archivnictví a spisové službě, který umožnil přístup k materiálům StB s malými omezeními prakticky komukoliv. Národní rada Slovenské republiky přijala 19. srpna 2002 zákon č. 553/2002 Z. z. o zpřístupnění dokumentů bezpečnostních složek státu z let 1939–1989 a o založení Ústavu paměti národa. Poznání složité minulosti bývalého Československa se tak značně usnadnilo, byť i v historické obci dlouho nepřevažoval pozitivní názor na využitelnost materiálů StB třeba pro historické bádání.[33]

Objevily se ale i požadavky na omezení přístupu ke svazkům StB. Paradoxně nežádali omezení lidé zapletení se Státní bezpečností, ale ti, kdo byli v hledáčku StB. V listopadu 2005 zveřejnila skupina bývalých disidentů dopis předsedovi vlády Jiřímu Paroubkovi s výzvou k omezení přístupu ke svazkům StB a obno-

30 Zákon 35/2002 Sb. Nález Ústavního soudu. https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2002-35 (15. 7. 2021).

31 Výroční zpráva Archivu bezpečnostních složek za rok 2020, online in: https://www.abscr.cz/wp-content/uploads/2021/03/Vyrocni-zprava-2020.pdf (14. 7. 2021).

32 ČARNOGURSKÝ, Ján: Spisy bývalý ŠtB. In: JAŠEK, Peter (ed.): *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti. Zborník z vedeckej konferencie. Bratislava 16. novembra 2010.* Bratislava 2011, s. 105–110; HORELIČAN, Michal: Otázka agendy ŠtB z pohľadu zákonov. Pohľad Ústavu pamäti národa. In: *tamtéž*, s. 111–116.

33 KALOUS, Jan: *Rizika materiálů Státní bezpečnosti. Několik bodů k práci s dokumenty v České republice.* In: *tamtéž*, s. 55–61; MACO, Ján: *Evidencie bývalej Štátnej bezpečnosti.* In: *tamtéž*, s. 147–165; TOMEK, Prokop: Svazek StB jako historický pramen, s. 208–214.

vení závazného souhlasu žijící osoby při nahlížení do archiválií s ní souvisejících. Důvodem měla být obava ze zneužití volně přístupných citlivých osobních údajů. Současně petenti namítali, že například personální spisy příslušníků StB volně přístupné nejsou. Dopis byl reakcí na přijetí výše zmíněného zákona o archivnictví a spisové službě č. 499/2004 Sb. Podepsali jej politici jako Jiří Dienstbier nebo Václav Havel, či historici Jan Křen, Václav Kural, Vilém Prečan a Karel Kaplan.[34] Jan Křen a Michal Reiman si podobně stěžovali předsedovi Úřadu pro ochranu osobních údajů Igoru Němcovi a ministru vnitra Františku Bublanovi.[35] Dopisy ke změně zpřístupnění nevedly, pouze byly uvolněny ke studiu i spisy příslušníků SNB. Ani další snahy o omezení přístupu nevedly ke změně archivního zákona.

Po třiceti letech

V průběhu dalších desetiletí ztrácela význam při aplikaci lustračního zákona otázka nebezpečí kompromitace minulostí nebo obav z ovlivňování současnosti. Lidé mladší padesáti let dnes přímou osobní souvislost s komunistickým režimem nepociťují a nemusejí se bát, že by se k nim v archivech StB něco negativního našlo.

Lustrace se tak postupně stávají stále méně významným nástrojem. Od října 1991 do 5. května 2021 prověřilo Ministerstvo vnitra ČR (předtím Federální ministerstvo vnitra) podle zákona č. 451/1991 Sb. celkem 479 420 osob. Z toho se u 10 328 (tj. 2,1 %) nalezl příslušný záznam v evidencích podle § 2 odst. 1 b) zákona. Tito občané pak obdrželi pozitivní lustrační osvědčení. Počet žádostí o lustraci dále klesá. Jen za první čtyři měsíce po přijetí zákona v říjnu 1991 o ni požádalo celkem 9 037 osob, z toho 6 951 z Ministerstva obrany. Například ještě v roce 2006 bylo lustrováno 6 517 osob, z čehož u 156 byl zjištěn příslušný záznam. Ovšem v roce 2020 se lustrovalo jen 1 013 osob, přičemž pozitivních lustrací bylo již jen deset. Podstatná část lustračních požadavků a také vyšší procento pozitivních lustrací připadá na první roky. Stále se zmenšuje i počet lidí v aktivním věku, kterých se lustrační problém může týkat. Jsou to ti, kteří nabyli dospělosti před 31. 11. 1989.[36]

34 KŘEN, Jan: *Dokumenty StB jako pramen poznání minulosti*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 12, 2005, č. 3–4, s. 726–727.

35 *Tamtéž*, s. 728–732.

36 Lustrace. Statistika provedených lustrací. Celková statistika lustrací provedených od roku 1991, online in: https://www.mvcr.cz/clanek/lustrace-29644.aspx?q=Y2hudW09MTc%3d (31. 5. 2021).

Pro výkon některých funkcí je zapotřebí bezpečnostní prověrka Národního bezpečnostního úřadu. Podle zákona č. 412/2005 Sb. o ochraně utajovaných informací a o bezpečnostní způsobilosti je sice prokazatelná spolupráce s StB, Zpravodajskou správou generálního štábu nebo odborem vnitřní ochrany Sboru nápravné výchovy bezpečnostním rizikem, ale neznamená nutně nepřekonatelnou překážku pro udělení bezpečnostní prověrky. Zákon vyžaduje vždy individuální prověření a vyhodnocení konkrétní spolupráce.

Zákon č. 451/1991 Sb. svou tvrdou podmínkou negativní lustrace pravděpodobně omezil zájem osob s případným evidenčním problémem o výkon funkce vyžadující negativní lustrační osvědčení. Po první vlně skandálů v letech 1990–1991 se otázka tajných spolupracovníků mezi politiky demokratických stran stala zjevně marginální. Vnitřní mechanismy politických stran pak kvůli obavám z negativních reakcí svých voličů na „lustrační skandály" ve vlastních řadách podobná rizika většinou eliminují. Některé politické strany tuto otázku nijak neřeší. Je pravda, že u Komunistické strany Čech a Moravy, která se hlásí k odkazu KSČ, by to bylo více než zvláštní.

„Lustračních skandálů" tak bylo v posledních desetiletích relativně málo. V roce 1999 byl předseda Fondu národního majetku Jan Stiess obviněn z předložení falešného lustračního osvědčení a opakovaně za to i odsouzen.[37] V roce 2007 vzbudilo pozornost zveřejnění údajné spolupráce s StB bývalého předsedy vlády a guvernéra České národní banky Josefa Tošovského.[38] V tomto případě nešlo o evidenci ve smyslu zákona č. 451/1991 Sb. a navíc bylo tvrzení zveřejněno v době, kdy již nezastával funkci jmenovanou v zákoně.

Překážkou podle zákona č. 451/1991 Sb. nebyla obecně služba ve Sboru národní bezpečnosti. Přesto se ve státní správě nebo politickém životě objevilo více osob kritizovaných za svou dřívější službu v Pohotovostním pluku SNB a s tím spojenou přímou účast na zákrocích proti demonstrantům před listopadem 1989. V některých případech kritika vedla i ke kádrovým změnám.[39] V poslední době se ukazuje jako problém třeba omezení spolupráce a lustrace jen na Státní bezpečnost. Například Zpravodajská správa generálního štábu

37 Pokutu Stiessovi potvrdil i šestý verdikt. In: *idnes*, 21. 5. 2003, online in: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/pokutu-stiessovi-potvrdil-i-sesty-verdikt.A001220_123549_domaci_has (14. 7. 2021).

38 KMENTA, Jaroslav – VACA, Jan: MF DNES: Tošovský spolupracoval s StB. In: *idnes*, 12. 2. 2007, online in: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/mf-dnes-tosovsky-spolupracoval-s-stb.A070211_213228_domaci_ost (1. 7. 2021).

39 Pavel Přibyl. In: Osobnosti.cz, online in: https://zivotopis.osobnosti.cz/pavel-pribyl.php (14. 7. 2021).

(vojenská rozvědka) stála trvale mimo resort FMV a mimo StB a v lustračním zákoně tak jmenována není.[40]

Lustrační spory se do jisté míry staly součástí veřejného života, vědy, kultury, zábavy a podobně. V tomto prostoru zákon č. 451/1991 Sb. neplatí a je asi prakticky nemožné, že by se třeba veřejně známá populární osobnost legitimovala negativním lustračním osvědčením pro působení v kultuře a zábavě. Osobnosti veřejného života s nejasnou nebo prokázanou spoluprací s StB tak nadále veřejně působí, někdy s očišťujícím soudním výrokem. Některými médii nebo společenskými skupinami ale takové osobnosti nejsou akceptovány. I v tomto prostoru vznikají kontroverzní situace a aféry, které se táhnou i dlouhá léta. Lustrační problémy osobností veřejného života pak dostávají také politický náboj.[41] Velice výrazná pak byla tzv. Zilkova aféra, kdy bývalému starostovi Vídně Helmutu Zilkovi kvůli evidenci rozvědky Státní bezpečnosti neudělil prezident Václav Havel v roce 1998 zvažované státní vyznamenání. S největší pravděpodobností ale Zilk s StB spolupracoval s vědomím „druhé strany“ a toto vyloučení a veřejné zostuzení bylo nespravedlností.[42]

Nelze předpokládat, že by tyto osobnosti vzhledem k evidenci znamenaly riziko pro demokracii. Spíše se z evidence StB asi i díky zákonu č. 451/1991 Sb. stal určitý neformální předpoklad pro akceptovatelnost v demokratické společnosti. Tento určitý konsensus byl v posledním desetiletí opakovaně oslabován. Obrat je zjevně především dílem prezidenta Miloše Zemana. Mezi jím vyznamenanými k státnímu svátku 28. října se během uplynulých let nacházela i řada osob se záznamem v evidencích StB, s prokazatelnou nebo nejasnou spoluprací s StB. Těžko soudit, jaká je příčina. Šlo by to vysvětlit prezidentovými levicovými politickými názory. Jak bylo uvedeno výše, již od roku 1990 levice (nejen komunistická) lustrace kritizovala a evidence StB zpochybňovala. Nebo jde snad o záměrnou snahu vyřadit otázku evidence ze společenského diskursu?

---

40 KOUTNÍK, Ondřej: Svazky komunistické rozvědky bychom měli zkoumat, říká historik ke kauze Ševčík. In: Seznam Zprávy, 8. 7. 2021, online in: https://www.seznamzpravy.cz/clanek/odtajneme-svazky-komunisticke-rozvedky-rika-historik-ke-kauze-sevcika-168898 (14. 7. 2021).

41 Příkladem může být politický a symbolický význam ocenění evidovaného spolupracovníka StB Jaromíra Nohavici prezidentem ČR Milošem Zemanem medailí Za zásluhy v roce 2017 či Zemanova podpora disidentovi a evidovanému spolupracovníku StB Karlu Srpovi. Toho Zeman vyznamenal v roce 2013 medailí Za zásluhy, v roce 2017 jmenoval členem etické komise ČR pro ocenění účastníků odboje a odporu proti komunismu a téhož roku nominoval na funkci člena rady ÚSTR.

42 PACNER, Karel: Zeman udělí vyznamenání agentovi StB, který zřejmě oklamal komunisty. In: *idnes*, 26. 10. 2019, online in: https://www.idnes.cz/technet/vojenstvi/helmut-zilk-agent-stb-agent-cia-vyznamenani-zeman-havel-rakousko-cssr-viden.A191025_125722_vojenstvi_kuz (14. 7. 2021).

Skutečnou změnu v přijímání osob se spornou nebo pozitivní evidencí v podkladech StB ve veřejném prostoru však znamenal vstup Andreje Babiše do politiky v roce 2011. V září 2012 podal Andrej Babiš ve věci své evidence Státní bezpečností žalobu na Ústav paměti národa (ÚPN) a 26. června 2014 soud v Bratislavě rozhodl, že je v evidenci spravované ÚPN veden neoprávněně.[43] V následujících letech došlo k několika dalším soudním rozhodnutím, které tento výrok zvrátily.

Po úspěchu ve volbách v roce 2013 byl Andrej Babiš 24. ledna 2014 jmenován vicepremiérem a ministrem financí. Prezident Zeman si ale vymínil, že Poslanecká sněmovna podpoří zákon o státní službě, který měl nahradit zákon č. 461/1991 Sb. Zákon č. 234/2014 Sb. o státní službě byl přijat 1. října 2014, pro státní zaměstnance ale povinnost předložit negativní lustrační osvědčení nestanoví. Zákon č. 451/1991 Sb. zůstává i nadále v platnosti. Na ministry a předsedu vlády se však lustrace nevztahují.[44]

Závěr

Záznam v registru svazků Státní bezpečnosti se v roce 1990 stal zprvu neformálně, po přijetí lustračního zákona v říjnu 1991 i ze zákona překážkou působení ve vybraných organizacích státu. Zdá se, že zpočátku se mělo jednat o dočasný nástroj k dokončení politické změny ve státě a k zamezení působení možných rizikových osob v politice. Od počátku šlo o nástroj formálně nedokonalý, založený na nízké znalosti vlastní evidence, mechanismu činnosti StB, na pouhé evidenci, ale nikoliv vlastní dokumentaci StB. Navíc se dotýkal jen osob evidovaných StB, nikoli dalšími bezpečnostními složkami (Zpravodajská správa Generálního štábu Československé lidové armády, odbor vnitřní ochrany Správy Sboru nápravné výchovy) anebo osob neevidovaných, ale poskytujících služby represivnímu aparátu („aktivové" či dobrovolní udavači).

Přílišné soustředění na samotnou evidenci také omezuje skutečné posouzení reálné činnosti osob. Dělení lidí na evidované a neevidované se ukázalo v řadě případů sporné a nespravedlivé. V dlouhém životním příběhu aktérů

43 Registrovalo jej 1. oddělení 1. odboru XII. správy SNB 11. 11. 1980 v kategorii „důvěrník", reg. číslo 25085, krycí jméno „Bureš". Dne 23. 11. 1982 byla změněna kategorie na „agent". Registračné protokoly agentúrnych a operatívnych zväzkov Štátnej bezpečnosti a vojenskej kontrarozviedky, online in: https://www.upn.gov.sk/projekty/regpro/zobraz/?typ=kraj&kniha=75&strana=18&zaznam=68924 (14. 7. 2021)

44 SOUČKOVÁ, Martina: Na ministry se nadále lustrační zákon nevztahuje, schválila sněmovna. In: *Hospodářské noviny*, 26. 9. 2014, online in: https://domaci.ihned.cz/c1-62864320-na-ministry-se-nadale-lustracni-zakon-nevztahuje-schvalila-snemovna (14. 7. 2021).

bouřlivého dvacátého století lze těžko zafixovat jeden postoj a jednu fázi jako rozhodující a ostatní pominout. Hranice mezi oběťmi a viníky byla někdy nesporná, někdy nejasná a někdy se role mění.

Evidence u složek represivního aparátu nebo přímá příslušnost k nim stále představuje významný fenomén. Z reakcí na občasná zveřejnění skutečností starých více než 32 let se nezdá, že by pozornost veřejnosti ochabovala. Nadále převažující konsensus v negativním hodnocení spolupráce s represivními složkami bývalého režimu mimochodem nepřímo potvrzuje negativní vnímání předlistopadové doby. Význam fenoménu spolupráce je v posledních letech stále více oslabován a bagatelizován. Toto oslabování je ale zjevně spíše důsledkem umělých politických a mocenských tlaků než vývoje celé společnosti.

Vol. 23/1 | 2021 Česko-slovenská historická ročenka 129–163

DOI: 10.5817/cshr.2021.23.1.9

DISKUSE

Rekonštrukcia spisovej a zväzkovej agendy tajného spolupracovníka s krycím menom „BUREŠ". Andrej Babiš ako spolupracovník Štátnej bezpečnosti v rokoch 1980–1989

JERGUŠ SIVOŠ

Reconstructing the records and files of the secret collaborator code-named "BUREŠ": Andrej Babiš as a collaborator of the State Security Service in 1980 to 1989

The paper describes the efforts made by a top Czech politician to exonerate himself and details the archival research conducted by Ústav pamäti národa [the Institute of the Nation's Memory] that led to findings refuting his claims in court. Although the State Security Service (ŠtB) managed to shred a number of files in December 1989, it did not manage to destroy all evidence. Although incomplete, the information can be verified by reconstructing the records and piecing together a mosaic of relationships. Based on the assessment of these records and files in the context of the overall activities of the State Security Service and the relevant guidelines for the activities of counterintelligence officers, for working with counterintelligence collaborators and for record keeping, statistics and administration of counterintelligence activities, it can be concluded that the file of the confidant and, later, agent code-named "BUREŠ" was – despite minor administrative shortcomings – created, kept on record and maintained by the relevant units of the ŠtB in accordance with the internal regulations of the Ministry of the Interior of the Czechoslovak Socialist Republic.

Keywords: State Security Service, agent, litigation, counterintelligence

Keď pred desiatimi rokmi vstupoval súčasný český premiér Andrej Babiš do vysokej politiky, začali si jeho minulosť všímať nielen české médiá. Novinári čoskoro zistili, že je v registračných protokoloch agentúrnych a operatívnych spisov, resp. zväzkov Štátnej bezpečnosti[1] (ďalej aj „ŠtB") evidovaný ako tajný spolupracovník s krycím menom „BUREŠ. V snahe očistiť svoje meno podal Andrej Babiš na Ústav pamäti národa (ďalej aj „ÚPN") žalobu. Ako dôkazy predložil zväčša pochybné svedectvá pochybných odborníkov a príslušníkov Štátnej bezpečnosti. Pracovníci Ústavu pamäti národa následne realizovali rozsiahly archívny výskum. Vo vlastnom archíve, ako aj v Archíve bezpečnostných zložiek v Prahe objavili 11 spisov, zväzkov a záznamov so vzťahom k tajnému spolupracovníkovi s krycím menom „BUREŠ", ktoré vznikli v súlade s internými predpismi federálneho ministerstva vnútra, vecne spolu súviseli, chronologicky na seba nadväzovali a vytvárali tak ucelený obraz o evidencii a činnosti Andreja Babiša ako tajného spolupracovníka československej kontrarozviedky.

V januári 2012 podal Andrej Babiš na Okresnom súde Bratislava I žalobu voči ÚPN. V petite žaloby navrhoval, aby súd určil, že je neoprávnene evidovaný v registračných protokoloch ŠtB ako agent a aby tento výrok ÚPN zverejnil na svojom webovom sídle do troch dní od právoplatnosti rozsudku.[2] Opieral sa pritom o skutočnosť, že rozsiahla skartácia písomností ŠtB z decembra 1989[3] sa týkala aj jeho agentúrneho zväzku, z ktorého boli odstránené viaceré dokumenty, vrátane záväzku na utajenú spoluprácu a zložky vlastnoručných správ. Postupne súdu predkladal aj vyjadrenia príslušníkov ŠtB, ktorí ho viedli ako tajného spolupracovníka. Preukazovali v nich „nevedomú spoluprácu", „účelové záznamy v iných zväzkoch" na vytvorenie dojmu spolupráce, „absurdnosť realizácie tzv. viazacieho aktu v reštaurácii", nedodržanie postupu pri zmene kategórie zo spolupracovníka na utajeného spolupracovníka a iné tvrdenia.[4] Abso-

1 Registračné protokoly agentúrnych a operatívnych spisov, resp. zväzkov ŠtB predstavovali základné evidenčné pomôcky, v ktorých sa prírastkovým spôsobom v chronologickom poradí registrovali založené agentúrne a operatívne spisy, resp. zväzky a všetky zmeny v ich vedení. Ústav pamäti národa ich na svojom webovom sídle zverejnil v deň 15. výročia Nežnej revolúcie – 17. 11. 2004.

2 Spis ÚPN-K-2021/00061. Žaloba v právnej veci Ing. Andrej Babiš proti ÚPN o ochranu osobnosti zo 16. 1. 2012.

3 K otázke skartácií písomností ŠtB v decembri 1989 pozri: ŽÁČEK, Pavel: „Můžou přijít, jsme hotovi..." Tzv. Lorencova „skartace" z prosince 1989 v dokumentech. In: *Pamäť národa*, 2004, úvodné číslo, s. 28–41; ŽÁČEK, Pavel: *Jakešovo Gestapo. Komunistické mocenské orgány a listopad 1989*. Praha 2019, s. 411–437.

4 Spis ÚPN-K-2021/00061. Vyhlásenie bývalého príslušníka ŠtB Andreja Kuľhu z 21. 1. 2014.

lútna väčšina z nich bola v rozpore s každodennou služobnou praxou aj internými predpismi komunistickej kontrarozviedky.

Pracovníci ÚPN po delimitácii spisovej a zväzkovej agendy útvarov ŠtB z archívov Ministerstva obrany Slovenskej republiky, Ministerstva vnútra Slovenskej republiky a Slovenskej informačnej služby postupne spoznali špecifické aspekty spisovej služby ŠtB na Slovensku, ale aj v Československu, a získali teoretické poznatky[5] aj praktické skúsenosti s využívaním evidencií, databáz, pomocných, analytických, evidenčných a špecifických písomností ŠtB na rekonštrukciu konkrétnych spisov a zväzkov.[6]

S vedomím, že žiaden dokument nemôže byť vnímaný izolovane, ale len v kontexte iných dokumentov realizovali pracovníci ÚPN archívny výskum, v rámci ktorého dohľadali nižšie uvedené spisy a zväzky súvisiace s tajným spolupracovníkom s krycím menom „BUREŠ".

I. Spis dôverníka, resp. zväzok agenta s krycím názvom „BUREŠ", reg. č. 25 085, vedený na XII. správe ZNB v Bratislave[7] v rokoch 1980 – 1989;

5 Pozri: KAKALÍKOVÁ, Jana: Problémové aspekty spisovej služby Štátnej bezpečnosti na Slovensku. In: *Pamäť národa*, 2005, roč. 1, č. 1, s. 69–73; RAGAČ, Radoslav: Zvláštne finančné prostriedky v podmienkach Správy Štátnej bezpečnosti Bratislava. In: *Pamäť národa*, 2007, roč. 3, č. 2, s. 68–72; ĎURINA, Ľubomír – RAGAČ, Radoslav: Rekonštrukcia zväzkov v Archíve ÚPN. In: *Pamäť národa*, 2007, roč. 3, č. 3, s. 77–84.

6 Už v roku 2007 v rámci rekonštrukcie organizačnej štruktúry, personálneho obsadenia a činnosti Správy kontrarozviedky v Bratislave zdokumentovali pracovníci ÚPN pokusy o pozmeňovanie záznamov v registračných protokoloch agentúrnych a operatívnych spisov, resp. zväzkov ŠtB v prípade 29 agentov odboru boja proti vnútornému nepriateľovi Správy kontrarozviedky v Bratislave. Aj napriek zničeniu agentúrnych zväzkov uvedených tajných spolupracovníkov sa prostredníctvom súvisiacich písomností (registratúrnych denníkov, plánov úloh útvarov ŠtB, periodických hodnotení činnosti, vyúčtovania použitia zvláštnych finančných prostriedkov, zväzkov konšpiračných, resp. prepožičaných bytov a iných) podarilo jednoznačne preukázať zámer pozmeniť údaje v origináloch registračných protokolov ŠtB tak, aby vybrané osoby nemohli byť identifikované ako tajní spolupracovníci ŠtB. Pozri: SIVOŠ, Jerguš – MORBACHER, Ľubomír: Agentúrna sieť XII. správy ZNB. Pokusy o pozmeňovanie v registračných protokoloch KS ZNB S-ŠtB Bratislava. In: *Pamäť národa*, 2007, roč. 3, č. 4, s. 81–91; SIVOŠ, Jerguš: Pokusy o pozmeňovanie záznamov v registračných protokoloch KS ZNB S-ŠtB Bratislava. In: *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti. Zborník z vedeckej konferencie*. Ed. Jašek, Peter. Bratislava 2011, s. 117–133.

7 XII. Správa Zboru národnej bezpečnosti (ďalej aj „ZNB") – krycie označenie Správy kontrarozviedky v Bratislave. Ako výkonný útvar federálneho ministerstva vnútra vo vymedzenom rozsahu vykonávala, organizovala a zodpovedala za kontrarozviednu činnosť vo vyčlenených problematikách a objektoch federálneho charakteru, dislokovaných v Slovenskej socialistickej republike, a objektoch republikového charakteru. K organizačnej štruktúre, personálnemu obsadenie a činnosti uvedeného útvaru ŠtB pozri: SIVOŠ, Jerguš (Ed.): *XII. správa ZNB.*

II. Štatistická karta tajného spolupracovníka s krycím menom „BUREŠ", reg. č. 25 085;
III. Záznam v registračnom protokole agentúrnych a operatívnych spisov, resp. zväzkov XII. správy ZNB, reg. č. 25 085;
IV. Zväzok tajného spolupracovníka s krycím menom „KOSEK", reg. č. 23 702 – agentúrny záznam 1. oddelenia III. odboru XII. správy ZNB[8] č. 8/82 z 20. októbra 1982;
V. Objektový zväzok s krycím menom „CHEMAPOL", reg. č. 3907 MV – agentúrny záznam 1. oddelenia III. odboru XII. správy ZNB zo 6. decembra 1984;
VI. Zväzok držiteľa prepožičaného bytu s krycím menom „VOJAK", reg. č. 29 098;
VII. Spis preverovanej osoby s krycím menom „OKO", neskôr signálny zväzok „JORDÁN", reg. č. 27 544;
VIII. Spis preverovanej osoby s krycím menom „EKRON", reg. č. 31 879;
IX. Spis preverovanej osoby „TUREK", reg. č. 31 774;
X. Diel č. 13 s krycím menom „MOSTEN" objektového zväzku s krycím menom "TRH", reg. č. 11 548;
XI. Vyúčtovania zvláštnych finančných prostriedkov k zväzku agenta s krycím menom „BUREŠ" z apríla, júna, augusta a novembra 1985.

Skôr ako sa dostaneme k hodnoteniu jednotlivých písomností, je potrebné si v rámci celkového kontextu ozrejmiť základnú terminológiu spolupracovníkov československej kontrarozviedky a význam jej evidenčného systému.

Základná terminológia spolupracovníkov československej kontrarozviedky a rozdiely v ich kategóriách

Činnosť príslušníkov československej kontrarozviedky sa riadila tromi smernicami vydanými (novelizovanými) koncom januára 1978, ktoré s menšími úpravami platili až do pádu komunistického režimu v roku 1989. Išlo o *Smernicu pre činnosť pracovníkov kontrarozviedky* (A-oper-I-1), *Smernicu pre prácu so spolu-*

Dokumenty k činnosti Správy kontrarozviedky v Bratislave v rokoch 1974 – 1989. Bratislava 2008, 636 s.

8 Oddelenie zabezpečovalo kontrarozviednu ochranu v podnikoch a organizáciách zahraničného obchodu, v priamych zastúpeniach kapitalistických firiem a v zastupiteľských organizáciách zahraničného obchodu. Vykonávalo tiež kontrarozviedne opatrenia v rámci medzinárodných veľtrhov v Bratislave.

pracovníkmi kontrarozviedky (A-oper-I-3) a *Smernicu pre evidenciu, štatistiku a administratívu pri kontrarozviednej činnosti* (A-oper-II-1). Dodržiavanie uvedených smerníc kontrolovala inšpekcia ministra vnútra ČSSR a inšpekcia náčelníka konkrétnej správy, ako aj zodpovedný štatisticko-evidenčný útvar správy a jemu nadriadený štatisticko-evidenčný útvar Federálneho ministerstva vnútra v Prahe. Interné predpisy charakterizovali využívanie spolupracovníkov ako základný a nenahraditeľný zdroj získavania poznatkov z nepriateľského prostredia.

Podľa *Smerníc pre prácu so spolupracovníkmi kontrarozviedky* (A-oper-I-3), ktoré vydal minister vnútra ČSSR ako prílohu svojho rozkazu č. 3/1978 z 25. januára 1978, sa kontrarozviedka pri plnení svojho poslania opierala o pomoc československých občanov, ktorí boli ochotní a mali predpoklady s kontrarozviedkou pracovať.[9] Spolupracovníkov kontrarozviedky delili na dôverníkov a tajných spolupracovníkov, pričom rozlišovali tri kategórie tajných spolupracovníkov – rezident, agent a držiteľ prepožičaného bytu. Evidencia spolupracovníkov sa vykonávala podľa *Smerníc pre evidenciu, štatistiku a administratívu pri kontrarozviednej činnosti* (A-oper-II-1), ktoré boli vydané ako príloha rozkazu ministra vnútra ČSSR č. 4/1978 z 25. januára 1978.[10]

Smernice A-oper-I-3 charakterizovali dôverníka ako spolupracovníka, ktorý pomáha kontrarozviedke plniť čiastkové úlohy kontrarozviednej povahy, predovšetkým pomocné, orientačné a previerkové úlohy v súvislosti s odhaľovaním alebo objasňovaním protištátnej činnosti a organizovaním príslušných kontrarozviednych, preventívno-výchovných a technických opatrení. Vyberali sa v súlade s potrebami a úlohami vyplývajúcimi zo štátnobezpečnostnej situácie v chránenom či rozpracovávanom objekte a problematike, spomedzi spoľahlivých československých občanov, ktorí dobrovoľne na základe vzťahu vzájomnej dôvery boli ochotní podľa svojich možností a schopností poskytovať kontrarozviedke čiastkové štátnobezpečnostné poznatky alebo poskytovať jej nutnú pomoc a služby. Išlo najmä o osoby, ktoré mohli poskytovať informácie signalizujúce nepriateľskú alebo trestnú činnosť, informácie o štátnobezpečnostnej situácii v záujmovom objekte, informácie súvisiace s odhaľovaním zdrojov prenikania a rozširovania nepriateľskej ideológie, negatívnych tendencií a nálad, upozorňovať na podozrivý záujem cudzincov a čs. občanov o chránené objekty, pôsobiť preventívne, upozorňovať na nedostatky pri ochrane uta-

9 Archiv bezpečnostních složek Praha (ďalej „ABS“), f. Sekretariát ministra vnútra, VII. diel, (1946) 1969–1980 (označenie fondu A2/7), inv. č. 89. Rozkaz ministra vnútra ČSSR č. 3/1978 z 25. 1. 1978. Smernice pre prácu so spolupracovníkmi kontrarozviedky (A-oper-I-3).

10 ABS, f. A2/7, inv. č. 90. Rozkaz ministra vnútra ČSSR č. 4/1978 z 25. 1. 1978. Smernice pre evidenciu, štatistiku a administratívu pri kontrarozviednej činnosti (A-oper-II-1).

jovaných skutočností, prípadne plniť iné úlohy podľa potrieb kontrarozviedky. Kontakt s dôverníkom sa udržiaval nepravidelne. Miesto stretnutia s dôverníkom určoval príslušník kontrarozviedky s ohľadom na spoločenské postavenie, služobné alebo pracovné zaradenie, verejnú činnosť spolupracovníka a pod. Schôdzky sa nesmeli uskutočňovať v prepožičanom alebo konšpiračnom byte. Kontakt s dôverníkom, najmä ak sa s ním počítalo ako s budúcim tajným spolupracovníkom, sa utajoval. Verejné využitie informácie od dôverníka mohol príslušník kontrarozviedky uskutočniť až po jeho súhlase. Dôverník nemohol nahradiť tajného spolupracovníka ani nesmel plniť úlohy týkajúce sa rozpracovania štátnobezpečnostných prípadov, pri ktorých bolo nutné odhaliť kontrarozviedny záujem, metódy a formy práce kontrarozviedky.[11]

Tajného spolupracovníka definovali citované smernice ako osobu získanú na utajenú spoluprácu spôsobom stanoveným v smerniciach, ktorá udržiavala s príslušníkmi kontrarozviedky konšpiratívny styk, plnila zadané úlohy, odovzdávala poznatky alebo informácie, prípadne poskytovala kontrarozviedke pomoc alebo služby, ktoré bolo nutné utajovať. Využívanie tajných spolupracovníkov charakterizovali smernice ako *„hlavný prostriedok činnosti kontrarozviedky proti podvratnej činnosti zahraničných nepriateľských rozviedných, ideologických a ekonomických zoskupení, ich domácim pomáhačom a zvyškom vnútorných nepriateľov"*.[12] Na rozdiel od dôverníka mal tajný spolupracovník k dispozícii základnú výbavu konšpirácie – krycie meno, ktorým podpisoval vlastnoručné správy, telefónne číslo a špecifické heslo na kontaktovanie riadiaceho príslušníka ŠtB – s ktorými ho príslušník ŠtB oboznámil počas tzv. viazacieho aktu. Na rozdiel od dôverníka sa tajný spolupracovník k utajenej spolupráci zaväzoval. Podpísal buď vopred pripravený záväzok na utajenú spoluprácu alebo ho spísal sám voľnou formou. Písomný záväzok sa nevyžadoval v prípadoch, ak mohol ohroziť dobrý vzťah získavaného tajného spolupracovníka k spolupráci s príslušníkmi kontrarozviedky. V takom prípade postačoval len ústny súhlas získavaného tajného spolupracovníka.[13] Rozdiel v procese získavania dôverníka a získavania tajného spolupracovníka bol aj v počte zaangažovaných nadriadených náčelníkov. Návrh na získanie dôverníka, predložený operatívnym príslušníkom, schvaľoval jeho priamy nadriadený, náčelník oddelenia. Návrh na získanie tajného spolupracovníka však okrem náčelníka oddelenia schvaľovali náčelník odboru aj náčelník správy. Svojím podpisom preberali zodpovednosť za získavanie tajného spolupracovníka do systému československej kontrarozviedky.

11 Pozri čl. 19 až 25 Smerníc pre prácu so spolupracovníkmi kontrarozviedky.
12 Pozri čl. 4 Smerníc pre prácu so spolupracovníkmi kontrarozviedky.
13 Pozri čl. 46 Smerníc pre prácu so spolupracovníkmi kontrarozviedky.

Výber, previerka a získavanie tajných spolupracovníkov sa riadili smernicami A-oper-I-3. Podľa čl. 26 mal príslušník kontrarozviedky pri výbere kandidátov tajnej spolupráce vychádzať z dôkladnej znalosti situácie a z nej vyplývajúcej konkrétnej potreby využitia tajných spolupracovníkov na plnenie štátno-bezpečnostných úloh. Pri výbere kandidátov sa uplatňovalo všeobecné hľadisko (najmä základné intelektuálne, psychologické a fyzické predpoklady kandidáta, objektívne a subjektívne podmienky spolupráce) a špeciálne hľadisko, dané konkrétnou štátno-bezpečnostnou situáciou a úlohami, ktoré mal tajný spolupracovník plniť (predpoklady na prenikanie do nepriateľského prostredia, na rozpracovanie konkrétneho prípadu a na plnenie spravodajských úloh v špecifikom prostredí). V období výberu kandidáta zhromažďoval príslušník kontrarozviedky podklady k jeho previerke, a to administratívnou previerkou (napr. služobné a pracovné hodnotenia), kontrarozviednymi prostriedkami (najmä prostredníctvom agentúry, ale aj sledovaním a spravodajsko-technickými prostriedkami) a osobným stykom s kandidátom na tajnú spoluprácu. Po sústredení a vyhodnotení zhromaždených podkladov príslušník kontrarozviedky ukončil previerku bez ďalšieho administratívneho postupu alebo predložil náčelníkovi so schvaľovacou právomocou návrh na získanie tajného spolupracovníka na spoluprácu. Po schválení návrhu na získanie tajného spolupracovníka príslušným náčelníkom pristúpil príslušník kontrarozviedky k príprave na viazací akt, ktorá vychádzala z vopred stanoveného postupu uvedenom v schválenom návrhu. Viazací akt sa podľa čl. 44 smerníc A-oper-I-3 mal uskutočniť v čo najkratšej dobe, najneskôr však do 30 dní od schválenia návrhu. V odôvodnených prípadoch mohol príslušník kontrarozviedky po prekročení tohto termínu spracovať doplnok k návrhu a predložiť ho na opätovné schválenie náčelníkovi so schvaľovacou právomocou.

Viazací akt sa podľa čl. 44 smerníc A-oper-I-3 vykonával v prostredí, ktoré zaručovalo jeho utajenie, ničím nerušený priebeh a konšpiratívny príchod a odchod získavaného tajného spolupracovníka. Viazanie tajného spolupracovníka vykonával príslušník kontrarozviedky, ktorý ho mal riadiť. Príslušný náčelník mal právomoc rozhodnúť, či sa viazacieho aktu zúčastní sám alebo podľa potreby ním určený ďalší príslušník kontrarozviedky.

Evidenčný systém čs. kontrarozviedky

Útvary zložky Štátnej bezpečnosti boli súčasťou jednotného ozbrojeného bezpečnostného Zboru národnej bezpečnosti, ktorého základným poslaním bolo chrániť socialistické, spoločenské a štátne zriadenie, verejný priadok, bezpeč-

nosť osôb a majetku.[14] V 80. rokoch 20. storočia pracovali kontrarozviedne útvary ŠtB v trojstupňovom vertikálnom systéme riadenia – od oddelení ŠtB v okresoch cez správy ŠtB v krajoch až po centrálne operatívne správy ako súčasti federálneho ministerstva vnútra v Prahe, vrátane XII. správy ZNB v Bratislave. Vzájomne boli prepojené aj prostredníctvom jednotného evidenčného, štatistického a archívneho systému. Cieľom týchto záväzných administratívnych postupov bola konšpirácia záujmov kontrarozviednej činnosti, koordinácia činnosti príslušníkov kontrarozviedky v procese vyhľadávania, rozpracovania a v práci so spolupracovníkmi kontrarozviedky, sústreďovanie, evidencia, štatistické vyhodnocovanie a archivácia informácií k osobám, objektom, organizáciám a javom, ktoré boli predmetom kontrarozviednej činnosti.[15]

Záznamy jednotného evidenčného, štatistického a archívneho systému čs. kontrarozviedky sa v druhej polovici 80. rokov, v rámci budovania *Uceleného informačného systému*, spracovávali do podoby počítačovej databázy. Súčasťou *Evidencie záujmových osôb* (EZO) sa stala *Tematická evidencia zväzkov* (od roku 1989 *Centrálny register zväzkov*). Evidencia mala nahradiť manuálnu ústrednú operatívnu evidenciu a rozšíriť jej odkazovacie možnosti vďaka prepojeniu s inými informačnými systémami.

Možnému stretu operatívneho záujmu príslušníkov čs. kontrarozviedky predchádzala *blokácia záujmových osôb*, ako evidenčné opatrenie koordinačnej povahy. Vykonávali ju automaticky štatisticko-evidenčné útvary v prípadoch, ak bol na osobu založený zväzok.

Jednotný evidenčný, štatistický a archívny systému čs. kontrarozviedky dával útvarom čs. kontrarozviedky a jej príslušníkom prehľad o rozpracovaní záujmových osôb a objektov, ako aj o tajných spolupracovníkoch jednotlivých kontrarozviednych útvarov na území Československa. Kontrarozviedne útvary na teritoriálnej a centrálnej úrovni teda nefungovali samostatne, ale v jednotnom systéme, pričom mali prehľad o rozpracovaných prípadoch, záujmových osobách a spolupracovníkoch.

Základné údaje o evidencii a vedení spisu a zväzku spolupracovníka s krycím menom „BUREŠ"

Spis dôverníka Štátnej bezpečnosti s krycím menom „BUREŠ" zaviedli príslušníci štatisticko-evidenčného oddelenia Analyticko-informačného a štatisticko-

14 Zákon č. 40/1974 Zb. o Zbore národnej bezpečnosti.

15 Pozri čl. 1 Smerníc pre evidenciu, štatistiku a administratívu pri kontrarozviednej činnosti.

evidenčného odboru Správy kontrarozviedky v Bratislave dňa 12. augusta 1980 pod registračným číslom 25 085 v problematike *zahraničný obchod*. Záznam o založení spisu dôverníka urobili v registračnom protokole aj v operatívnej evidencii (v kartotékach a v štatistických výkazoch). Operatívnemu príslušníkovi kontrarozviedky pri registrácii odovzdali obal spisu, v ktorom v ďalšom období sústreďoval písomnosti previerkového charakteru k dôverníkovi. Tento typ osobného spisu sa viedol do doby, keď získané poznatky umožnili jeho vyhodnotenie a prevedenie na niektorý typ zväzku (v prípade dôverníka na zväzok agenta, resp. držiteľa prepožičaného bytu) alebo uloženie v archíve kontrarozviedky. Návrh na založenie spisu dôverníka predložil starší referent 1. oddelenia III. odboru[16] Správy kontrarozviedky v Bratislave npor. Ing. Július Šuman[17] a schválil jeho priamy nadriadený, náčelník oddelenia npor. JUDr. Rastislav Mátray.[18]

Dňa 23. novembra 1982 príslušníci štatisticko-evidenčného oddelenia XII. správy ZNB, na základe tromi nadriadenými schválenej Správy o získaní k spolupráci z 12. novembra 1982, previedli spis dôverníka na zväzok tajného spolupracovníka v kategórii agent. V súlade s internou smernicou A-oper-II-1 súčasne operatívnemu príslušníkovi kontrarozviedky vydali aj tri zložky zväzku tajného spolupracovníka – zložku vlastnoručných správ, zložku korešpondencie a pomocných písomností a zložku finančných výdavkov (porovnaj dokument I, časť d/). Zmeny vyznačili aj v registračnom protokole a operatívnej evidencii. Zároveň v súlade s internými predpismi doplnili do kartotéky štatistickú kartu tajného spolupracovníka s krycím menom „BUREŠ", na ktorej sa zaznamenávali podstatné informácie o tajnom spolupracovníkovi, ako aj zmeny v evidencii a vedení zväzku. Prevedenie spisu dôverníka na zväzok agenta sa uskutočnil v súlade s čl. 25 ods. 3 Smerníc pre prácu so spolupracovníkmi kontrarozviedky, podľa ktorých *„Dôverník, ktorý spĺňa predpoklady pre plnenie úloh*

16 1. oddelenie III. odboru XII. správy ZNB spracovávalo problematiku kontrarozviednej ochrany československého zahraničného obchodu. Pozornosť venovalo zastupiteľským organizáciám zahraničného obchodu v Bratislave, expozitúram tzv. západných firiem, medzinárodným veľtrhom a výstavám konaným na území Bratislavy (najmä Inchebe), spravodajskému prieniku zahraničných rozviedok a monopolov do centrálnych úradov československej ekonomiky a tzv. čiernym zástupcom.

17 Július Šuman (1951), príslušník ZNB zaradený v zložke ŠtB od apríla 1977 do zrušenia ŠtB. Na utajenú spoluprácu získal tajného spolupracovníka s krycím menom „BUREŠ", pričom pôsobil ako jeho riadiaci orgán od 23. 9. 1982 do 22. 8. 1983. Archív Ústavu pamäti národa (ďalej aj „A ÚPN"), f. Personálna dokumentácia príslušníkov, personálny spis J. Šumana.

18 Rastislav Mátray (1949), príslušník ZNB zaradený v zložke ŠtB od septembra 1973 do apríla 1987. Na odbore kontrarozviednej ochrany socialistickej ekonomiky XII. správy ZNB pôsobil od júla 1974, 1. oddelenie viedol od mája 1980 do decembra 1986. Viac pozri: SIVOŠ, Jerguš (Ed.): *XII. správa ZNB*, s. 73.

pri kontrarozviednom rozpracovaní a v predchádzajúcom styku s riadiacim pracovníkom dodržiaval zásady konšpirácie, môže byť získaný ako agent alebo držiteľ prepožičaného bytu."

S oneskorením, až 9. decembra 1987, bol spracovaný záznam o prerušení tajnej spolupráce s agentom s krycím menom „BUREŠ" z dôvodu jeho vycestovania na dlhodobý služobný pobyt v Maroku v roku 1985. Archivácia ani ukončenie zväzku nie sú vyznačené v registračnom protokole ani vo vlastnom zväzku. Spis, resp. zväzok nebol v období rokov 1980 až 1989 archivovaný ani ukončený a uložený do archívu. Zväzok mal k 17. novembru 1989 pridelený príslušník XII. správy ZNB Bratislava kpt. Jaroslav Hegedüš,[19] ktorý podľa záznamu 4. decembra 1989, v rámci rozsiahlej ponovembrovej skartácie nariadenej 1. námestníkom ministra vnútra ČSSR genpor. Alojzom Lorencom,[20] zničil podstatnú časť zväzku, vrátane troch zložiek. Do zväzku bol zo zložky finančných výdavkov preradený len *Evidenčný list výdajov*.

Charakteristika dohľadaných archívnych dokumentov

I. Spis dôverníka, resp. zväzok agenta s krycím názvom „BUREŠ", reg. č. 25 085, vedený na XII. správe ZNB v Bratislave v rokoch 1980 – 1989[21]

Spis dôverníka a následne zväzok tajného spolupracovníka v kategórii agent obsahuje okrem obalu s predtlačami, ktoré pri založení spisu, resp. zväzku vydávali operatívnemu príslušníkovi pracovníci štatisticko-evidenčného útvaru správy, aj Zoznam dokumentov, Zoznam osôb, Prehľad častí dielov a zložiek, Správu o získaní k spolupráci z 12. novembra 1982, lustračný lístok zo 6. novembra 1980, kontrolné záznamy zodpovedných príslušníkov kontrarozviedky z júna 1988, Záznam k prerušeniu tajnej spolupráce s agentom z 9. decembra 1987, evidenčný list výdajov za roky 1982 – 1985, Memorandum z 26. októbra 1982 a Doplnok k MEMORANDU z 30. júna 1987. Ďalšie písomnosti boli podľa záznamu zničené 4. decembra 1989. Písomnosti nie sú v spise, resp. zväzku

19 Jaroslav Hegedüš (1952), príslušník ZNB zaradený v zložke ŠtB od marca 1988 do zrušenia ŠtB. Zväzok tajného spolupracovníka s krycím menom „BUREŠ" viedol od 14. 10. 1988 do pádu komunistického režimu v roku 1989. A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, personálny spis J. Hegedüša.

20 Alojz Lorenc (1939) pôsobil vo funkcii 1. námestníka ministra vnútra ČSSR od 1. 12. 1985 do 21. 12. 1989. Viac o jeho kariére pozri: KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*. Praha 2009, s. 116–119.

21 A ÚPN, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti (ďalej aj „KS ZNB S ŠtB") Bratislava, Agentúrne zväzky neukončené (ďalej aj „BA-An"), reg. č. 25 085.

usporiadané chronologicky tak, ako to upravovali interné administratívne predpisy.

a/ Obal spisu, resp. zväzku

Predná vonkajšia strana obsahuje všetky predpísané údaje – registračné číslo, krycie meno a dátum registrácie. Naopak, neobsahuje dátum ukončenia zväzku ani archívne číslo, pretože útvary ŠtB zväzok do pádu komunistického režimu v roku 1989 nearchivovali. Predná vnútorná strana obsahuje meno a dátum narodenia osoby, na ktorú bol spis vedený, pričom chýbajú niektoré osobné údaje a záznamy (napr. rodné číslo či adresa). V ďalšej časti sú záznamy o druhu spisu, resp. zväzku a zmenách v jeho evidencii, ako aj krycie označenie útvaru, ktorý spis viedol. Chýba pritom záznam o zmene útvaru, ktorý spis viedol po reorganizácii XII. správy ZNB Bratislava od 1. októbra 1988 (4. oddelenie I. odboru). K tomuto administratívnemu nedostatku došlo zrejme z dôvodu, že utajená spolupráca bola prerušená a operatívny príslušník so zväzkom aktívne nepracoval. Na rovnakej strane nasledujú riadne vyplnené *Záznamy o kontrole zväzku – spisu alebo zoznámení sa s jeho obsahom*. Podľa čl. 7 smerníc A-oper-II-1 sa s obsahom písomností sústredených vo zväzku alebo osobnom spise mohli v priebehu jeho vedenia zoznamovať len nadriadení príslušníkov, prípadne s ich súhlasom aj iní príslušníci, ak to vyžadoval štátnobezpečnostný záujem, a príslušné kontrolné orgány. Každý kto sa zoznámil s obsahom zväzku alebo osobného spisu bol povinný na vnútornej predtlači dosiek zväzku napísať čitateľne dôvod zoznámenia, dátum, hodnosť, meno a priezvisko, ako aj číslo služobného preukazu. Zo záznamov vplýva, že spis, resp. zväzok študovali dvakrát príslušníci inšpekcie ministra vnútra ČSSR, ako najvyššieho rezortného kontrolného orgánu (1981 a 1986), trikrát príslušníci inšpekcie náčelníka XII. správy ZNB (dvakrát v roku 1988 a raz v roku 1990) a päťkrát príslušníci štatisticko-evidenčného útvaru XII. správy ZNB (dvakrát v roku 1984 a v rokoch 1986, 1987 a 1988), ktorí vykonávali komplexné, čiastkové a opakované kontroly vedenia spisovej a zväzkovej agendy operatívnymi príslušníkmi správy. Na zadnej vnútornej strane sú *Záznamy o odovzdaní a prevzatí zväzku alebo spisu*. Z uvedeného vyplýva, že spis, resp. zväzok založil a do 22. augusta 1983 viedol npor. Ing. Július Šuman, od 22. augusta 1983 do 30. júna 1987 spis viedol mjr. JUDr. František Hákač,[22]

22 František Hákač (1945), príslušník ZNB zaradený v zložke ŠtB od októbra 1970 do zrušenia ŠtB. Tajného spolupracovníka s krycím menom „BUREŠ“ riadil, resp. viedol jeho zväzok od 2. 8. 1983 do 30. 6. 1987. A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov. Personálny spis F. Hákača.

od 30. júna 1987 kpt. Andrej Kuľha[23] a od 14. októbra 1988 npor. Jaroslav Hegedüš. Postup pri zmene riadiacich príslušníkov, ktorý podliehal schvaľovaciemu procesu, upravoval čl. 105 smerníc A-oper-I-3, podľa ktorého: *„V zájmu zajištění stabilizace, konspirace, výslednosti a plynulosti průběhu spolupráce a výchovy tajných spolupracovníků je nutno dbát, aby ke změně řídícího pracovníka kontrarozvědky u tajných spolupracovníků docházelo jen ve výjimečných a zdůvodněných případech a za souhlasu náčelníka se schvalovací pravomocí.“* Podľa čl. 106, odst. a/: *„Změna řídícího pracovníka kontrarozvědky se provádí zpravidla po vzájemné dohodě s tajným spolupracovníkem. Předání se provádí osobním stykem na společné schůzce přebírajícího a předávajícího pracovníka kontrarozvědky s tajným spolupracovníkem.“* Podľa čl. 106, odst. b/: *„V některých případech lze po předchozí dohodě s tajným spolupracovníkem uskutečnit navázání styku s novým řídícím pracovníkem kontrarozvědky bez přítomnosti předchozího řídícího pracovníka kontrarozvědky za pomoci dohodnutého hesla.“* Podľa čl. 106, odst. c/: *„Jen výjimečně, nelze-li splnit uvedené podmínky (což se rovná přerušení styku), lze po souhlase náčelníka a při zachování konspirace obnovit styk oficiálním způsobem.“* Prevzatie spisu, resp. zväzku sa potvrdzovalo podpisom *Záznamu o prevzatí zväzku – spisu.* Obsahoval deň prevzatia spisu, resp. zväzku, meno odovzdávajúceho príslušníka kontrarozviedky, registračné číslo spisu, resp. zväzku, druh, krycie meno a počet strán spisu, resp. zväzku, názvy a počet listov zložiek zväzku. Podpisoval ho odovzdávajúci a preberajúci príslušník kontrarozviedky a príslušný náčelník. Záznam evidoval aj štatisticko-evidenčný útvar správy, ktorý zmenu zaznamenal a vyznačil aj na samotnom *Zázname o prevzatí zväzku – spisu*, spravidla s niekoľkotýždňovým odstupom. Evidenciu zmeny podpísal zodpovedný príslušník štatisticko-evidenčného útvaru správy. *Záznam o prevzatí zväzku – spisu* sa zaraďoval chronologicky do zväzku tajného spolupracovníka a evidoval v *Zozname dokumentov*.

V uvedenom prípade došlo k zmenám z nasledujúcich dôvodov – Július Šuman si *„zo služobných dôvodov“* vymenil niektoré ním vedené spisy, resp. zväzky s Františkom Hákačom (22. augusta 1983), František Hákač nastúpil 1. júla 1987 na nové pracovisko (analyticko-informačný a plánovací odbor XII. správy ZNB) a Andrej Kuľha bol dňom 24. septembra 1988 dočasne pozbavený výkonu služby z dôvodu hrubého porušenia Smernice pre prácu so spolupracovníkmi kontrarozviedky. Záznamy na zadnej vnútornej strane uvádzajú aj počty strán, ktoré spis, resp. zväzok obsahoval v čase jeho preberania novým riadiacim príslušníkom.

23 Andrej Kuľha (1955), príslušník ZNB zaradený v zložke ŠtB od septembra 1976 do zrušenia ŠtB. Zväzok tajného spolupracovníka s krycím menom „BUREŠ“ viedol od 30. 6. 1987 do 14. 10. 1988. A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, personálny spis A. Kuľhu.

b/ Zoznam dokumentov

Zoznam dokumentov je povinnou súčasťou každého spisu, resp. zväzku. Obsahuje 32 záznamov o písomnostiach kontrarozviednej povahy, ktoré boli sústredené na 45 stranách spolu s poznámkou o zničení niektorých z nich dňa 4. decembra 1989. Neobsahuje pritom žiadne záznamy o písomnostiach z obdobia rokov 1980 až 1982, keď operatívny príslušník viedol spis dôverníka. Výnimkou je lustračný list zo 6. novembra 1980. Lustračný list, predložený pri žiadosti o registráciu tajného spolupracovníka v novembri 1982, ktorý nesmel obsahovať záznamy staršie ako 30 dní, bol podľa záznamu v zozname dokumentov zničený 4. decembra 1989. Na prvý pohľad sa zdá, že až prvých 31 záznamov je písaných jedným perom a jednou rukou v rovnaký čas. Môžeme predpokladať, že v rámci už spomenutého odstraňovania administratívnych nedostatkov v júni 1988 bol pôvodný zoznam dokumentov, ktorý v rukou písaných poznámkach z 10. júna 1988 spomína aj vedúci starší referent špecialista 1. oddelenia III. odboru XII. správy ZNB mjr. Ing. Milan Jurka,[24] spracovaný nanovo.[25] Zoznam dokumentov agentúrneho zväzku neobsahoval údaje o existencii a založení vlastnoručnej správy alebo agentúrneho záznamu do zväzku. Vlastnoručné správy, resp. agentúrne záznamy sa ukladali do zložky vlastnoručných správ a evidovali v zozname dokumentov tejto zložky agentúrneho zväzku.

c/ Zoznam osôb

Zoznam osôb je povinnou súčasťou každého spisu, resp. zväzku. Obsahuje mená ôsmich osôb spolu s informáciou, na ktorej strane zväzku sa spomínajú. Osoby, ktoré sa spomínali v prípadných vlastnoručných správach, resp. agentúrnych záznamoch, sa evidovali v zozname osôb zložky vlastnoručných správ.

d/ Prehľad častí, dielov a zložiek

Prehľad častí, dielov a zložiek je povinnou súčasťou každého spisu, resp. zväzku. Obsahuje záznamy o zavedení zložky vlastnoručných správ, zložky korešpondencie a pomocných písomností a zložky finančných dokladov dňa 23. novembra 1982, t. j. v deň prevedenia spisu dôverníka na agentúrny zväzok.

---

24 Milan Jurka (1950), príslušník ZNB zaradený v zložke ŠtB od februára 1976 do februára 1990. Oddelenie kontrarozviednej ochrany podnikov československého zahraničného obchodu viedol od novembra 1987 do zrušenia ŠtB. Viac pozri: SIVOŠ, Jerguš (Ed.): *XII. správa ZNB*, s. 43.

25 Príslušník ŠtB Andrej Kuľha vo vyjadrení z 21. 1. 2014 vyhlásil, že zoznam dokumentov v predmetnom zväzku, počínajúc od poradového čísla 1 až po poradové číslo 31, písal vlastnoručne a tým vytvoril nový zoznam dokumentov. Pozri: Spis ÚPN-K-2021/00061. Vyhlásenie bývalého príslušníka ŠtB Andreja Kuľhu z 21. 1. 2014.

Každá zložka mala vlastný zoznam dokumentov a zoznam osôb (s výnimkou zložky finančných dokladov). Do zložky vlastnoručných správ sa okrem toho ukladali návrhy na *úkolovanie* tajného spolupracovníka, vlastnoručné správy spolupracovníka, kópie alebo originály agentúrnych záznamov spracované príslušníkom na podklade ústnej alebo písomnej správy tajného spolupracovníka. V zložke finančných dokladov sa viedol *Evidenčný list výdajov* a evidovali sa tu potvrdenia o finančných výdavkoch na tajného spolupracovníka (pohostenie, resp. finančná odmena). Číslo strany, na ktorej sa v zložke potvrdenie nachádzalo, sa uvádzalo vo vyúčtovaní finančných prostriedkov určených na prácu so spolupracovníkmi kontrarozviedky pri krycom mene a registračnom čísle zväzku tajného spolupracovníka (porovnaj dokument č. XI). V zložke korešpondencie a pomocných písomností sa evidovali písomnosti sprievodného charakteru, kópie požiadaviek, fotografie, kópie, výpisy zo záznamov, technických úkonov, archívnych materiálov, rôzne pomocné materiály, ale najmä presné záznamy o schôdzkach príslušníka kontrarozviedky s tajným spolupracovníkom (MV č. skl. 709-s). Jednotlivé zložky zväzku tajného spolupracovníka s krycím menom „BUREŠ“ boli podľa záznamu v *Prehľade* zničené 4. decembra 1989. Vo zväzku sa preto nezachovali ani prípadné vlastnoručné správy agenta, či agentúrne záznamy. Zo zložky finančných dokladov sa zachoval len *Evidenčný list výdajov*.

e/ Správa o získaní k spolupráci

Správu o získaní k spolupráci spracoval starší referent špecialista 1. oddelenia III. odboru XII. správy ZNB npor. Ing. Július Šuman deň po zverbovaní tajného spolupracovníka s krycím menom „BUREŠ“ – 12. novembra 1982. Správu odporučil jeho priamy nadriadený – vedúci starší referent špecialista (náčelník) 1. oddelenia III. odboru XII. správy ZNB kpt. JUDr. Rastislav Mátray. So znením správy o získaní k spolupráci súhlasil náčelník III. odboru mjr. Ing. Milan Greguš, CSc.[26] a v mene náčelníka XII. správy ZNB plk. Jozefa Vavra[27] ju podpisom schválil zástupca náčelníka XII. správy ZNB pplk. JUDr. Anton Faťol,[28] zodpovedný za činnosť III. odboru XII. správy ZNB. Správa o získa-

26 Milan Greguš (1940), príslušník ZNB zaradený v zložke ŠtB od novembra 1961 do februára 1968 a od októbra 1971 do apríla 1987. Vo funkcii náčelníka III. odboru XII. správy ZNB pôsobil od decembra 1979 do januára 1984. Viac pozri: SIVOŠ, Jerguš (Ed.): *XII. správa ZNB*, s. 24.

27 Jozef Vavro (1926 – 1992), príslušník ZNB zaradený v zložke ŠtB od júla 1950 do júla 1986. Vo funkcii náčelníka XII. správy ZNB pôsobil od júna 1979 až do odchodu na starobný dôchodok. Viac pozri: SIVOŠ, Jerguš: Jozef Vavro. In: *Pamäť národa*, 2011, roč. 7, č. 3, s. 89–96.

28 Anton Faťol (1937), príslušník ZNB zaradený v zložke ŠtB od decembra 1961 do februára 1990. Vo funkcii zástupcu náčelníka XII. správy ZNB pôsobil od decembra 1979 do októbra

ní k spolupráci obsahovala všetky predpísané náležitosti a informácie o čase, mieste a priebehu tzv. viazacieho aktu, o zúčastnených príslušníkoch XII. správy ZNB, o podpise záväzku na spoluprácu a o následnej inštruktáži, o určení krycieho mena spolupracovníka, o určení miesta a času prvého stretnutia so získaným tajným spolupracovníkom (vrátane informácie o náhradnom termíne), o poverení prvými úlohami, o odovzdaní telefonického kontaktu a hesla na kontaktovanie sa s iným operatívnym príslušníkom ŠtB a informácie o vzniknutých výdavkoch. Správa o získaní k spolupráci patrila k písomnostiam kontrarozviednej povahy. Podľa čl. 3, ods. 3 smerníc A-oper-II-1 písomný záznam obsahoval: a/ úplné označenie útvaru, na ktorom vznikol, b/ číslo použité na jeho prvotnú evidenciu, c/ dátum vyhotovenia, d/ stupeň utajenia, e/ názov charakterizujúco obsah, f/ počet listov a príloh, g/ počet vyhotovení s rozdeľovníkom jednotlivých výtlačkov, h/ hodnosť, meno, priezvisko a podpis spracovateľa, poprípade schvaľovateľa, ch/ krycie označenie, registračné číslo a za lomkou číslo strany zložky vlastnoručných správ, ak išlo o agentúrnu správu. Význam bodu b/ (číslo použité na jeho prvotnú evidenciu) uvádzal čl. 11 ods. 1a uvedených smerníc: *„každá písemnost se v příslušném svazku nebo osobním spisu označí pořadovým číslem listu ve svazku nebo osobním spise a zapíše se do Seznamu dokumentů (MV č. skl. 723)*“.

Podľa správy sa viazací akt uskutočnil vo vinárni U obuvníka aj za účasti vedúceho staršieho referenta špecialistu (náčelník) 1. oddelenia kpt. JUDr. Rastislava Mátraya. Časový rozdiel medzi získaním agenta na utajenú spoluprácu (11. novembra 1982) a jeho administratívnou evidenciou na analyticko-informačnom a štatisticko-evidenčnom odbore XII. správy ZNB (23. novembra 1982), vrátane vyznačenia registrácie v registračnom protokole ŠtB a na štatistickej karte tajného spolupracovníka vyplýva z administratívnych postupov štatisticko-evidenčného útvaru. Podľa čl. 8 smerníc A-oper-II-1 sa pri registrácii zväzku tajného spolupracovníka predkladal lustračný list so záznamami nie staršími ako 30 dní, schválený návrh na zavedenie zväzku, záznam o získaní na spoluprácu, vyplnená štatistická karta a evidenčná karta.

1985. Následne do marca 1987 pôsobil vo funkcii 1. zástupcu náčelníka XII. správy ZNB. Bol jedným z troch príslušníkov Správy kontrarozviedky v Bratislave, o ktorých zotrvanie v bezpečnostných zložkách po páde komunistického režimu žiadali predstavitelia sovietskej KGB. Pozri: SIVOŠ, Jerguš (Ed.): *XII. správa ZNB*, s. 24; Správa Branno-bezpečnostného výboru Slovenskej národnej rady o výsledkoch činnosti Ministerstva vnútra SR od 17. novembra 1989 do marca 1991. In: *Dokumenty doby 1990–2000*. Ed. Šimulčík, Ján. Prešov 2002, s. 38.

f/ lustračný list

Lustračný list pochádza z novembra 1980. Obsahuje záznamy o lustrácii Andreja Babiša v evidenciách štatisticko-evidenčného oddelenia Správy Verejnej bezpečnosti v Bratislave (realizované 6. novembra 1980), Výpočtového a informačného strediska ŠtB[29] (7. novembra 1980), Federálnej kriminálnej ústredne v Prahe (11. novembra 1980) a štatisticko-evidenčného oddelenia XII. správy ZNB (26. novembra 1980). V zmysle čl. 8, ods. 1 Smerníc pre evidenciu, štatistiku a administratívu pri kontrarozviednej práci predkladal lustračný list s údajmi nie staršími ako 30 dní operatívny príslušník pri registrácii spisu.

g/ Záznam k prerušeniu spolupráce z 9. decembra 1987

Záznam obsahuje stručné informácie o termíne a motíve získania agenta, problematike, v ktorej pôsobil, ako aj hodnotenie dovtedajšej spolupráce, údaje o vyslaní na dlhodobý služobný pobyt v zahraničí, prerušení spolupráce, predpokladaný termín návratu do Československa a perspektívy jeho ďalšej spolupráce s ŠtB (v dobovej bezpečnostnej terminológii *„jeho riadenia, výchovy a kontroly“*). Uvádza sa v ňom, že *„Agent „BUREŠ“ bol získaný k tajnej spolupráci s čsl. kontrarozviedkou v roku 1982 na základe dobrovoľnosti do problematiky ochrany čsl. zahraničného obchodu vo vyčlenenom objekte PZO*[30] *Petrimex. Agent pristupoval k tajnej spolupráci zodpovedne.“* Záznam spracoval operatívny príslušník ŠtB kpt. Andrej Kuľha, ktorý v uvedenom čase zväzok viedol, pričom nadväzoval na Návrh na prerušenie spolupráce, ktorý predložil mjr. František Hákač (zničený 4. decembra 1989). Vypracovanie dvoch návrhov na prerušenie spolupráce bez ich evidovania na štatisticko-evidenčnom útvare otvára otázku o dôvodoch takéhoto postupu. Podľa čl. 10, ods. 7 smerníc A-oper-II-1 mal príslušník kontrarozviedky oznámiť prerušenie spolupráce s tajným spolupracovníkom štatisticko-evidenčnému útvaru správy. Ak sa spolupráca neobnovila v termíne do dvoch rokov od prerušenia, mal príslušník kontrarozviedky zväzok ukončiť a uložiť do operatívneho archívu. Odpoveďou môže byť zámer dostávať informácie o tajnom spolupracovníkovi a záujme bezpečnostných zložiek o jeho osobu aj počas prerušenia spolupráce, čo im pri nenahlásení prerušenia spolupráce na štatisticko-evidenčnom útvare ŠtB umožňovala tzv. blokácia osoby v jednotnom evidenčnom, štatistickom a archívnom systéme čs. kontrarozviedky. O dôvode takéhoto postupu môžeme zatiaľ len špekulovať.

29 Výpočtové a informačné stredisko ŠtB vzniklo 1. 1. 1980 na základe rozkazu federálneho ministra vnútra č. 27 z 29. 12. 1979. Pozri: ABS, f. A 2/7, inv. č. 162; KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra*, s. 35.

30 PZO – podnik zahraničného obchodu.

h/ rukou písané poznámky príslušníkov kontrarozviedky

Nový vedúci starší referent špecialista (náčelník) 1. oddelenia III. odboru XII. správy ZNB mjr. Ing. Milan Jurka (vo funkcii od 1. novembra 1987) skontroloval 10. júna 1988 v rámci svojej kontrolnej činnosti predmetný zväzok a poznačil konkrétne nedostatky administratívneho charakteru (napr. nesprávne vypisovaný Zoznam dokumentov, nedoplnený Zoznam osôb, oneskorene vypracovaná dôvodová správa o prerušení spolupráce, ktorá navyše nebola zaevidovaná na štatisticko-evidenčnom útvare) s termínom na ich odstránenie (do 20. júna 1988, resp. v prípade evidencie prerušenia spolupráce do 14. júna 1988). Kpt. Andrej Kuľha, zodpovedný za vedenie zväzku, odstránil podľa záznamy vytknuté nedostatky v termíne do 14. júna 1988. Jeho záznam potvrdzuje údaj o prerušení utajenej spolupráce s Andrejom Babišom (13. júna 1988) v príslušnom registračnom protokole a v štatistickej karte tajného spolupracovníka.

i/ MEMORANDUM z 26. októbra 1982

Memorandum bolo spracované v procese výberu kandidáta a prípravy na viazací akt. Podľa čl. 138 smerníc A-oper-I-3 malo Memorandum obsahovať všetky podstatné poznatky o získavanom tajnom spolupracovníkovi alebo o tajnom spolupracovníkovi (už viazanom), ktoré boli inak v úplnosti obsiahnuté v dokumentoch uložených vo zväzku. Zostavoval ho príslušník kontrarozviedky podľa vzoru uvedeného v prílohe č. 1 uvedených smerníc. Memorandum sa vyhotovovalo v dvoch výtlačkoch a k obom sa podľa čl. 139 mala pripojiť fotografia získavaného tajného spolupracovníka. Memorandum z 26. októbra 1982 obsahuje všetky náležitosti predpísané smernicami A-oper-I-3 v prílohe č. 1, podľa ktorej malo obsahovať osobné údaje tajného spolupracovníka, jeho zamestnanie, jazykové znalosti a stručný životopis, školské vzdelanie a prehľad zamestnaní, ďalej osobné údaje rodinných príslušníkov v Československu a v zahraničí, jeho styky doma aj v zahraničí, politické zmýšľanie, charakterové vlastnosti, rodinné pomery, fyzický a psychický stav, špeciálne znalosti a záľuby, základné údaje o spolupráci a úlohách, ktoré plnil, rozpory a nevyjasnené okolnosti, ktoré je potrebné ozrejmiť a vysvetliť, názor príslušník kontrarozviedky na spoľahlivosť, charakter a možnosti využitia tajného spolupracovníka, stupeň hodnovernosti, informácie o znalosti schôdzkových bytov, prehľad odmien a pod. Výnimku tvorí len fotografia tajného spolupracovníka, ktorá v zachovanom agentúrnom zväzku nefiguruje. Jej nepriloženie k Memorandu by samo osebe nemalo vplyv na viazanie tajného spolupracovníka, ani na jeho evidenciu štatisticko-evidenčným útvarom správy. Zo zväzku mohla byť navyše vytiahnutá v rámci skartácie v decembri 1989. Tomu by nasvedčovala skutočnosť, že žiadna kontro-

la, realizovaná inšpekčnými a štatisticko-evidenčnými útvarmi správy a Federálneho ministerstva vnútra, resp. príslušným náčelníkom, nepoukázala na chýbajúcu fotografiu v Memorande.

Na Memorande z 26. októbra 1982 je rukou písaný záznam o skartácii výtlačku č. 2 dňa 25. novembra 1988, ktorý za náčelníka I. odboru XII. správy ZNB pplk. JUDr. Antona Faťola podpísal zástupca náčelníka I. odboru XII. správy ZNB kpt. Ing. Marián Kováčik.[31] Podľa čl. 139 ods. 4 smerníc A-oper-I-3 sa výtlačok č. 2 Memoranda skartoval v prípade, ak bol zväzok tajného spolupracovníka uložený do archívu. Tento postup nekorešponduje s pohybom zväzku, ktorý vyplýva zo zachovaného zoznamu dokumentov a skutočnosťou, že skartáciu písomností vykonal operatívny príslušník kontrarozviedky 4. decembra 1989.

j/ Evidenčný list výdajov

List obsahuje prehľad výdavkov, ktoré vznikli pri práci s tajným spolupracovníkom v rokoch 1982 až 1985. Tieto údaje (len za rok 1985) je možné porovnať so záznamami uloženými vo vyúčtovaní zvláštnych finančných prostriedkov XII. správy ZNB (porovnaj dokument č. XI). Z evidenčného listu je zrejmé, že v roku 1982 sa uskutočnilo sedem stretnutí spolupracovníka s príslušníkom kontrarozviedky, na ktorých vznikli finančné náklady na pohostenie v celkovej sume 197 Kčs. V roku 1983 sa uskutočnila jedna takáto schôdzka (14 Kčs), v roku 1984 päť schôdzok (246 Kčs) a v roku 1985 štyri schôdzky (193 Kčs). Štýl zapísania údajov navodzuje dojem, že údaje za jednotlivé roky boli vyplnené v rovnakom čase. Rýchle jednorazové zaznamenanie údajov môže zároveň vysvetliť chyby v záznamoch.[32]

k/ Doplnok k Memorandu z 30. júna 1987

Memorandum bolo spracované v rámci procesu odovzdávania zväzku tajného spolupracovníka novému riadiacemu príslušníkovi kontrarozviedky. Vzhľadom na prerušenú spoluprácu s tajným spolupracovníkom obsahovalo len údaje o dátume získania tajného spolupracovníka, stručné hodnotenie jeho spolupráce („*výslednosť jeho spolupráce bola hodnotená kladne*“), termín a dô-

31 Marián Kováčik (1951), príslušník ZNB zaradený v zložke ŠtB od marca 1977 do zrušenia ŠtB. Vo funkcii zástupcu náčelníka operatívneho odboru XII. správy ZNB pôsobil od októbra 1988. Viac pozri: SIVOŠ, Jerguš (Ed.): *XII. správa ZNB*, s. 42.

32 Pri porovnaní Evidenčného listu výdajov s vyúčtovaním zvláštnych finančných prostriedkov za rok 1985 je zrejmé, že v Evidenčnom liste výdajov je nesprávne uvedený dátum 25. 5. 1985 (správne 25. 6. 1985) a údaj o finančných výdavkoch za IX/1985 (správne XI/1985). Porovnaj dokument č. XI).

vod prerušenia spolupráce, dátum a dôvod zmeny riadiaceho príslušníka, ako aj meno nového príslušníka kontrarozviedky.

K zničeným písomnostiam – okrem uvedených písomností obsahoval spis, resp. zväzok trojstranový *Návrh na získanie k spolupráci*, *Záväzok k spolupráci*, ktorý podpísal tajný spolupracovník v priebehu viazacieho aktu, *Lustračný list* a *Ustanovku*, agentúrne záznamy piatich tajných spolupracovníkov, ktoré spracoval príslušník kontrarozviedky po stretnutí s tajnými spolupracovníkmi v rámci previerky kandidáta (z nich za zmienku stojí najmä jediný rezident na XII. správe ZNB "ADAM" – penzionovaný príslušník odboru na ochranu ekonomiky XII. správy ZNB Pavol Odran,[33] a tajný spolupracovník "KOSEK", ktorého informácie o získavanom tajnom spolupracovníkovi sa v podobe agentúrneho záznamu z 20. októbra 1982 zachovali; samotný agentúrny záznam č. 8/82 je popísaný v bode IV.), ďalší *Lustračný list*, Záznam o prevzatí zväzu, dvojstranové *Vyhodnotenie tajného spolupracovníka*, dvojstranový *Návrh na zavedenie do prepožičaného bytu*, *Legendu do prepožičaného bytu*, dvojstranový *Záznam z previerky* tajného spolupracovníka, *Záznam o vyvedení z prepožičaného bytu*, *Záznam a príprava odchodu do zahraničia*, dvojstranové *Vyhodnotenie tajného spolupracovníka*, *Lustračný list*, *Vyhodnotenie tajného spolupracovníka*, *Výnimku na cestovné doklady*, *stanovisko tajného spolupracovníka*, dvojstranové *Vyhodnotenie*, trojstranovú *Záverečnú správu a ukončenie spolupráce*, dvojstranový *Návrh na prerušenie* spolupráce, *Záznam o prevzatí zväzku* a *Návrh na dôverníka*. Uvedené písomnosti boli podľa záznamu v *Zozname dokumentov* zničené 4. decembra 1989. Z názvov a uloženia písomností vo zväzku je možné usudzovať, že tajný spolupracovník navštevoval prepožičaný byt a poznal legendu, ktorá mala legalizovať jeho návštevy v tomto byte. Zároveň je možné usudzovať, že návrh na ukončenie spolupráce, ktorý operatívny príslušník spracoval po vyhodnotení a stanovisku tajného spolupracovníka, nebol zo strany vedenia oddelenia, resp. odboru akceptovaný a zodpovedný príslušník kontrarozviedky následne spracoval nový návrh, tento raz na prerušenie spolupráce. Dá sa tiež usudzovať, že tretí operatívny príslušník, ktorý zväzok viedol, predložil návrh na prevedenie zväzku do kategórie dôverníka. Dôvod prečo sa tento návrh nerealizoval pravdepodobne spočíva v očakávanom návrate tajného spolupracovníka z pobytu v zahraničí (najskôr *„v priebehu roku 1988"*, neskôr *„koncom roka 1989"*).

Podľa záznamu boli 4. decembra 1989 zničené aj tri zložky zväzku tajného spolupracovníka. Zložka vlastnoručných správ, zložka korešpondencie a po-

33 Pavol Odran (1925) bol evidovaný ako rezident 1. oddelenia III. odboru XII. správy ZNB s krycím menom „ADAM" od 21. 9. 1981 do 11. 4. 1988. Pozri: A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-A, arch. č. 112 450.

mocných písomností a zložka finančných dokladov tvorili najobjemnejšiu, a pre posúdenie práce príslušníka kontrarozviedky s tajným spolupracovníkom, ako aj samotného tajného spolupracovníka, najdôležitejšiu časť zväzku tajného spolupracovníka.

Záver

Spis, resp. zväzok viedli postupne štyria operatívni príslušníci oddelenia kontrarozviednej ochrany podnikov československého zahraničného obchodu odboru kontrarozviednej ochrany socialistickej ekonomiky XII. správy ZNB od novembra 1980 do pádu komunistického režimu v roku 1989. Podľa záznamov len s dvomi z nich prišiel tajný spolupracovník do kontaktu. Spis, resp. zväzok vznikol a bol vedený v súlade s v tom čase platnými internými predpismi Ministerstva vnútra ČSSR ako výsledok kontaktov príslušníkov XII. správy ZNB s tajným spolupracovníkom a administratívnych postupov vyplývajúcich z príslušných rezortných smerníc a predpisov. Spis vykazuje nedostatky administratívneho charakteru, ktoré sa často vyskytovali aj v prípade vedenia iných spisov, resp. zväzkov. Ako také však nemali vplyv na evidenciu a vedenie spisu dôverníka, resp. agentúrneho zväzku.

II. Štatistická karta tajného spolupracovníka s krycím menom „BUREŠ“, reg. č. 25 085

Štatistická karta tajného spolupracovníka má priamy súvis so zväzkom tajného spolupracovníka. Spolu so schválenými návrhmi na založenie zväzku a na získanie tajného spolupracovníka ju predkladal a čiastočne ju vyplnil operatívny príslušník ŠtB pri registrácii zväzku na štatisticko-evidenčnom útvare ŠtB. Príslušník štatisticko-evidenčného oddelenia následne kartu doplnil (napr. o dátum evidencie, dôvod pribudnutia zväzku v jednotnej štatistike, charakterizujúce údaje a iné dôležité záznamy) a zaznačil na ňu aj skratky zložiek, ktoré operatívnemu príslušníkovi ŠtB odovzdal (v prípade tajného spolupracovníka išlo o zložky VS – vlastnoručných správ, F alebo aj FD – finančných dokladov a KPP – korešpondencie a pomocných písomností). Jeden rovnopis štatistickej karty tajného spolupracovníka zostával na štatisticko-evidenčnom útvare ŠtB, druhý zostával na útvare, ktorý zväzok viedol. Operatívny príslušník aj príslušník štatistiky a evidencie následne správnosť údajov potvrdili svojimi podpismi na karte. Pri preberaní zväzku medzi príslušníkmi jedného oddelenia musel

príslušník, ktorý zväzok preberal, predložiť štatisticko-evidenčnému útvaru písomný súhlas náčelníka oddelenia. Až následne mohli byť vykonané a zaznačené zmeny v registračnom protokole ŠtB a na štatistickej karte tajného spolupracovníka, na ktorú sa nový operatívny príslušník ŠtB podpísal ako riadiaci orgán tajného spolupracovníka. Evidenčný kartotékový systém bol formou pomocnej evidencie a slúžil na vyhľadávanie a orientáciu v rôznych sériách zväzkovej agendy a nezväzkových spisov.[34]

Štatistická karta tajného spolupracovníka s krycím menom „BUREŠ“ je vyplnená na averze aj reverze. Jednoznačne spája meno fyzickej osoby s krycím menom a registračným číslom zväzku tajného spolupracovníka. Obsahuje písacím strojom vyplnené kolónky, červenou farbou otlačené dátumové pečiatky (dátum registrácie a dátum prerušenia spolupráce) a rukou písané poznámky perom a ceruzou. Strojom písané údaje spracoval príslušník 1. oddelenia III. odboru XII. správy ZNB Július Šuman, rukou písané údaje poznačil príslušník štatisticko-evidenčného oddelenia, ktorý zároveň na kartu doplnil dátumovú pečiatku a červenú pečiatku s nápisom *Agent*. S rukou písaných údajov sú dôležité najmä poznámky *„z D“* v časti *„Jiné záznamy“*, ktorá znamená, že tajný spolupracovník bol pred získaním na utajenú spoluprácu evidovaný ako dôverník, poznámka *„novozavedený“* v časti *„jak přibylo“*, ktorá dokumentuje, že z pohľadu operatívnej štatistiky ide o nový zväzok, resp. nového tajného spolupracovníka (hoci predtým sa na rovnakú osobu viedol osobný spis dôverníka), a tiež poznámky *„doč*[asne] *prerušená spolupráca“* a *„hl*[avný] *zväzok + prisl*[ušné] zložky zostávajú na XII. [správe] 3[odbore]/1[oddelení], ktoré dokumentujú záujem uvedeného oddelenia ŠtB o tajného spolupracovníka.[35]

III. Záznam v registračnom protokole agentúrnych a operatívnych spisov, resp. zväzkov XII. správy ZNB, reg. č. 25 085

V registračnom protokole agentúrnych a operatívnych spisov a zväzkov ŠtB sa v chronologickom poradí evidovali osobné spisy a zväzky vedené na záujmové osoby a spolupracovníkov ŠtB. Protokol viedli príslušníci štatisticko-evidenčného útvaru Správy kontrarozviedky v Bratislave. Záznam v protokole formátu A4 obsahoval na dvoch stranách v príslušnom riadku dátum registrácie (*12. november 1980*); registračné číslo (25 085); typ osobného spisu, resp. zväzku (*„D“*

34 ŽÁČEK, Pavel: Administrativa písemností kontrarozvědné povahy. Jednotný evidenční, statistický a archívni systém StB po roku 1970. In: *Sborník Archivu bezpečnostnívch složek*, 2013, č. 11, s. 275.

35 Porovnaj informácie uvedené pri dokumente č. I, písm. g/.

ako dôverník a neskôr „*A*“ ako agent); krycie meno spolupracovníka („*BUREŠ*“); meno, priezvisko a dátum narodenia spolupracovníka ŠtB; útvar ŠtB, ktorý spis, resp. zväzok vedie (*XII S-ZNB 3/1*); problematiku (*zahr. obch.*); meno a podpis prvého riadiaceho príslušníka (*s. Šuman*); informáciu o zmene kategórie (*na A*, t. j. na agenta dňa *23. XI. 1982*), o vydaných zložkách k zväzku tajného spolupracovníka (*VS, F, KPP*), o zaevidovaní dočasného prerušenia spolupráce dňa 13. júna 1988 a o ponechaní hlavného zväzku so zložkami na 1. oddelení III. odboru XII. správy ZNB. Údaje korelujú s údajmi uvedenými na štatistickej karte a vo zväzku tajného spolupracovníka.

IV. Zväzok tajného spolupracovníka s krycím menom „KOSEK“, reg. č. 23 702 – agentúrny záznam 1. oddelenia III. odboru XII. správy ZNB č. 8/82 z 20. októbra 1982

Agentúrny záznam č. 8/82 z 20. októbra 1982 v stupni utajenia tajné spracoval príslušník 1. oddelenia III. odboru XII. správy ZNB npor. Ing. Július Šuman po stretnutí s tajným spolupracovníkom s krycím menom “KOSEK“, reg. č. 23 702. Záznam vznikol v rámci previerky kandidáta na utajenú spoluprácu s krycím menom “BUREŠ“, v čase prípravy na viazací akt. Záznam je riadne vyplnený na predpísanom tlačive. Podpísal ho operatívny príslušník npor. Ing. Július Šuman a jeho priamy nadriadený, náčelník 1. oddelenia III. odboru XII. správy ZNB kpt. JUDr. Rastislav Mátray. Výtlačok č. 1 bol zaslaný analytickému oddeleniu Správy kontrarozviedky v Bratislave, ktoré ho vyhodnotilo 28. októbra 1982 a následne ho vrátilo riadiacemu príslušníkovi 1. oddelenia III. odboru XII. správy ZNB npor. Ing. Júliusovi Šumanovi, aby ho zaradil do agentúrneho zväzku s krycím menom “KOSEK“. Výtlačok č. 2 bol zaradený do spisu dôverníka s krycím menom “BUREŠ“. Záznam obsahuje miesto a dátum vzniku, krycie označenie súčasti XII. správy ZNB, meno operatívneho príslušníka, kategóriu, registračné číslo zväzku a krycie meno tajného spolupracovníka a číslo záznamu (vytváralo sa v chronologickom poradí od čísla jeden v danom roku u každého tajného spolupracovníka zvlášť; v danom prípade ide o ôsmy agentúrny záznam zo stretnutia s tajným spolupracovníkom s krycím menom ”KOSEK” v roku 1982). Ďalej obsahuje stručné zhrnutie informácie, termín uskutočnenia schôdzky príslušníka kontrarozviedky s tajným spolupracovníkom, miesto schôdzky (KB = konšpiračný byt),[36] ako aj informácie, že agent je preve-

36 Tajný spolupracovník s krycím menom “KOSEK“ dochádzal od apríla 1980 do septembra 1983 na konšpiračný byt s krycím menom “CHATA“, ktorý sa nachádzal v Bratislave na Kašmírskej ulici č. 23.

rený, správu, ktorá sa vzťahuje k problematike, získal po zadaní úlohy pracovníkom kontrarozviedky a popisovanej udalosti sa zúčastnil.[37]

V. Objektový zväzok s krycím menom „CHEMAPOL", reg. č. 3907 MV – agentúrny záznam 1. oddelenia III. odboru XII. správy ZNB zo 6. decembra 1984

Agentúrny záznam v stupni utajenia tajné zo 6. decembra 1984 obsahuje všetky predpísané náležitosti, údaje, navrhované opatrenia a úlohy. Spracoval ho kpt. JUDr. František Hákač na základe informácií, ktoré mu na stretnutí 6. decembra 1984 poskytol agent s krycím menom "BUREŠ", reg. č. 25 085. Schôdzka riadiaceho príslušníka s tajným spolupracovníkom sa podľa záznamu uskutočnila v teréne. Agent správu získal *po úkolovaní*, pričom popisovaných udalostí sa zúčastnil. Správa sa vzťahovala na rozpracovanie v operatívnom zväzku a k problematike. Podľa záznamu aktuálne prebiehala previerka tajného spolupracovníka.[38] Operatívny príslušník označil tajného spolupracovníka ako seriózny prameň. S formou spracovania agentúrneho záznamu a s navrhovaným postupom súhlasil nadriadený náčelník operatívneho príslušníka.

Agentúrny záznam zo 6. decembra 1984 bol podľa rozdeľovníka distribuovaný v piatich kópiách – do zložky vlastnoručných správ agentúrneho zväzku tajného spolupracovníka "BUREŠ" prostredníctvom analytického oddelenia útvaru *(„1x zv. Prameňa/AO"*), do akcie 2. oddelenia III. odboru XII. správy ZNB s krycím menom "MAJITEĽ", do zväzku "ŠEVČÍK";[39] do objektového zväzku s krycím menom "PETRIMEX"[40] a na II. odbor XI. správy ZNB v Prahe.[41] Predmetný agentúrny záznam pochádza z objektového zväzku "CHEMA-

37 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB, BA-A, reg. č. 23 702. Záznam č. 8/82 z 20. 10. 1982.

38 Cieľom previerky, resp. kontroly bolo získať optimálne záruky, že tajný spolupracovník plní čestne a svedomite zadané úlohy, odovzdáva pravdivé informácie, nie je dekonšpirovaný, nepodnecuje k nepriateľskej činnosti, nezrádza a plní úlohy spôsobom, ktorý mu bol uložený. Kontrolné opatrenia sa realizovali prostredníctvom overovania poskytnutých informácií, tajných spolupracovníkov, spravodajskej techniky (napr. formou odpočúvania, tajnej technickej prehliadky bytu alebo pracoviska, prípadne previerkou korešpondencie) a sledovania.

39 Zväzok s krycím menom „ŠEVČÍK" viedla ŠtB na riaditeľa obchodnej skupiny 32 PZO Petrimex Ing. Antona Rakického.

40 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, objektové zväzky (ďalej aj „BA-OB"), reg. č. 12329, podzväzok II. diel 16, krycie meno „CHEMAPOL".

41 Informačný tok v rámci kontrarozviednej ochrany socialistickej ekonomiky smeroval od nižších teritoriálnych zložiek ŠtB k XI. správe ZNB v Prahe. Prehľad o spôsobe manipulácie so základnými dokumentmi informačného toku poskytuje *Pokyn náčelníka XI. správy SNB na zjednodušení toku informací v rámci XI. správy SNB*. Agentúrne záznamy zaslané na správu

POL", reg. č. 3907, ktorý viedlo 2. oddelenie II. odboru XI. správy ZNB.[42] Existencia agentúrneho záznamu vo zväzku je riadne zaznamenaná v *Zozname dokumentov* ako písomnosť č. 97 na strane č. 173.

Agent poskytol príslušníkovi kontrarozviedky informácie o rakúskych štátnych príslušníkoch, pracovníkovi a majiteľovi firmy CHEMANOL Viedeň, ktoré získal pri osobnom stretnutí, o ich nákupoch videorekordérov v podniku zahraničného obchodu TUZEX, ktoré mali slúžiť na korupciu pracovníkov zahraničného obchodu, aby poskytli výhody zahraničným firmám a poškodili čs. zahraničný obchod. Informácie z uvedeného agentúrneho záznamu nemajú charakter „vyťaženia" pracovníka zahraničného obchodu po návrate zo zahraničnej pracovnej cesty v kapitalistickom zahraničí, rovnako ani nemajú charakter spracovania správy zo zahraničnej pracovnej cesty v kapitalistickom zahraničí. Informácie z uvedeného agentúrneho záznamu vykazujú znaky plnenia spravodajských úloh vo vzťahu k poškodzovaniu čs. ekonomiky v oblasti zahraničného obchodu viazaným tajným spolupracovníkom. Uvedený agentúrny záznam využila XI. správa ZNB pri spracovaní trojstranovej analytickej informácie o majiteľovi firmy CHEMANOL Viedeň a XII. správa ZNN na rozpracovanie obchodného zástupcu firmy CHEMAPOL Viedeň.

Informácie tajného spolupracovníka s krycím menom „BUREŠ". Spracovaní príslušníkov ŠtB do podoby agentúrneho záznamu zo 6. decembra 1984, mali priamy súvis so založením spisu preverovanej osoby s krycím menom „NOSIČ". Dňa 8. januára 1985 zaevidovali príslušníci štatisticko-evidenčného oddelenia XII. správy ZNB uvedený spis na obchodného zástupcu formy CHEMAPOL Viedeň Alfreda P. Hickla (1925). V predmetnom agentúrnom zá-

---

iných kontrarozviednych útvarov odovzdával analyticko-informačný a plánovací odbor správy po vyťažení a prípadnej anotácii príslušnému operatívnemu odboru XI. správy ZNB najneskôr do piatich dní. Obsahovali odporúčania a pripomienky analyticko-informačného a plánovacieho odboru pre operatívne pracoviská správy. Anotácie informácií, ktoré analyticko-informačný a plánovací odbor zaradil do dennej informácie boli prístupné všetkým operatívnym pracoviskám správy. Anotácie informácií, ktoré analyticko-informačný a plánovací odbor zaradil len do fondu operatívnych poznatkov a týkali sa viacerých operatívnych pracovísk správy, robil analyticko-informačný a plánovací odbor kópie pre zainteresované operatívne odbory. Anotácie informácií sa spracovávali do podoby situačných a periodických správ informačné a rozhodovacie pre potreby vedenie XI. správy ZNB, Ministerstva vnútra ČSSR a Komunistickej strany Československa.

42 Oddelenie monitorovalo priame zastúpenia a zastupujúce organizácie západných firiem v Československu, činnosť juhoslovanských firiem, podnik zahraničného obchodu Rapid, ktorý sa zaoberal aj propagáciou v zahraničí, a veľtrhy i výstavy s medzinárodnou účasťou v Československu. Pozri: ZEMAN, Petr: XI. správa SNB (1974 – 1988). Stručný nástin vývoje a činností Správa kontrarozvědky pro ochranu ekonomiky. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, 2009, č. 7, s. 282 – 283.

zname sa uvádza: „*Prameň pri vyťažení k firme CHEMAPOL Viedeň uviedol, že priamy zástupca tejto firmy pre PZO PETRIMEX je VC*[43] *HICKL, ktorý vykonáva funkciu kvázi obch. referenta a tento do PETRIMEXU najviac za uvedenú firmu dochádza. Naposledy navštívil uvedený podnik dňa 5. 12. 1984, kedy prameňovi uviedol, že jeho šéf (VC DAVID) je veľmi rozrušený a nahnevaný z toho, že bol vypočúvaný na MV v Bratislave. HICKLOVI DAVID uviedol, že do ČSSR nepríde najmenej jeden rok a nezúčastní sa ani tradičnej vianočnej akcie, ktorá sa každoročne uskutočňuje a v priebehu ktorej firma obdarúva pracovníkov PZO PETRIMEX a CHEMAPOL hodnotnými darmi. V tejto súvislosti VC HICKL ďalej uviedol, že v súčasnej dobe majú už zakúpených niekoľko videorekordérov v TUZEX v Bratislave á 6.000 TK, avšak sa ich boja odtiaľ vybrať, nakoľko sa boja trestného postihu. Časť týchto videorekordérov mala byť expedovaná do Prahy. HICKL sa vyjadril o čs. občanoch – funkcionároch spomínaných PZO, že sú hlúpi, že na takéto veci skĺzajú a požadujú takéto úplatky. Konkrétne sa však prameňovi odmietol vyjadriť, kto to požaduje a pre koho boli tieto hodnotné prístroje zakúpené. V danom prípade podľa názoru prameňa jedná sa o vedenie PZO, riaditeľov obchodných skupín, príp. VOR,*[44] *s ktorými predstavitelia firmy CHEMAPOL Viedeň jednávajú. Najviacej zástupcovia firmy CHEMAPOL udržiavajú styky s GR PZO PETRIMEX, riaditeľom ÚKPaI*[45] *a ROS 32*[46] *z PZO Petrimex. Prameň ďalej uviedol, že o firme je známe, že upláca obchodných partnerov.*“[47] Kpt. JUDr. František Hákač uviedol, že „*Poznatky poukazujú na získavanie si zákazníka pre CHEMAPOL formou uplácania čs. občanov hodnotnými darmi*“, pričom ich získal „*seriózny prameň*“. Ako úlohu stanovil zadokumentovanie nákupu videorekordérov v PZO TUZEX a informovať II. odbor XI. správy ZNB v Prahe a príslušníkov 2. oddelenia III. odboru XII. správy ZNB realizujúcich akciu s krycím názvom „MAJITEĽ“.[48] Súčasne už 20. decembra 1984 predložil návrh na zaevidovanie spisu preverovanej osoby s krycím menom „NOSIČ“ na osobu Alfred P. Hickl z dôvodu, že „*Menovaný uskutočňuje neobjasnené styky na pracovníkov PZO PETRIMEX Bratislava a ako zástupca rakúskej firmy CHEMAPOL Viedeň snaží sa týchto uplácať formou hodnotných darov, za účelom*

43 VC – vízový cudzinec.

44 VOR – vedúci obchodného referátu.

45 UKPaI – úsek komerčnej politiky a integrácie.

46 ROS 32 – riaditeľ obchodnej skupiny 32.

47 ABS, f. OB-MV, reg. č. 3907, časť zväzku č. 4, krycie meno „CHEMAPOL“. Agentúrny záznam zo dňa 6. 12. 1984. XI. správou ZNB v Prahe zaevidovaný dňa 11. 12. 1984.

48 Spis preverovanej osoby s krycím menom „MAJITEĽ“ viedlo 2. oddelenie III. odboru XII. správy ZNB na generálneho riaditeľa CHEMAPOLU a spolumajiteľa firmy NOSTA Viedeň Ericha Hermana Davida (1926) od 15. 3. 1984 do 28. 8. 1985. A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Zväzky kontrarozviedneho rozpracovania (ďalej aj „BA-SR“), arch. č. 76002.

dosiahnutia prospechu pre CHEMAPOL na úkor čs. NH.[49] Spis ŠtB uzavrela v júli 1987 z dôvodu, že Alfred Hickl odišiel v roku 1986 do starobného dôchodku a prestal navštevovať PZO Petrimex.

VI. Zväzok držiteľa prepožičaného bytu s krycím menom „VOJAK", reg. č. 29 098;

Zväzok bol založený 2. decembra 1983 na základe *Dohody medzi Federálnym ministerstvom vnútra a TOTHOM Gejzom o dočasnom užívaní bytu v Bratislave na Medzilaboreckej ul. č. 29*. Podpisu dohody predchádzalo schválenie návrhu na získanie prepožičaného bytu, ktorý 16. novembra 1983 predložil starší referent 1. oddelenia III. odboru XII. správy ZNB npor. Andrej Kuľha. Návrh odporučil vedúci starší referent 1. oddelenia III. odboru, súhlasili s ním náčelník III. odboru a schválil zástupca náčelníka XII. správy zodpovedný za činnosť odboru na kontrarozviednu ochranu ekonomiky. K ukončeniu schôdzkovej činnosti došlo 25. októbra 1984 na základe žiadosti držiteľa prepožičaného bytu. Nasledujúci deň predložil npor. Andrej Kuľha návrh na ukončenie prevádzky prepožičaného bytu, ktorý schválili traja nadriadení náčelníci. Ukončenia vedenia zväzku bolo štatisticko-evidenčným útvarom správy administratívne vyznačené 5. novembra 1984.

Prepožičaný byt na Medzilaboreckej 29 v Bratislave využívali príslušníci 1. oddelenia III. odboru XII. správy ZNB v rámci agentúrno-operatívnej činnosti od 2. decembra 1983 do 25. októbra 1984. Do bytu pod krycou legendou postupne traja príslušníci kontrarozviedky zaviedli štyroch tajných spolupracovníkov. Tajný spolupracovník "BUREŠ" absolvoval prvú schôdzku na byte 22. februára 1984 a poslednú 19. októbra 1984. Podľa *Zoznamu dokumentov* sa v zväzku nachádzal aj záznam o jeho zavedení do prepožičaného bytu spolu s legendou, ktorá mala kryť pravý dôvod návštevy domu pred jeho obyvateľmi.

V schôdzkových bytoch sa uskutočňovali schôdzky príslušníkov kontrarozviedky s úplne spoľahlivými, spravodajsky skúsenými a dôkladne preverenými tajnými spolupracovníkmi. Využívanie schôdzkových bytov na iné ako služobné úlohy nepovoľovali smernice A-oper-I-3. Dekonšpirácia bytu tajným spolupracovníkom znamenala ohrozenie agentúrno-operatívnej činnosti, tajných spolupracovníkov, ktorí do bytu dochádzali, aj ich riadiacich príslušníkov. Držiteľa prepožičaného bytu, ako tajného spolupracovníka čs. kontrarozviedky,

49 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-SR, arch. č. 88224. Návrh na zaevidovanie PO spisu kr. m. „NOSIČ" k osobe HICKL z 20. 12. 1984.

preverovali príslušníci kontrarozviedky na začiatku aj v priebehu spolupráce rovnakými metódami ako iných tajných spolupracovníkov. Komplexné zhodnotenie stavu utajenie využívaného prepožičaného bytu sa vykonávalo minimálne jedenkrát za rok. O výsledku hodnotenia a vykonaných opatreniach sa spracoval záznam, ktorý podpísal nadriadený náčelník. Hĺbková previerka a vyhodnotenie prepožičaného bytu sa realizovalo jedenkrát za päť rokov. Písomné materiály o výsledku previerky sa predkladali náčelníkovi so schvaľovacou právomocou, ktorý rozhodol o ďalšom využívaní alebo výmene prepožičaného bytu.

Zväzok vznikol a bol vedený v súlade s príslušnými smernicami. Obsahuje všetky predpísané dokumenty, vrátane *Zoznamu dokumentov*, *Zoznamu osôb*, *Prehľad častí, dielov a zložiek* a *Zoznam pracovníkov a tajných spolupracovníkov dochádzajúcich do bytu*. *Zložka prevádzky v prepožičanom byte*, ktorá obsahovala prehľad o schôdzkach v prepožičanom byte, bola podľa záznamu zničená 31. októbra 1984. Zložka finančných dokladov bola štatisticko-evidenčným útvarom správy ukončená 5. novembra 1984. Záznam o zničení zložky finančných dokladov nie je vo zväzku vyznačený. Je možné usudzovať, že materiály finančnej časti boli zničené 7. decembra 1989 spolu s ďalšími písomnosťami uvedenými v *Zozname dokumentov*.

VII. Spis preverovanej osoby s krycím menom „OKO", neskôr signálny zväzok „JORDÁN", reg. č. 27 544

Spis založil kpt. František Hákač na základe návrhu, ktorý schválil vedúci starší referent špecialista 1. oddelenia III. odboru kpt. JUDr. Rastislav Mátray. V spise sa zhromažďovali materiály previerkového charakteru na československého štátneho príslušníka pre podozrenie zo zneužívania funkcie na podplácanie a z vlastného obohacovania sa, ako aj na zistenie neobjasnených súkromných kontaktov s tzv. vízovými cudzincami.

Spis obsahuje všetky predpísané dokumenty. Vznikol a bol vedený v súlade s príslušnými smernicami. Jeho administratívne vedenie kontrolovala inšpekcia ministra vnútra ČSSR, inšpekcia náčelníka XII. správy ZNB aj analyticko-informačný a štatisticko-evidenčný odbor.

Spis viedol od 1. októbra 1982 kpt. František Hákač, od 22. augusta 1983 kpt. Ing. Július Šuman, od 1. marca 1984 por. Pavol Marčan a od 15. júla 1988 npor. Jaroslav Hegedüš.

Spis bol 7. septembra 1988 pre podozrenie zo spáchania trestnej činnosti prevedený na signálny zväzok a 10. augusta 1989 uložený do operatívneho ar-

chívu vzhľadom na začatie trestného stíhania. Časť materiálov, ktoré nemali štátnobezpečnostnú hodnotu, bola po ukončení rozpracovania zničená 2. augusta 1989. Ďalšie dokumenty boli podľa záznamu zničené 6. decembra 1989. Spis bol uložený do operatívneho archívu XII. správy ZNB 10. augusta 1989.

Vo zväzku tajného spolupracovníka s krycím menom „BUREŠ“ sa nachádza rukou písaná poznámka, ktorá odkazuje na vzťah uvedeného tajného spolupracovníka s preverovaním čs. štátneho príslušníka v prípade “OKO“. Podľa záznamu kpt. Júliusa Šumana z 22. júna 1983 bol tajný spolupracovník “BUREŠ“ zameriavaný v zmysle rozkazu ministra vnútra ČSSR č. 9/1983 do akcie “OKO“. V prípade citovaného rozkazu ministra vnútra ČSSR ide pravdepodobne o omyl príslušníka kontrarozviedky, pretože uvedený rozkaz z 28. apríla 1983 hovorí o prevzatí predpisov schválených ministrom národnej obrany ČSSR do pôsobnosti Pohraničnej stráže a III. správy ZNB (vojenskej kontrarozviedky).

Pod č. 14 sa v *Zozname dokumentov* nachádza záznam o dvojstranovej písomnosti s názvom *Agentúrny záznam od OP BUREŠ k činnosti Ing. Nováka na PTX*. V pôvodnom zväzku bola písomnosť zaradená na stranách 16 a 17. K jej zničeniu došlo až v rámci druhej skartácie písomností zväzku 6. decembra 1989. Môžeme predpokladať, že v správe obsiahnuté informácie mali štátnobezpečnostnú hodnotu a preto ich npor. Jaroslav Hegedüš nezničil v rámci prvej skartácie písomnosti zväzku, ktorú podľa záznamu uskutočnil 2. augusta 1989.

Pod č. 19 sa v *Zozname dokumentov* nachádza záznam o písomnosti s názvom *Agentúrny záznam od OP BUREŠ k presadzovaniu firmy PLASTIMPEX*. V pôvodnom zväzku bola písomnosť zaradená na strane 22. K jej zničeniu došlo až v rámci druhej skartácie písomností zväzku 6. decembra 1989 a preto je možné urobiť podobný predpoklad ako pri predošlej písomnosti.

VIII. Spis preverovanej osoby s krycím menom „EKRON“, reg. č. 31 879

Spis založil kpt. JUDr. František Hákač na základe návrhu, ktorý schválil vedúci starší referent špecialista 1. oddelenia III. odboru kpt. JUDr. Rastislav Mátray. V spise sa zhromažďovali materiály previerkového charakteru na tureckého štátneho príslušníka pre podozrenie z podplácania pracovníkov podniku zahraničného obchodu PETRIMEX a hrozby nedobytnosti pohľadávky, ktorú voči nemu podnik uplatňoval.

Spis obsahuje všetky predpísané dokumenty. Vznikol a bol vedený v súlade s príslušnými smernicami. Jeho administratívne vedenie kontrolovala inšpek-

cia ministra vnútra ČSSR, inšpekcia náčelníka XII. správy ZNB aj analyticko-informačný a štatisticko-evidenčný odbor.

Spis viedol od 13. septembra 1985 do 30. júna 1987 mjr. JUDr. František Hákač a od 30. júla 1987 kpt. Andrej Kuľha. Časť materiálov, ktoré nemali štátnobezpečnostnú hodnotu, bola po ukončení previerky zničená 9. decembra 1987. Ďalšie dokumenty boli podľa záznamu zničené 6. decembra 1989. Spis bol uložený do operatívneho archívu XII. správy ZNB 11. decembra 1987.

Pod č. 10 sa v *Zozname dokumentov* nachádza záznam o dvojstranovej písomnosti s názvom *Písomné poznatky od prameňa BUREŠ*. V pôvodnom spise bola písomnosť zaradená na stranách 55 a 56. Podľa záznamu kpt. Andreja Kuľhu písomná informácia od tajného spolupracovníka s krycím menom "BUREŠ" neobsahovala štátnobezpečnostné poznatky a preto ju po skončení previerky tureckého štátneho príslušníka 9. decembra 1987 zničil.

IX. Spis preverovanej osoby „TUREK", reg. č. 31 774

Spis založil kpt. JUDr. František Hákač na základe návrhu, ktorý schválil vedúci starší referent špecialista 1. oddelenia III. odboru kpt. JUDr. Rastislav Mátray. V spise sa zhromažďovali materiály previerkového charakteru na zástupcu obchodného riaditeľa obchodnej skupiny 32 Ing. Richarda Szaboa pre podozrenie z brania úplatkov a kontaktov presahujúcich rámec obchodných vzťahov s tureckým štátnym príslušníkom, ktorý bol preverovaný v spise preverovanej osoby s krycím menom "EKRON".

Spis obsahuje všetky predpísané dokumenty. Vznikol a bol vedený v súlade s príslušnými smernicami. Jeho administratívne vedenie kontrolovala inšpekcia ministra vnútra ČSSR, inšpekcia náčelníka XII. správy ZNB aj analyticko-informačný a štatisticko-evidenčný odbor.

Spis viedol od 21. augusta 1985 do 30. júna 1987 mjr. JUDr. František Hákač a od 30. júla 1987 kpt. Andrej Kuľha. Časť materiálov, ktoré nemali štátnobezpečnostnú hodnotu, bola po ukončení previerky zničená 9. decembra 1987. Ďalšie dokumenty boli podľa záznamu zničené 6. decembra 1989. Spis bol uložený do operatívneho archívu XII. správy ZNB 11. decembra 1987.

Pod č. 3 sa v *Zozname dokumentov* nachádza záznam o trojstranovom Agentúrnom zázname od tajného spolupracovníka BUREŠ vo veci nešpecifikovanej pohľadávky. V pôvodnom spise bola písomnosť zaradená na stranách 4 až 6. Podľa záznamu kpt. Andreja Kuľhu agentúrny záznam, ktorý vznikol na základe informácií od tajného spolupracovníka s krycím menom "BUREŠ", neobsahoval štátnobezpečnostné poznatky a preto ho po skončení previerky československé-

ho štátneho príslušníka 9. decembra 1987 zničil. Vzhľadom na umiestnenie písomnosti v prehľade dokumentov pôvodne uložených do spisu, môžeme predpokladať, že informácie od tajného spolupracovníka s krycím menom "BUREŠ", spracované príslušníkom kontrarozviedky do podoby agentúrneho záznamu, viedli k založeniu spisu preverovanej osoby s krycím menom "TUREK".

Medzi spisom preverovanej osoby s krycím menom "TUREK" a spisom preverovanej osoby "EKRON" existuje priama súvislosť. Oba približne v rovnakom čase založil mjr. JUDr. František Hákač, koncom júla 1987 ich prevzal kpt. Andrej Kuľha, ktorý previerku ukončil a vytriedené spisy uložil koncom roka 1987 do operatívneho archívu.

X. Diel č. 13 s krycím menom „MOSTEN" objektového zväzku s krycím menom "TRH", reg. č. 11 548

V uvedenom diele objektového zväzku sa sústreďovali písomnosti kontrarozviednej povahy, ktoré vznikli v rámci kontrarozviednej ochrany podniku zahraničného obchodu CHEMAPOL, neskôr PETRIMEX. Objektový zväzok založila ŠtB v súlade s čl. 23 ods. 2 smerníc pre činnosť pracovníkov kontrarozviedky (A-oper-I-1), ktoré vyšli ako príloha rozkazu ministra vnútra ČSSR č. 2 z 25. januára 1978: *„Objektové svazky se zakládají též na významné objekty československého národního hospodářství ... za účelem soustředění zpravodajských poznatků o vývoji státobezpečnostní situace, dodržovaní režimu ochrany státního tajemství a pod."*.

Metódy práce a činnosť 1. oddelenia III. odboru (po reorganizácii od 1. októbra 1988 4. oddelenia I. odboru) XII. správy ZNB, ktorú realizovala v rámci kontrarozviednej ochrany podniku, je zrejmá zo *Štrukturálneho rozboru* z 27. novembra 1974, *Vyhodnotenia objektového zväzku "MOSTEN" reg. č. 11548, za rok 1988* z 3. decembra 1988 a *Modelu agentúrneho aparátu po problematike zahraničný obchod, PZO PETRIMEX* z 6. novembra 1989. Prostredníctvom tzv. oficiálnych stykov (najmä vedenie podniku, ale aj iní určení pracovníci) a agentúrno-dôverníckej siete sa ŠtB zameriavala sa získavanie prehľadu o aktivitách podniku, o počte zamestnancov a ich štruktúre (napr. komunisti vylúčení po roku 1968, židia, navrátilci, nositelia štátneho tajomstva a pod.), o zahraničných pracovných cestách, jazykových pobytoch a stážach zamestnancov podniku, o kontaktoch zamestnancov s vízovými cudzinami, o podozreniach z trestnej činnosti, o pracovníkoch, ktorí emigrovali. ŠtB preverovala aj možnosti nelegálneho vniknutia do objektu osobami a zneužitia výpočtovej a rozmnožovacej techniky.

Zväzok založil príslušník Hlavnej správy ŠtB v SSR a 10. novembra 1970 ho zaevidoval štatisticko-evidenčný útvar správy. Po vzniku XII. správy ZNB v júli 1974 viedol zväzok nstrážm. Vladimír Maťašovský, od 29. novembra 1979 npor. Peter Sedláček, od 10. októbra 1983 do 30. júna 1987 mjr. JUDr. František Hákač, od 30. júla 1987 kpt. Andrej Kuľha a od 14. októbra 1988 do pádu komunistického režimu v novembri 1989 kpt. Jaroslav Hegedüš, ktorý 4. decembra 1989 vykonal skartáciu písomností uložených vo zväzku podľa pokynu 1. námestníka ministra vnútra ČSSR Alojza Lorenca.

Tajného spolupracovníka s krycím menom "BUREŠ" spomínajú dva dokumenty spracované kpt. Jaroslavom Hegedüšom – *Vyhodnotenie objektového zväzku "MOSTEN" reg. č. 11548, za rok 1988* z 3. decembra 1988 a *Model agentúrneho aparátu po problematike zahraničný obchod, PZO PETRIMEX* zo 6. novembra 1989. V oboch dokumentoch sa uvádza využívaná agentúrno-dôvernícka sieť 1. oddelenia III. odboru XII. správy ZNB v podniku zahraničného obchodu Petrimex, pričom v oboch je pri mene tajného spolupracovníka s krycím menom "BUREŠ" údaj o jeho pobyte mimo územia ČSSR. U zvyšných agentov sa uvádza ich pracovné zaradenie v podniku, stručné zhodnotenie spolupráce s exaktným uvedením počtu spracovaných agentúrnych záznamov a ich zaradením do informačného toku v rámci dennej, resp. týždennej informácie vedenia Správy kontrarozviedky na ochranu socialistickej ekonomiky v Prahe, ako aj prípadné podozrenia z neserióznosti tajných spolupracovníkov. Seriózne spracovanie oboch materiálov dokumentuje okrem množstva overiteľných faktografických údajov (napr. mená emigrantov, rozpracovanie signálneho zväzku a spisov preverovanej osoby) aj údaj o rozšírení agentúrnej siete v podniku v období medzi spracovaním prvého a druhého dokumentu – podľa záznamu v registračnom protokole získalo 1. oddelenie III. odboru XII. správy ZNB 28. júna 1989 tajného spolupracovníka s krycím menom "JANOVIC".[50]

XI. Vyúčtovania zvláštnych finančných prostriedkov k zväzku agenta s krycím menom „BUREŠ“ z apríla, júna, augusta a novembra 1985

Zvláštne finančné prostriedky predstavovali finančné prostriedky vyčlenené na krytie nákladov spojených s agentúrno-operatívnou činnosťou.[51] Z činnosti

50 Pod krycím menom „JANOVIC“ viedlo 4. oddelenie I. odboru XII. správy ZNB od 28. 6. 1989 ako tajného spolupracovníka vedúceho obchodného referátu PZO Petrimex Ing. Romana Karlubíka (1959). Pozri: A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-An, reg. č. 38 838.

51 V kategórii „A“ sa evidovali peňažné a vecné odmeny pre spolupracovníkov; v kategórii „B“ výdavky (na) spolupracovníkov (napr. na pohostenie počas utajeného stretnutia, cestovné

XII. správy ZNB sú v správe Ústavu pamäti národa podklady vyúčtovaní len z rokov 1985 až 1990. Vyplýva z nich, že v roku 1985 uskutočnil kpt. JUDr. František Hákač s tajným spolupracovníkom s krycím menom „BUREŠ", resp. k jeho osobe štyri stretnutia, na ktorých vznikli náklady na spoločné pohostenie – v apríli v sume 75 Kčs (doklad sa nachádzal na strane 14 zložky finančných dokladov), v júni v sume 25 Kčs (doklad na s. 15), v auguste v sume 48 Kčs (doklad na s. 16) a v novembri v sume 45 Kčs (doklad na s. 17). Podľa údajov vo zväzku odišiel Andrej Babiš na dlhodobý služobný pobyt do Maroka v auguste 1985. Vyúčtovanie z novembra 1985 preto môže súvisieť s preverením jeho príchodu, resp. pobytu v Maroku prostredníctvom kolegu, priateľa či rodinného príslušníka, alebo sa skutočne uskutočnilo stretnutie pri krátkodobom pobyte Andreja Babiša v Bratislave.

Zhodnotenie na záver

Písomnosti kontrarozviednej povahy vyprodukované Štátnou bezpečnosťou, rovnako ako všetky archívne pramene, je potrebné hodnotiť kriticky, v kontexte historických súvislostí a iných dokumentov z proveniencie bezpečnostných zložiek. Posudzované spisy, resp. zväzky vznikli, boli evidované a vedené v súlade s internými predpismi Ministerstva vnútra ČSSR.

Smernice pre činnosť pracovníkov kontrarozviedky charakterizuje spravodajskú prácu ako organizovaný a systematický proces, pričom získavanie, sústreďovanie a vyhodnocovanie štátnobezpečnostných poznatkov bolo úlohou každého kontrarozviedneho útvaru a všetkých príslušníkov kontrarozviedky.

Z povahy veci vyplýva, že problematika zahraničného obchodu ČSSR a jeho poškodzovania bola vzhľadom k nedostatku devíz v čs. plánovanom hospodárstve veľmi dôsledne sledovaná, riadená a kontrolovaná zo strany centrálnej XI. správy ZNB v Prahe ako XII. správy ZNB na Slovensku a teritoriálnych správ ŠtB v krajoch.

---

výdavky, náhrada ušlej mzdy, poplatky pri prevádzaní operatívnych akcií a pod.; v kategórii „C" sa evidovali výdavky spojené so zariaďovaním, údržbou a používaním konšpiračných, resp. prepožičaných bytov; v kategórii „D" sa evidovali náklady na nákup materiálnych prostriedkov súvisiacich s operatívnou činnosťou, ktoré nebolo možné z konšpiračných dôvodov realizovať predpísaným spôsobom (najmä nákup garderóby na sledovanie); v kategórii „E" sa evidovali ostatné výdavky spojené s operatívnou činnosťou (najmä výdavky príslušníkov pri sledovaní, pri spravodajských kontaktoch súčinnostných akciách a pod.) a v kategórii „F" sa evidovali výdavky vyšetrovateľov s väzenskou agentúrou a úhrade ušlej mzdy inak získanej pracovným zaradením vo výkone trestu. Pozri: RAGAČ, Radoslav: *Zvláštne finančné prostriedky*, s. 68 a 69.

Pri hodnotení evidencie a činnosti tajného spolupracovníka s krycím menom „BUREŠ" je však potrebné zohľadniť ešte dve podstatné okolnosti – zaradenie dvoch operatívnych príslušníkov ŠtB v kádrových rezervách útvaru a zotrvanie spolupracovníka v agentúrnej sieti III. odboru XII. správy ZNB po jej racionalizácii po roku 1984.

Príslušníci 1. oddelenia III. odboru XII. správy kontrarozviedky mjr. JUDr. František Hákač a mjr. JUDr. Július Šuman, ktorí spis a neskôr zväzok s krycím menom "BUREŠ" viedli v rokoch 1980 až 1987, boli už v októbri 1982 (v čase prípravy na viazanie tajného spolupracovníka s krycím menom "BUREŠ") zaradení v kádrových rezervách na XII. správe ZNB. V *Správe o výsledkoch práce s kádrovými rezervami na XII. správe ZNB v Bratislave za obdobie od 1. 10. 1981 do 1. 10. 1982* sa uvádza, že *„Komunistická strana Československa ako vedúca politická sila nesie hlavnú zodpovednosť za trvalý rozvoj socialistickej spoločnosti. Vytyčuje politickú líniu a stanovuje zásady kádrového zaistenia. Praktickou realizáciou kádrovej politiky sa sleduje prehĺbenie vedúcej úlohy strany na všetkých úsekoch spoločenskej činnosti, zvyšovanie účinnosti riadenia všetkých spoločenských procesov, najširší rozvoj osobnosti, uplatnenie ľudí podľa ich politickej vyspelosti, schopností a potrieb ďalšieho rozvoja socialistickej spoločnosti. Kádrová práce je neoddeliteľnou súčasťou každej riadiacej činnosti. Jej obsahom je robiť výber, organizovanie prípravy a výchovy ľudí pre vedúce a iné dôležité funkcie, ich rozmiestňovanie podľa politických i odborných predpokladov, osobných a morálnych vlastností, pravidelné vyhodnocovanie ich práce, každodennej starostlivosti o kádre vrátane otázok pracovnej motivácie a vedenia nevyhnutnej dokumentácie o vývoji kádrov. Reálnu náplň kvalifikácie tvorí politická vyspelosť, triedna uvedomelosť, požadovaný stupeň teoretických znalostí a vedomostí, životných a najmä pracovných skúseností, zručnosti a návykov, všeobecného rozhľadu a intelektu, morálnych a osobných schopností. Jej významnou súčasťou sú politické postoje, vernosť socializmu, marxisticko-leninskej politike KSČ a socialistického štátu, priateľstva k Sovietskemu zväzu."*[52] Z dokumentu ďalej vyplýva, že v kádrových rezervách bolo zaradených len 34 z celkového počtu 347 príslušníkov XII. správy ZNB, t. j. necelých 10%. Títo dôstojníci Správy kontrarozviedky v Bratislavy sa vyberali a systematicky viedli k tomu, aby v budúcnosti riadili jednotlivé úseky československej kontrarozviedky.

V októbri 1984 sa u federálneho ministra vnútra konala celoštátna porada náčelníkov kontrarozviedných útvarov, na ktorej sa hodnotili výsledky jej agentúrnej činnosti. V zmysle záverov z rokovania nezodpovedala kvalita ani kvantita výstupov počtu spolupracovníkov v agentúrnej sieti a vedúci funkcionári

52 A ÚPN, f. Správa kontrarozviedky v Bratislave (XII. správa ZNB), š.

útvarov kontrarozviedky mali prehodnotiť agentúru podľa zásad stanovených na spoločnej porade. V podmienkach III. odboru Správy kontrarozviedky v Bratislave sa ďalšie prehodnotenie agentúry uskutočnilo v septembri 1986 v rámci odstránenia nedostatkov vytknutých vedeniu odboru Inšpekciou ministra vnútra ČSSR. Na základe kritéria *„prínosu každého agenta"* prehodnotili príslušníci odboru na ochranu socialistickej ekonomiky celkom 127 agentov a 1 rezidenta. Po preverení ostalo v ďalšej aktívnej spolupráci len 54 agentov a rezident, s ktorými bolo do konca roka 1986 *„prerokované nové zameranie a nové úlohy, stanovená línia chovania, konšpirácia práce"*. Z celkového uvedeného počtu bolo 36 agentov vyradených z agentúrno-dôverníckej siete, spolupráca s nimi sa ukončila a ich agentúrne zväzky sa uložili do operatívneho archívu. Ďalších 30 agentov, ktorí v minulosti nedosahovali *„výslednosť na úrovni agenta"*, ale pôsobili v záujmových objektoch, sa po zhodnotení preradilo do nižšej kategórie spolupracovníka – dôverníka. Napokon 6 agentov, ktorí nepracovali v záujmových objektoch XII. správy ZNB, bolo „ponúknutých" inej kontrarozviednej súčasti."[53] Aj po uvedených opatreniach zostal Andrej Babiš v agentúrnej sieti XII. správy ZNB ako tajný spolupracovník s krycím menom „BUREŠ". Jeho činnosť viedla k odstúpeniu operatívnych poznatkov na nadriadenú operatívnu správu a ďalšiemu využitiu poznatkov na centrálnej úrovni. Viedla tiež k založeniu spisov preverovaných osôb a previerke čs. štátneho príslušníka.

Na zreteli je v konečnom dôsledku potrebné mať aj skutočnosť, že utajenú spoluprácu s ŠtB mohol získavaný tajný spolupracovník odmietnuť, prirodzene s vedomím následkov takéhoto rozhodnutia. Príkladom je historik Jozef Jablonický, ktorý odmietol ponuku na utajenú spoluprácu s ŠtB a Spravodajskou správou Generálneho štábu (teda vojenskou rozviedkou) hneď trikrát.[54]

Činnosť tajného spolupracovníka s krycím menom „BUREŠ" viedla k odstúpeniu operatívnych poznatkov na nadriadenú operatívnu správu a ďalšiemu využitiu poznatkov na centrálnej úrovni. Viedla tiež k založeniu spisu preverovanej osoby a spravodajskej previerke čs. štátneho príslušníka. Ako tajný spolupracovník bol oboznámený so základnou výbavou konšpirácie, vrátane kontaktov na riadiaceho príslušníka a jeho zástupcu, ako aj legendy na príchod a odchod z prepožičaného bytu, ktorá mala kamuflovať pravý dôvod jeho návštevy bytu.

---

53 SIVOŠ, Jerguš (Ed.): *XII. správa ZNB*, s. 74–75.

54 Pozri: SIVOŠ, Jerguš: Štátna bezpečnosť a hon na *falzifikátora* slovenských dejín. In: KMEŤ, Norbert – SYRNÝ, Marek a kol.: *Odvaľujem balvan. Pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického*. Bratislava a Banská Bystrica 2013, s. 365–398.

Na základe posúdenia spisovej a zväzkovej agendy, v kontexte celkovej činnosti ŠtB, ale aj s príslušnými smernicami pre činnosť pracovníkov kontrarozviedky, pre prácu so spolupracovníkmi kontrarozviedky a pre evidenciu, štatistiku a administratívu pri kontrarozviednej činnosti z januára 1978, je možné urobiť záver, že spis dôverníka a neskôr zväzok agenta s krycím menom "BUREŠ", reg. č. 25 085, založili, evidovali a viedli príslušné útvary ŠtB, aj napriek menším administratívnym nedostatkom, v súlade s internými predpismi Ministerstva vnútra ČSSR.

RECENZE | ZPRÁVY

Vol. 23/1 | 2021 Česko-slovenská historická ročenka pp.167–171

DOI: 10.5817/cshr.2021.23.1.10

RECENZE | ZPRÁVY

Masaryk a Slovensko bez dôrazu na detail

ROMAN HOLEC

RYCHLÍK, Jan – VAŠEK, Richard – LACKO, Miroslav (eds.): *Korespondence. T. G. Masaryk – slovenští veřejní činitelé (1918 – 1937)*. Praha 2019, 492 strán.

Každú pramennú edíciu treba v dnešných komerčne nastavených spoločenských podmienkach privítať. Ak má navyše vysoko nastavené parametre edičnej politiky, a to býva v prípade edícií Masarykovho ústavu pravidlom, je radosť dvojnásobná. A nakoniec, ak je pramenná edícia pokračovaním a dokončením už začatého projektu s presahom i do slovenského spoločensko-historického priestoru, treba pochváliť koncepciu a program ústavu, ako aj odhodlanie editorov, ktorí sa museli tradične popasovať s neľahkými výzvami.

O význame korešpondencie T. G. Masaryka ako prezidenta republiky a politických a spoločenských predstaviteľov, ako aj súkromných osôb a inštitúcií na Slovensku, nikto nepochybuje. Korešpondencia v celkovom počte 279 položiek z obdobia 1918 – 1937 odráža atmosféru v štáte, jeho problémy, politické, hospodárske, sociálne, ideové, jazykové a národnostné spory. Práve tieto listy majú najväčšiu výpovednú hodnotu. Najmä v porovnaní s početnými poďakovaniami, gratuláciami či slovami obdivu, ktorých prišlo na Masarykovu adresu taktiež dosť.

Otázka kompletnosti je síce nedosiahnuteľným cieľom, ale zato „slovenská časť" autorského kolektívu mala vedieť, že listov na adresu prezidenta existuje v slovenských archívoch podstatne viac. Ako je možné, že ich nevykazuje prezidentská kancelária, je druhou otázkou. Treba len ľutovať, že sa nepodarilo zmapovať a vypublikovať aj tie listy, ktoré sú uložené v rôznych fondoch Slo-

venského národného archívu (napr. vo fonde Štátneho pozemkového úradu) alebo v menej známom a menej využívanom trnavskom Archíve Spolku svätého Vojtecha. Bolo by to nepochybne prínosnejšie, keďže práve podobné listy treba oveľa náročnejšie dohľadávať (na rozdiel napr. od prehľadne spracovaných osobných fondov) a nie sú jednoduché ani na interpretáciu. Ak by sa ich podarilo zhromaždiť do osobitného zväzku „dodatkov", bolo by to určite lepšie ako nič, i tak škoda nevyužitej šance...

Úvod z pera Jana Rychlíka je textom, ktorý má charakteristický rukopis a vysokú kvalitu. Desaťkrát môže človek počuť a čítať Rychlíkove úvahy na tú istú tému, vždy sa dozvie z jeho pera niečo iné a nové, vždy zaujme buď iný uhol pohľadu alebo nové súvislosti alebo všetko dohromady v majstrovskej syntéze na malom priestore. V tomto je J. Rychlík skutočne majstrom nad majstrov.

Po prečítaní celej edície je zrejmé, že každý si jednoducho nájde svoju problematiku v tejto bohatej mozaike názorov a analýz, s ktorými bol Masaryk konfrontovaný. V neposlednej miere sa nám vo vzťahu k Slovákom a slovenským problémom otvorí i spôsob Masarykovho myslenia a jeho myšlienkový svet v celej šírke.

Mimoriadne zaujímavý je rozsiahly list o hospodárskych pomeroch v Novohrade (č. 19), viaceré analytické správy o železničnej doprave na Slovensku, listy J. Pociska a L. Moyša (č. 57) o amerických Slovákoch, analýza J. Škultétyho o postupnom a trvalom úbytku slovenských evanjelikov (č. 110), pátranie po hrobe básnika Janka Kráľa (č. 119), známe svedectvá M. Lechtu o smrti M. R. Štefánika (č. 153 a 154), list ruských učiteľov (č. 164) o národnostných pomeroch na Podkarpatskej Rusi, známu odpoveď prezidenta A. Hlinkovi z roku 1929 (č. 182), málo známe listy historika Branislava Varsika (č. 190), rozsiahle listy historika a českého profesora na Univerzite Komenského Václava Chaloupeckého (hlavne Masarykovho list pod č. 203 a Chaloupeckého rozsiahla odpoveď pod č. 204), list Igora Hrušovského a Matice slovenskej (č. 212), všetky o česko-slovenských problémoch, veľká pozornosť je vo viacerých dokumentoch venovaná Maďarom i cirkevným pomerom na Slovensku atď. atď. Vysokú výpovednú hodnotu z hľadiska zahraničnej politiky ČSR majú listy Štefana Osuského s mnohými detailnými analýzami medzinárodnej politiky. Veľmi zaujímavá je situačná správa M. Gettinga o pomeroch medzi americkými Slovákmi z roku 1923 (č. 105), ako aj ďalšia o vnútorných pocitoch jedného amerického Slováka po roku 1918 (č. 236). V tejto súvislosti však nemožno súhlasiť s textom poznámky na s. 395, podľa ktorej akoby každý signatár Pittsburskej dohody mal predispozície k autonomizmu a nemohol zastávať centralistické a čechoslovakistické postoje. Rovnako list Karola Zaya je unikátnym svedec-

tvom príslušníka šľachty, ktorý sa dokázal zadaptovať na republikánsky režim a pasoval sa za hovorcu záujmov maďarskej menšiny (č. 161).

Vlastná edícia je spracovaná už podľa zaužívanej edičnej praxe podobných masarykovských korešpondencií. Slovenské reálie tu zrejme v plnej miere ležali na M. Lackovi a ten ich nie vždy najlepšie zvládol. Kombinácia renomovaného českého slovakistu, ďalej už skúseného editora a znalca medzivojnového obdobia a nakoniec slovenského historika z mladšej strednej generácie očividne zlyhávala práve v poslednom článku. M. Lacko je síce skvelým odborníkom na hospodárske dejiny novoveku, a snáď už aj medzivojnového obdobia, ale to ani zďaleka nie je najlepšia kvalifikácia na podobnú editorskú prácu, ktorá vyžaduje podstatne väčšie kontextové poznatky. A tak sa stalo, že práve slovenské portfólio pri jednotlivých listoch najviac kríva a nie je vždy dotiahnuté do konca. Pritom by som si vedel predstaviť podstatne širšie koncipované poznámky, mnohé listy visia bez vysvetlenia kontextu a bez všetkých súvislostí úplne „vo vzduchu". Aspoň jeden príklad: list č. 183 zostal bez jedinej poznámky, čitateľ sa nedozvie, že Viera Markovičová myslela na svojho brata Vladimíra Hurbana, vtedy diplomata v Káhire (s. 325) alebo na manžela Rudolfa Markoviča (č. 185 na s. 327). Tieto skutočnosti sa neobjavia napokon ani v mennom registri. Je tým ochudobnený nielen slovenský čitateľ a užívateľ, ale ešte viac ten český. Vysvetľovať dobové dokumenty, nachádzať a dešifrovať jednotlivé súvislosti, k tomu je k remeselnej zručnosti potrebná ešte nemalá pridaná hodnota.

Napríklad zničenie sochy L. Kossutha (s. 30) v januári 1919 sa vzťahuje na Lučenec a bolo treba to jasne napísať, lebo v texte to vyzerá skôr na súvislosť s Bratislavou. Skomolený Edmund Tarzányi zo Zväzu priemyselníkov Novohradskej župy (s. 49, 51, 486) bol v skutočnosti Edmund (Ödön) Tarján, významná postava hospodárskeho života Lučenca a maďarskej menšiny na Slovensku. Seniorom nemecko-maďarskej evanjelickej cirkvi a. v. v Bratislave bol Carl-Eugen Schmidt, čo je na s. 151 a 153 a 483 zmätočne domotané a v registri navyše odkázané na zlú stranu. Žiaľ, nie je to jediný nedostatok menného registra, mnohé v listoch spomínané mená v registri jednoducho chýbajú.

Správne je Keglevichova ulica (s. 227), rodné meno manželky J. Kráľa bolo Modrányi (s. 228), správne je Rodošto/ó (s. 291) a Račišdorf (s. 425), Michal Bosák zomrel v roku 1937, nie v roku 1979 (s. 470). V dokumente č. 181 a na s. 323 je reč o Vladimírovi Makovickom, nie o jeho bratovi Dušanovi. Rozpaky editorov nad Dušanom Makovickým v súvislosti s rokom 1918 boli namieste, ale takéto lapsusy by sa stávať nemali. Všetci, tzv. „siedmi zločinci", ktorí sa zúčastnili rokovaní v Budapešti, sú predsa všeobecne známi. Preklad Kristóffyho pamätí má správne znieť *Uhorská kalvária* (s. 323). Ku kauze Šrobár – Hodža sa mohlo odkázať na obsažnú štúdiu Milana Zemka (Zemko, M.: Osvobo-

dené Slovensko Vavra Šrobára a jeho polemika s Milanom Hodžom. In: Pekník, M. a kol.: *Dr. Vavro Šrobár politik, publicista a národnoosvetový pracovník*. Bratislava 2012, s. 445-454) a k osobnosti V. Chaloupeckého na inšpiratívnu monografiu Milana Ducháčka (Ducháček, M.: *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin*. Praha 2014). Takéto zásadné texty k zásadným otázkam Masarykovho záujmu sa mohli a mali v edícii spomenúť.

Listy 55 a 56 sa týkajú kňaza Bartolomeja Smižára. Bez toho, aby sa uviedlo, o čom bol spomínaný spor z roku 1906 (spor medzi Smižárom a farníkmi v obci Lúčky), do ktorého vstúpil následne i Šrobár, nadobudne čitateľ dojem, že spúšťačom celej kauzy pred prezidentom republiky bol konflikt s legionármi z roku 1920, ktoré pohli Šrobára ku krokom proti kňazovi a k jeho následnému potrestaniu. Napokon A. Hlinka, ktorý presne vedel o čo išlo pôvodne v tomto spore, v duchu obyčajnej polopravdy zavádzajúco a účelovo informoval Masaryka. To výstižne svedčilo o Hlinkových pracovných metódach a aj z tejto kauzy vidieť, že Hlinkovi bol bližší katolík Smižár (ktorý ako Szmizsár stál pred rokom 1918 dôsledne na protislovenských pozíciách) ako ateista Šrobár, ktorý však práve v roku 1906 a neskôr všetkými prostriedkami pomáhal Hlinkovi a účinkoval po jeho boku. Tento prípad názorne ukazuje, že Masaryk sa musel v žiadostiach na svoju osobu stretávať i s rôznymi dezinformáciami, ak už nie s klamstvami.

V listoch 130, 159 a 160 ide o toho istého pisateľa Ľudovíta Labaja, hoci sú uvedení ako dvaja, aj v registri sú chybne dvaja Labajovia, ten neexistujúci, charakteristicky, bez podrobnej charakteristiky. Labaj je raz písaný ako Ľudevít a raz ako Ludevít, ako predseda raz Všeoborového, po ostatné razy Všeodborového združenia slovenských kresťanských socialistov. Sú to možno drobnosti, ale na takýchto detailoch by mala stáť poctivá a zodpovedná editorská práca.

V liste 186 je jedným z autorov Edgár Balogh (tak je to správne uvedené v registri, nie však v texte prameňa), pričom list sa týkal kauzy profesora lučeneckého gymnázia obvineného neprávom z iredentizmu. Bolo treba v poznámke dopovedať, že Masaryk maďarských ľavicových autorov sťažnosti deň nato osobne prijal, kauzu vyriešil okamžite a navyše prejavil veľký záujem o život maďarskej menšiny na Slovensku. Ako toľkokrát predtým, i teraz tlmočil Maďarom svoj záujem a podporu. Zaujímavé Baloghove osudy ako Maďara bez vlasti si taktiež zaslúžili zmienku v poznámkach, ale týkalo sa to i ďalších dvoch signatárov, ktorých bolo možné dohľadať v dobre spracovanej databáze Maďarov na Slovensku.

Takýchto nepresností a nedostatkov je, žiaľ, v publikácii viac ako dosť, čo je najmä pre edíciu podobného druhu mimoriadne mrzuté, keďže presnosť je tu viac ako povinná. Akú záruku má potom čitateľ pri iných údajoch?

Nie vždy je jednotne umiestnený cudzojazyčný text a jeho preklad, buď jeden alebo druhý v základnom súbore komentovaných dokumentov, inokedy zase v poznámkach k dokumentu. Podobná nejednotnosť sa vyskytuje aj pri prílohách k jednotlivým textom. Verím, že autori dobre zvážili ich zmysluplnosť, lebo aj v prípade, ak sa zachovali, nie vždy sú v poznámkach uvedené.

Napriek všetkým spomínaným (a mnohým nespomínaným) nedostatkom hodnotím publikáciu pozitívne a som presvedčený, že sa stane súčasťou knižnice každého historika 20. storočia. Ak jej niečo vyčítam, tak len skutočnosť, že mohla mať ambíciu byť podstatne obsažnejšou a podstatne kvalitnejšou.

DOI: 10.5817/cshr.2021.23.1.11

RECENZE | ZPRÁVY

XVI. ročník konference České, slovenské a československé dějiny 20. století proběhl online

KATEŘINA HRUŠKOVÁ

Ve dnech 10. a 11. května 2021 se uskutečnil již 16. ročník mezinárodní konference České, slovenské a československé dějiny 20. století, která je určena pro studenty doktorských studií a mladé vědecké pracovníky působících v oboru historie a příbuzných disciplín. Stejně jako minulý jubilejní 15. ročník, i tento byl ovlivněn pandemickou situací. V loňském roce se samotnou konference uspořádat nepodařilo, nicméně řada příspěvků bude zveřejněna v recenzované sborníku, který vyjde v nejbližších dnech. Letošní 16. ročník proběhl netradičně, ale pro současnou dobu příznačně, v online podobě, což byla s ohledem na nejistou epidemiologickou situaci také nejsnazší cesta, jak udržet mezinárodních charakter akce. V letošním roce se poprvé k Historickému ústavu Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové přidalo v roli spolupořadatele Muzeum východních Čech v Hradci Králové.

Konference se stala již tradiční platformou pro sdílení výsledků odborné činnosti a potřebné odborné diskuse s přesahem do metodologie a zhodnocování vědeckých výsledků, která nachází aktivní i pasivní účastníky v řadách historiků mladší a střední generace. Především právě studentům doktorských studií nabízí skrze komentáře renomovaných odborníků tolik potřebnou reflexi k prezentaci výsledků vědecké práce.

Na konferenci zaznělo dvacet šest příspěvků doktorandů a vědeckých pracovníků z deseti českých a slovenských univerzit a vědeckých institucí. Nižší počet přednášejících oproti minulým ročníkům byl evidentně důsledkem ob-

tížné badatelské situace v době pandemie. Nicméně kvalita řady příspěvků i jejich tematický široký rozsah a zaměření na velmi specifická témata ukázaly, že i za takové situace je možné realizovat výzkum a publikační činnost, a to v rámci individuálních i týmových projektů.

Příspěvky zahrnuly všechny dekády 20. století a nabídly pestrou škálu témat jako gender, kulturní a hospodářské dějiny, dějiny vzdělávání a spolkové činnosti, historiografie, filosofie, dějiny náboženských komunit, problematiku ozbrojených složek i kapitoly z období komunistického režimu v Československu. Právě takto orientované příspěvky patřily k početně nejvíce zastoupeným a prolínaly všemi výše uvedenými tématy.

I v online verzi proběhla konference v přátelské a tvůrčí atmosféře, což se projevilo především v diskusích. Ohlas vyvolaly příspěvky k tématu genderu soustředěné v bloku komentovaném doc. Denisou Nečasovou, které se zaměřily na problematiku péče o rodinu, prostituce nebo interrupce. Účastníci rovněž v diskusích ocenily příspěvky Mgr. Igora Zavorotchenka z Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy komparující rok 1968 v české a ruské kolektivní paměti nebo úvodní příspěvek Mgr. Daniela Mička z Filozofické fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre zaměřený na umění ve veřejném prostoru na Slovensku v době socialismu.

Vybrané příspěvky budou zveřejněny v recenzovaném sborníku, který vyjde koncem tohoto roku. Projekt je financován z programu Specifický výzkum 2021 vypsaného formou studentské grantové soutěže na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové.

Lze si jen přát, aby příští ročník proběhl tak jako ty předchozí, a to naživo, a účastníci nebyli ochuzeni o možnost neformálního setkání, které je tolik důležitou součástí všech konferencí.

SEZNAM AUTORŮ | THE LIST OF THE AUTHORS

prof. PhDr. Juraj Šedivý, MAS, PhD.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

doc. Ing. Jiří Cajthaml, Ph.D.,
Ing. Tomáš Janata, Ph.D.,
Ing. Jiří Krejčí
Mgr. Petra Jílková
Fakulta stavební Českého vysokého učení technického, Praha

Mgr. Adam Górka
Fakulty of Arts Pavol Jozef Šafárik University in Košice
Blekinge Tekniska Högskola, Karlskrona

Mgr. Miriama Filčáková,
Mgr. Katarína Lukáčová, PhD.
Fakulty of Arts Pavol Jozef Šafárik University in Košice

Mgr. Světlana Ptáčniková
Archiv bezpečnostních složek, Praha

PhDr. Lucia Tokárová, PhD.
Štátny archív v Košiciach

PhDr. Ivan Kamenec, CSc.
Historický ústav SAV, Bratislava

PhDr. Prokop Tomek, Ph.D.
Vojenský historický ústav Praha

Mgr. Jerguš Sivoš, PhD.
Ústav pamäti národa, Bratislava

Prof. PhDr. Roman Holec, DrSc.
Historický ústav SAV, Bratislava

Mgr. et Mgr. Kateřina Hrušková
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Technické univerzity v Liberci, Liberec

POKYNY PRO AUTORY DO ČESKO-SLOVENSKÉ HISTORICKÉ ROČENKY

Redakce Československé historické ročenky přijímá k publikování **pouze původní odborné texty (studie a materiálie, tj. menší edice pramenů), které ještě nebyly publikovány v jiném periodiku či publikaci**. Dále přijímá zprávy o literatuře, recenze, zprávy o projektech či významných vědeckých setkáních spjatých s česko-slovenskou problematikou. Nepřijímají se kompilace či texty sporného autorství. Texty je možno odevzdávat a budou publikovány v češtině, slovenštině, angličtině a němčině. Nedílnou součástí recenzovaných příspěvků (studie, materiálie) jsou již při jejich odevzdání **klíčová slova** (3–7) a **resumé** (cca 1 800 znaků), obojí pro překlad do angličtiny.

Časopis Česko-slovenské historické ročenky dbá na dodržování všeobecně platných norem publikační etiky, jejichž respektování je povinností pro každého autora/autorky vědecké práce. Východiskem jsou normy publikační etiky stanovené Výborem publikační etiky (Comitee on Publication Ethics): http://publicationethics.org/resources/guidelines; http://publicationethics.org/resources/code-conduct.

Autor(ka) příspěvku se zavazuje, že se při jeho tvorbě zdržel jakéhokoliv přebírání dat jiného autora bez uvedení jejího zdroje, přičemž daty se myslí nejenom konkrétní údaje, ale i myšlenky či koncepty. Autor(ka) příspěvku nabídnutého Česko-slovenské historické ročence zodpovídá za správnost a úplnost údajů, včetně korektního uvádění spoluautorství. Svůj příspěvek nesmí nabídnout současně více vydavatelům. Autor může oslovit nového vydavatele až v okamžiku, kdy je zamítnuto uveřejnění původně osloveným vydavatelem.

Redakce Česko-slovenské historické ročenky žádá autory, aby v zájmu urychlení redakční práce při přípravě periodika dodržovali následující pokyny:

1) Text zasílejte elektronickou poštou na adresu redakce (jaroslav.pazout@tul.cz, Richard.Pavlovic@minv.sk).

2) Maximální rozsah textu je 30 normostran (cca 54 000 znaků i s mezerami) bez obrazové přílohy. Případný větší rozsah je třeba předem projednat s redakcí.
3) Text příspěvku musí být psán v textovém editoru Word a uložen ve formátu rtf.
4) Text včetně poznámek je třeba odevzdat bez zarovnání pravého okraje, bez použití dělení slov, záhlaví nebo zápatí. Text je psán plynule v rámci odstavce, klávesou Enter jsou oddělovány pouze odstavce. Při psaní nelze použít styly, pouze základní text. V textu je možné používat pouze jeden písemný font, v jehož rámci je možné využít i tučné a kurzívní písmo. Rozlišujte pomlčku (–) a spojovník (-).
5) Poznámky vkládejte do textu automatickou formou prostřednictvím funkce Vložit – Poznámky pod čarou (průběžné číslování 1, 2, 3…). U edic dokumentů je vhodnější vložit archeografické (a, b, c…) a věcné (1, 2, 3…) poznámky vždy za jednotlivý dokument.
6) Texty je možno po konzultaci s redakcí doplnit o obrazovou přílohu (fotografie, dokumenty, karikatury atd.). Faksimilie je třeba odevzdat jako samostatné soubory v potřebné tiskové kvalitě (minimálně 300 dpi), nejlépe ve formátu *.tif či*.jpg. Ve zvláštním souboru pak zašlete popis dokumentů s odkazy na zdroj.
7) V poznámkovém aparátu je třeba dodržet následující citační úzus:

V odkazech na **archivní fondy a sbírky** dodržujte toto pořadí údajů: název archivu; název fondu či sbírky – f. XX-X, případně též jeho dílčí části; signatura (sign.) / inventární číslo (inv. č.) / inventární jednotka (inv. j.) / číslo jednací – , karton – kart. / svazek – sv.; název nebo popis dokumentu (např.: Národní archiv (dále NA), f. KSČ – Ústřední výbor, 1945–1989, Praha (KSČ-ÚV), 02/1 – předsednictvo, 1962–1966, sv. 11, arch. j. 14, b. 1, Zpráva komise pro přešetření politických procesů v období 1949–1954, předložená 14. schůzi předsednictva ÚV KSČ konané 26. března 1963. – zkrácený záznam při dalších citacích: NA, KSČ-ÚV, …)

V odkazech na **literaturu** dodržujte toto pořadí údajů:

Monografie – Jméno autora(ů) (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno – spoluautoři): *Název. Podnázev* (obojí kurzivou). Místo vydání rok vydání, strana (příp. rozmezí stran s dlouhou pomlčkou bez mezer, zkratka s.). (např. OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969–1989. Příspěvek ke stavu bádání*. Praha 2002, s. 22.)

Stať ze sborníku – Autor stati (viz výše): Název. Podnázev (obyčejně, ne kurzivou), in: *Název sborníku. Podnázev* (obojí kurzivou). Editor/Editoři

(zkratka Ed./Eds.). Místo vydání, rok vydání, strana (příp. rozmezí stran, zkratka s.). (např.: KŘESŤAN, Jiří: Opožděná reportáž o neopožděném kultu. Vyhnání Ivana Svitáka z akademie věd v roce 1964. In: *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970). Sborník z konference*. Eds. Zilynská, Blanka – Svobodný, Petr. Praha 2001, s. 261.)

Stať z časopisu a jiných periodik – Autor (viz výše): Název. Podnázev. In: *Název časopisu* (kurzivou), 1999, ročník (zkratkou roč.), číslo (zkratkou č.), strana (příp. rozmezí stran, zkratka s.). (např.: KVAČEK, Robert: Stále neklidné dějiny. K obrazu první republiky. In: *Soudobé dějiny*, 2001, roč. 8, č. 1, s. 116.)

Při opakovaném citování uvádějte zkrácený tvar odkazu – titul bez podtitulu a dalších bibliografických údajů (např.: OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969–1989,* s. 265. U stati ze sborníku při opakovaném citování jen PŘÍJMENÍ, jméno autora: *název stati*, s. xx. Název stati i knihy může být zkrácený, pokud je příliš dlouhý.

Odkaz na online zdroje – Kubišová, Marta: Dopis řediteli čs. televize. In: *Informace o Chartě 77*, 1979, roč. 2, č. 3, s. 18–19, online in: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1979/INFOCH_03_1979.pdf (29. 3. 2021).

Všechny studie jsou podrobeny anonymnímu recenznímu řízení, redakční rada je posílá k posouzení dvěma nezávislým recenzentům. Autor bude s obsahem posudků seznámen. Redakční rada může na základě recenzních posudků text akceptovat, zamítnout nebo vrátit autorovi k doplnění či přepracování, případně si vyžádat třetí nezávislý posudek.

Studie budou zveřejněny v klasické „papírové“ formě i v podobě digitální. Autoři zodpovídají za faktografickou i jazykovou správnost svých příspěvků a souhlasí s publikováním tiskové podoby jejich příspěvku v elektronické verzi periodika na internetu. Redakce si vyhrazuje právo příspěvky jazykově upravovat.

Česko-slovenská historická ročenka
Peer-reviewed scientific journal
Roč. 23, 2021, č. 1

Redakcia/Editorial Office
Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., e-mail: jaroslav.pazout@tul.cz
PhDr. Richard Pavlovič, PhD., e-mail: richard.pavlovic@minv.sk
Grafická úprava a návrh obálky: Petr Čížek

Vydavatel/Published by
Masarykova univerzita, Brno
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Historický ústav AV ČR, v.v.i.

Rozsah: 180 s.

www.cskh.sk

ISSN 1214-8334